

บทที่ 3

พัฒนาการและบทบาทของย่านการค้าประตูน้ำ

ในบทนี้เป็นการศึกษาศึกษาประวัติความเป็นมาและพัฒนาการพื้นที่ ตลอดจนศึกษาบทบาท ของพื้นที่ย่านการค้าประตูน้ำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้นำองค์ประกอบทางผังเมือง มาร่วมใช้ในการศึกษาถึงพัฒนาการทางพื้นที่ตามช่วงเวลาต่างๆ ของการปรับเปลี่ยนเข้าสู่การเป็น ย่านการค้า

3.1 การแบ่งช่วงเวลาของการศึกษาพัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ

การแบ่งช่วงเวลาของการศึกษาพัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ โดยอ้างอิงจากการ แบ่งช่วงพัฒนาการของย่านการค้าตามทฤษฎีของ Markham E. Julian และ Patrick Geddes (จากบทที่ 2) มาร่วมใช้ในการอธิบายพัฒนาการของพื้นที่ศึกษา และได้นำองค์ประกอบทางผัง เมืองมาร่วมใช้ในการอธิบายในรายละเอียดในแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการทางพื้นที่ ของย่านการค้าประตูน้ำ สามารถแบ่งเป็นช่วงเวลาออกเป็น 4 ช่วง ซึ่งในการแบ่งได้ยึดเส้นทาง คมนาคม สิ่งปลูกสร้าง และอาคารบ้านเรือน เป็นเกณฑ์ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ช่วงเริ่มก่อรูปของเมือง (พ.ศ. 2367-2411) เป็นช่วงเวลาที่เริ่มการรวมตัวก่อรูปของ เมืองขึ้นภายในพื้นที่

ขั้นที่ 2 ช่วงเป็นตลาดน้ำ (พ.ศ. 2411-2468) เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีการขยายตัวของเมือง มากขึ้น เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของโครงข่ายคมนาคมจากการสร้างประตูน้ำทำให้เกิดเป็นตลาดน้ำขึ้น

ขั้นที่ 3 ช่วงเป็นตลาดบก (พ.ศ.2468-2489) เป็นช่วงเวลาที่เริ่มเกิดการพัฒนาจากรูปแบบ ตลาดน้ำมาเป็นตลาดบก ได้มีการก่อสร้างตลาดสดขึ้นมาเป็นจำนวนมากตามถนนและฝั่งคลอง ขึ้นมาแทนตลาดน้ำ

ขั้นที่ 4 ช่วงเป็นศูนย์การค้าหรือย่านการค้า (พ.ศ.2489-2547) เป็นช่วงเวลาที่มีการเจริญ เติบโตทางเศรษฐกิจ และมีแนวโน้มไปสู่ศูนย์การค้าแบบใหม่ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่เกิดการ เปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ชัดเจนมากที่สุด โดยได้แบ่งออกเป็นช่วงเวลาย่อยๆ ได้ดังนี้

ช่วงที่ 4.1 ศูนย์กลางการค้าสินค้าเครื่องอุปโภค และบริโภค (พ.ศ. 2489-2507)

ช่วงที่ 4.2 การเปลี่ยนแปลงเป็นศูนย์กลางการค้าสมัยใหม่ (พ.ศ.2407-2547)

โดยการศึกษาพัฒนาการของเมืองนั้นนอกจากจะศึกษาในด้านกายภาพแล้ว อีกทั้งยังมี องค์ประกอบในด้านต่างๆ ของเมืองที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่ง สามารถชี้ให้เห็นถึงบทบาท หน้าที่ของแต่ละเมือง และยังสามารถชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มการ

เจริญเติบโตของเมือง จึงได้อ้างอิงแนวความคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของเมือง มาใช้อธิบายเพื่อให้เห็นถึงการพัฒนาทางพื้นที่เมืองที่ชัดเจนขึ้น โดยนำเสนอรายละเอียดของในแต่ละช่วงเวลาได้ดังนี้

1. ลักษณะประชากร
2. ลักษณะกิจกรรมเศรษฐกิจ
3. ลักษณะทางสังคม ความคิด-ความเชื่อ ศาสนา
4. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง
5. บทบาทที่สำคัญของพื้นที่

3.2 พัฒนาการและบทบาทของย่านการค้าประตูน้ำ

3.2.1 ช่วงเริ่มก่อรูปของเมือง (พ.ศ.2367-2411)

1. ลักษณะประชากร

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นช่วงเวลาของการก่อรูปของเมือง ซึ่งเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและมีการพัฒนาทางพื้นที่ โดยพื้นที่ย่านประตูน้ำในช่วงเวลานี้จัดว่าเป็นพื้นที่เขตชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีสภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นทุ่งนาผืนกว้าง และพื้นที่ที่มีความเงียบสงบ โดยมีการอพยพย้ายถิ่นของประชากรกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ คือ กลุ่มชาวไทยล้านช้างที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเมื่อครั้งขบถเจ้าอนุมา ซึ่งมีชาวไทยล้านช้างอพยพเข้ามาไม่มากนัก โดยมีการสร้างบ้านแปลงเรือนอยู่ตามริมสองฝั่งคลองแสนแสบเพียงไม่กี่ครอบครัวเท่านั้น เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จึงใช้ในการประกอบกสิกรรมของชาวไทยล้านช้างเหล่านั้น โดยในสมัยนั้นยังไม่มีถนนประชาชนในพื้นที่จึงใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลักในการติดต่อกับพระนคร จึงไม่ค่อยมีผู้คนสัญจรผ่านพื้นที่มากนัก¹ ต่อมาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการสร้างสถานที่สำคัญต่างๆ ขึ้นในพื้นที่ เช่น วัดสระปทุม สระปทุม เป็นต้น ทำให้มีประชากรเข้ามาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่เพิ่มขึ้นไม่มากนัก และมีประชาชนบางกลุ่มที่เข้ามาใช้พื้นที่ในเวลากลางวัน ส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางพื้นที่เพื่อการพักอาศัยมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณริมคลองแสนแสบ

2. ลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ไม่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ พื้นที่ส่วนใหญ่ในบริเวณนี้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งใช้ในการประกอบอาชีพกสิกรรมของชาวไทยล้านช้างเท่านั้น โดยรูปแบบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ชัดเจนมากนัก ซึ่งประชาชนภายในพื้นที่ยังใช้การแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกันภายในย่านเท่านั้น²

¹ กานต์ กมลสุทธิ, สระปทุม(กรุงเทพฯ: มูลนิธิศาลาพระราชศรัทธา, ไม้ระบุปี พ.ศ.), หน้า 83.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

3. ลักษณะทางสังคม ความคิด-ความเชื่อ ศาสนา

พื้นที่บริเวณนี้เป็นชุมชนของชาวไทยล้านช้างที่มีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนความผูกพันกับธรรมชาติและเคารพสิ่งเหนือธรรมชาติ ต่อมาเมื่อมีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดพิธีกรรมที่บูชาทั้งผีและพุทธชาวไทยล้านช้างมีวิถีชีวิตแบบที่สงบ ผู้คนมีความสง่างาม มีศักดิ์ศรี มีชีวิตที่เรียบง่าย³ ประกอบกับได้มีการสร้างวัดปทุมวนารามที่เป็นศูนย์กลางชุมชนซึ่งคนกับวัดจะความสัมพันธ์อย่างมาก โดยใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน อีกทั้งยังมีการสร้างสะพานทำให้เกิดกิจกรรม วัฒนธรรมและประเพณีที่เคยถือปฏิบัติตามกันมาในอดีต วิถีชีวิตและการละเล่นต่างๆ ของคนภายในพื้นที่จะมีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลอง โดยมีเล่นเรือร้องเพลงซึ่งเป็นที่พักผ่อนของประชาชนได้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ทำให้ยังคงสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมไว้

4. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

ในสมัยรัชกาลที่ 3 นับเป็นสมัยที่มีการพัฒนาทำนุบำรุงเมือง เนื่องด้วยอิทธิพลทางการค้าจากชาวต่างชาติที่มีมากขึ้นทั้งชาวโปรตุเกส ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกา และชาวจีน ที่ทำการค้าอย่างเสรี ซึ่งได้มีการขยายขอบเขตของพระนครออกไปทางฝั่งตะวันออกโดยมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษม และยังมีมีการขุดคลองมหานาคเพื่อเชื่อมกับคลองดังกล่าว ทำให้เริ่มมีการพัฒนาโครงข่ายเส้นทางคมนาคมไปยังพื้นที่ชานเมืองฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ซึ่งทำให้ส่งผลให้พื้นที่ย่านเริ่มมีการพัฒนาทางพื้นที่ โดยในช่วงเวลานี้พื้นที่ย่านเริ่มมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำตัดผ่านพื้นที่เป็นสายแรก โดยมีการขุดคลองแสนแสบเพื่อใช้เป็นเส้นทางหลักในการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่เมืองชั้นในกับหัวเมืองด้านตะวันออก เพื่อประโยชน์ทางด้านยุทธศาสตร์ทางทหารและการคมนาคมขนส่ง โดยใช้เป็นเส้นทางสัญจรหลักของทหารในกองทัพในการเดินทางไปทำการรบกับข้าศึก และยังเป็นเส้นทางคมนาคมหลักที่ประชาชนใช้สัญจรผ่านในพื้นที่ นอกจากคลองแสนแสบจะใช้ในด้านยุทธศาสตร์แล้ว ยังใช้เป็นเส้นทางเดินทางในการขนส่งสินค้าการเกษตรและสินค้าประเภทต่างๆ ที่เชื่อมโยงการคมนาคมทางน้ำระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองฉะเชิงเทราและปราจีนบุรี จึงส่งผลให้พื้นที่มีการติดต่อกับพื้นที่อื่นได้สะดวกและเริ่มมีผู้คนจากภายนอกเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น คลองแสนแสบนับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาทางพื้นที่เพิ่มขึ้น และยังมีมีการขุดคลองสายย่อยที่เชื่อมระหว่างคลองแสนแสบกับพื้นที่พักอาศัยที่อยู่ด้านในของพื้นที่ ทำให้มีการเข้าถึงของพื้นที่ย่านได้เพิ่มขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ.2400 ได้มีการสร้างสถานที่สำคัญต่างๆ ขึ้นในพื้นที่ ได้แก่ สะพานและพระราชวังปทุมวัน จึงทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นภายในพื้นที่ เช่น การเล่นเรือร้องเพลงของข้าราชการและประชาชน เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็น

³ เรื่องเดียวกัน หน้า 83.

จุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางพื้นที่ในด้านต่างๆ ที่มีต่อพื้นที่โดยรอบ และหลังจากนั้นในปี พ.ศ.2410 ก็ได้มีการสร้างวัดปฐมวณารามจึงได้กลายเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยในช่วงเวลานี้ สภาพทางกายภาพของพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม และเริ่มมีการสร้างบ้านเรือนขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อมีการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนของเชลยศึก ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ริมคลองแสบแสบจาก พื้นที่นาเป็นที่พักอาศัยอย่างเบาบาง ซึ่งมีการกระจายตัวอยู่ในบริเวณริมคลองแสบแสบ ทั้งนี้ ภาพรวมของพื้นที่บริเวณนี้ยังคงเป็นพื้นที่โล่งและพื้นที่เกษตรกรรมอยู่ซึ่งเป็นทุ่งนาผืนกว้าง⁴ (ดูตารางที่ 3.1 และแผนที่ 3.1)

ตารางที่ 3.1 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเริ่มก่อรูปของเมือง (พ.ศ.2367-2411)

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	ความสำคัญต่อพื้นที่ศึกษา
พ.ศ.2380	การขุดคลองแสบแสบ	เป็นเส้นทางหลักในการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่เมืองชั้นในกับหัวเมืองด้านตะวันออก โดยใช้เป็นเส้นทางสัญจรหลักของประชาชนที่ใช้สัญจรผ่านในพื้นที่
พ.ศ.2383	-การขุดคลองแสบแสบเสร็จ -การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวไทย ล้านช้าง	เป็นจุดเริ่มต้นของการก่อรูปของเมือง โดยเริ่มมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากพื้นที่ต่างๆ ซึ่งมีการสร้างบ้านเรือนที่กระจายตัวอยู่ในบริเวณริมสองฝั่งคลองแสบแสบ
พ.ศ.2400	-การสร้างสระปทุม -การสร้างพระราชวังปทุมวัน	เป็นตำหนักที่ประทับแรมในการเสด็จแปรพระราชฐานและเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ โดยให้เรือข้าราชการเข้าไปเล่นเพลงถึงท่อนและเพื่อเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับประชาชนซึ่งถือว่าเป็นสถานที่สำคัญแห่งแรกในพื้นที่ที่ทำให้เกิดพัฒนาทางด้านต่างๆ เป็นผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเพิ่มขึ้น
พ.ศ.2410	การสร้างวัดปฐมวณาราม	เป็นศาสนาสถานที่สำคัญในพื้นที่ ที่ใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางชุมชนโดยรอบ

ที่มา: จากการวิเคราะห์

⁴ เอนก นาวิกมูล, วังบ้านฐานดิน(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว, 2542), หน้า34.

เส้นทางสัญจร

- **คลองแสนแสบ** เป็นคลองที่ขุดขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ. 2380 เพื่อเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกงเข้าด้วยกัน ซึ่งได้มีพระราชประสงค์เพื่ออำนวยความสะดวกในการขนส่ง อาวุธยุทธภัณฑ์ กำลังรบ และเสบียงอาหารไปยังประเทศญวนในการสงครามไทย – ญวน เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยทำสงครามกับกัมพูชา และเวียดนาม ซึ่งใช้เวลารวมถึง 14 ปี เรียกว่า “สงครามอันนมสยามยุทธ”⁵ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี เป็นแม่กอง จ้างจีนขุดตั้งแต่หัวหมากแขวงกรุงเทพฯ ไปจนถึงบางขุนาก แขวงฉะเชิงเทรา คลองนี้ยาว 1,337 เส้น 19 วา กว้าง 6 ศอก ลึก 4 ศอก จึงแล้วเสร็จจนถึง พ.ศ.2383 จึงสำเร็จ โดยใช้เวลาขุดนาน 3 ปี สิ้นพระราชทรัพย์เป็นเงิน 1,206 ชั่ง 13 ตำลึง 2 บาท คลองนี้ตอนต้นเรียกว่า คลองแสนแสบ ตอนปลายคลองเรียกว่า คลองบางขุนาก ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับแม่น้ำเมืองฉะเชิงเทราและเมืองปราจีนบุรี เมื่อขุดคลองแสนแสบใหม่ๆ คลองนี้ต้องออกไปทางพระโขนงคือตรงไปทางคลองตันแล้วไปออกคลองพระโขนงทะเลแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากคลองพระโขนงเมืองนครินทร์ ส่วนคลองแสนแสบตั้งแต่หัวหมากผ่านปทุมวันมาจนถึงสี่แยกมหานาคได้ขุดขึ้นในช่วงเวลาประมาณรัชกาลที่ 3 หรือต้นรัชกาลที่ 4 โดยในรัชกาลที่ 4 คลองแสนแสบตั้งแต่คลองตันถึงสี่แยกมหานาคเรียกว่า คลองบางกะปิ โดยที่เรียกว่า คลองบางกะปิ เนื่องจากคลองนี้อยู่ในทุ่งบางกะปิ และได้เปลี่ยนชื่อคลองนี้ในปลายรัชกาลที่ 5 มาถึงปัจจุบันเรียกว่า คลองแสนแสบ⁶ คลองแสนแสบนับว่าเป็นคลองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาก เพราะเป็นคลองที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง ช่วยร่นระยะทางไปมาระหว่างเมืองปาดิจน (ปราจีนบุรี) แปรริ้ว (ฉะเชิงเทรา) กับกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงแม้ว่าในระยะแรกนั้น เป้าหมายของการขุดคลองอยู่ที่การคมนาคมระหว่างสงคราม แต่ภายหลังสงครามแล้ว ปรากฏว่าคลองสายนี้ กลายเป็นเส้นทางเดินเรือไปมาค้าขายที่สำคัญของราษฎร เนื่องจากเป็นเส้นทางสัญจรหลักและยังใช้ในการขนส่งสินค้าทางการเกษตรและสินค้าต่างๆ ที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ชานเมืองกับพื้นที่เมืองชั้นใน จึงทำให้พื้นที่ที่มีการเข้าถึงและสามารถติดต่อกับพื้นที่อื่นได้สะดวกมากขึ้น ทำให้เริ่มมีผู้คนจากภายนอกผ่านเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น

สถานที่สำคัญ

- **สระปทุม** ตั้งอยู่ทางด้านใต้ของพื้นที่ย่านประตูน้ำ ซึ่งมีคลองแสนแสบเป็นตัวแบ่งพื้นที่ เอนก นาวิกมูล ได้กล่าวว่า เมื่อถึงเดือนอ้าย พ.ศ.2396 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริว่า ท้องนาบริเวณดังกล่าวควรทำเป็นสระใหญ่ ปลูกบัว

⁵ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า188.

⁶ เทพพิ ทับทอง, ภาพประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ ย้อนยุค(กรุงเทพฯ: บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์ จำกัด, 2539),

ต่างๆ ไว้เที่ยวเล่น ก็โปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย (ทัต บุนนาค) เป็นแม่กอง พระยาสามภพพาย (หนู) เป็นนายงาน จ้างคนจีนชุดสระบัว ทำเกาะน้อยเกาะใหญ่ขึ้น จัดตำแหน่งให้ลัดเลี้ยวกันไปตามความเหมาะสม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นที่เสด็จประพาสและให้ประชาชนไปเล่นเรือซึ่งเป็นที่พักผ่อนของประชาชน ได้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งได้สระเป็นบริเวณกว้างใหญ่จำนวน 2 สระติดต่อกัน คือ สระในอยู่ทางข้างเหนือ คือ ฝ่ายข้างฝั่งคลองบางกะปิเป็นที่ประพาส มีพลับพลาที่ประทับ พระที่นั่ง 2 ชั้น สำหรับประทับแรม มีโรงละครและเรือนเจ้าจอมพระมเหสี โรงครัวพร้อมฝรั่งกำแพงรอบ และในส่วนของสระนอก อยู่ทางข้างใต้ คือ ด้านตรงข้ามกรมตำรวจปัจจุบันนี้ ชุดสำหรับให้ประชาชนไปเล่นเรือพักผ่อนหย่อนใจกันได้ ดินที่ขุดทำสระ เามาทำเป็นเกาะขนาดเล็กใหญ่หลายเกาะ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 ปี พ.ศ.2400 ได้เสด็จออกประทับแรมเป็นครั้งแรก ซึ่งในสมัยก่อนยังไม่มีถนนหนทางออกไปจากพระนครต้องเสด็จประพาสทางเรือ เสด็จมาประทับแรมที่นี่ทุกๆปี ประมาณเดือน 2 (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์) ประทับแรมอยู่ 2 – 3 วัน ซึ่งเป็นช่วงฤดูแล้งแต่ก็มีน้ำเปี่ยมสระ⁷ ซึ่งกล่าวได้ว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่เพื่อนันทนาการของพื้นที่ และถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทางพื้นที่ในด้านต่างๆ ที่มีต่อพื้นที่โดยรอบ

- **พระราชวังปทุมวัน** บริเวณในละแวกพื้นที่ย่านนี้มีการสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2400 เมื่อในรัชกาลที่ 4 และพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้จึงได้สร้างพระราชวังและตำหนักที่เสด็จประพาสขึ้น เพื่อการเสด็จประพาสหัวเมืองเป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง เพื่อที่จะได้ทรงทราบกิจสุขทุกข์ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้อย่างกว้างขวาง จึงโปรดให้สร้างพระราชวังปทุมวันขึ้น ซึ่งได้สร้างในที่นาหลวงทุ่งบางกะปิ อยุธยาคลองแสนแสบฝั่งใต้ที่นา ตำบลนี้มีบัวหลวงมากมาแต่ก่อน⁸ โดยมาประทับครั้งแรก พ.ศ.2400 แต่ยังไม่มีการตั้งเสด็จทางเรือออกมา ซึ่งประกอบกับเมื่อมาถึงรัชกาลที่ 4 เกิดมีเรือกลไฟใช้สอยเป็นพาหนะ อาจจะไปมาไกลได้รวดเร็วกว่าแต่ก่อน โดยพระราชวังปทุมวันเป็นที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และบางส่วนเป็นที่ตั้งของศาลาพระราชศรีทศา⁹

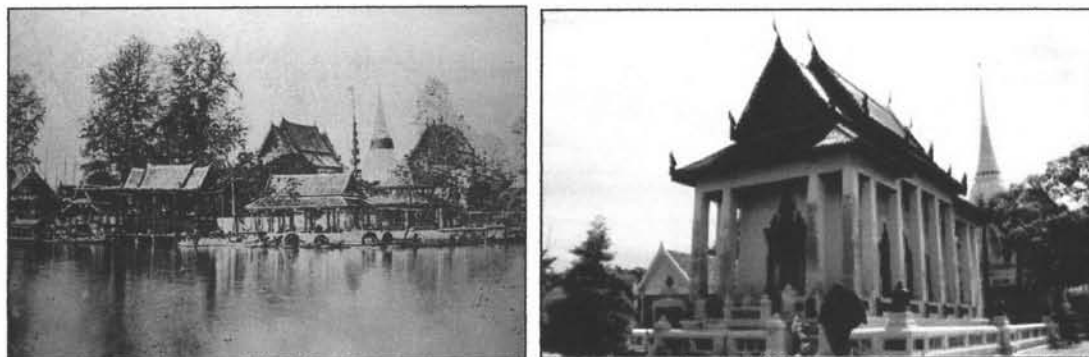
- **วัด** ในบริเวณพื้นที่ของสองฝั่งคลองแสนแสบมีศาสนสถานที่สำคัญอยู่ 1 แห่ง คือวันปทุมวนาราม เมื่อในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสระประทุมพร้อมทั้งวัดสระปทุม โดยวัดสระปทุมได้รับพระราชทานนามว่า "วัดปทุมวนาราม" ให้เป็นวัดของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีซึ่งเวลานั้นสิ้นพระชนม์ไปก่อนแล้ว และให้

⁷ เอนก นาวิกมูล, เรื่องเดิม, หน้า34-36.

⁸ ศุภณี ทายตะคุ, วิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์: การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินในอนาคต(กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า125.

⁹ กานต์ กมลสุทธี, เรื่องเดิม, หน้า 80.

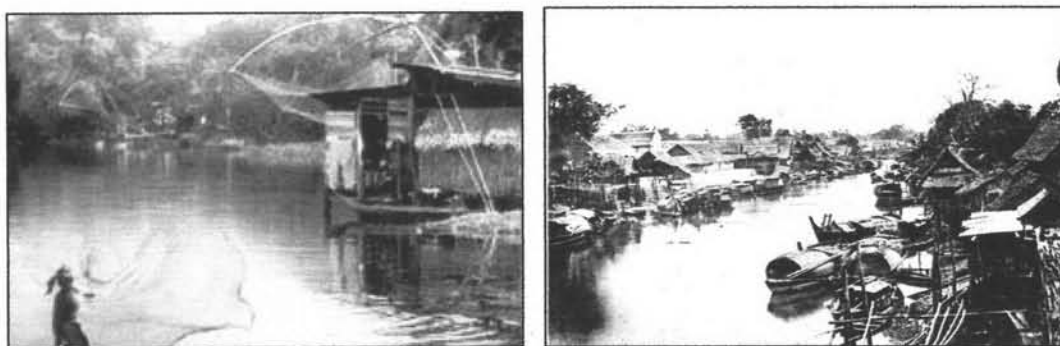
อาราธนาพระสงฆ์ธรรมยุติกายมาอยู่ตั้งแต่แรกสร้าง (พงศาวดารกล่าวว่าจะลง เมื่อ พ.ศ.2410)¹⁰ ซึ่งในเวลานั้นวัดสระประทุมไปก็เป็นป่า มีแต่ต้นไม้ทั้งนั้น ไม่มีสร้างบ้านเรือนของประชาชน¹¹ ซึ่งถือว่าเป็นศาสนาสถานที่สำคัญภายในพื้นที่ย่าน อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ทำให้คนหลากหลายศาสนาและความเชื่ออยู่ร่วมกันเป็นอย่างดี (ดูรูปภาพที่ 3.1)

รูปภาพที่ 3.1 แสดงพื้นที่บริเวณวัดปทุมวนารามริมคลองแสนแสบ ในสมัยรัชกาลที่ 4 (ที่มา :หนังสือตำนานสถานที่และวัดต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้าง)

ชุมชนพักอาศัย

ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงก่อรูปขึ้นเป็นชุมชน ซึ่งมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากพื้นที่ต่างๆ โดยในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการสร้างบ้านเรือนของชุมชนชาวไทยล้านช้างเพียงไม่กี่หลัง ซึ่งมีการกระจายตัวอยู่ในบริเวณริมสองฝั่งคลองแสนแสบ โดยพื้นที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีความหนาแน่นของจำนวนบ้านมีความเบาบางมาก ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมักสร้างบ้านเรือนจากวัสดุท้องถิ่นและด้านหน้าอาคารหันออกริมน้ำ (ดูรูปภาพที่ 3.2)

รูปภาพที่ 3.2 บ้านเรือนพักอาศัยของชุมชนริมคลอง (ที่มา :หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

¹⁰ เทพชู หับทอง, กรุงเทพฯ ในอดีต(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2529), หน้า49.

¹¹ กาญจนาคพันธุ์, เมื่อวานนี้ตอนกรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน(กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2520), หน้า339-340.

5. บทบาทที่สำคัญของพื้นที่

บทบาทของย่านประตูน้ำในช่วงนี้ โดยกล่าวสรุปได้ว่า สภาพพื้นที่ของย่านประตูน้ำยังเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่า ซึ่งเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทหลังจากมีการขุดคลองแสนแสบ ส่งผลให้ประชากรบางกลุ่มอพยพย้ายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แต่เป็นจำนวนไม่มากนัก ทำให้พื้นที่ริมน้ำบางส่วนมีการพัฒนาพื้นที่เพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยอย่างเบาบาง บทบาทในช่วงเวลานี้ของย่าน คือ พื้นที่พักอาศัยและเกษตรกรรม และในช่วงเวลาต่อมาคลองแสนแสบได้กลายเป็นเส้นทางสัญจรหลักเชื่อมการติดต่อระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองฉะเชิงเทรา และเมืองปราจีนบุรี เพื่อทำการขนส่งสินค้าการเกษตรและสินค้าประเภทต่างๆ ทำให้ประชาชนเดินทางผ่านเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น แต่ก็ไม่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของบทบาทมากนัก

3.2.2 ช่วงเป็นตลาดน้ำ (พ.ศ. 2411- 2468)

1. ลักษณะประชากร

ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่มีการอพยพย้ายถิ่นของประชาชนจากพื้นที่ต่างๆ ที่เข้ามาสร้างบ้านเรือนเพิ่มขึ้น นอกจากกลุ่มของชาวไทยล้านช้างที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แล้ว ในช่วงนี้เริ่มมีการอพยพย้ายถิ่นของประชาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ ซึ่งมีกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาในพื้นที่ คือ กลุ่มแขกมวกะสัน โดยคนกลุ่มนี้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณทางฝั่งตะวันออกของพื้นที่บริเวณแขวงมวกะสันในปัจจุบัน ซึ่งคำว่ามวกะสันมาจากชื่อชาวเมืองมาร์กัสซาร์ ในเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย ชาวเมืองกลุ่มนี้ถูกเรียกว่า แขกมวกะสัน โดยเข้ามาประกอบอาชีพด้านการทำสวนปลูกต้นไม้ ขยายพันธุ์ และตัดแต่งต้นไม้เป็นรูปต่างๆ โดยทำหน้าที่ตกแต่งสวนของสถานที่ราชการต่างๆ ในเขตเมืองชั้นใน ซึ่งได้มีการเข้ามาตั้งบ้านเรือนบริเวณริมคลองแสนแสบที่อยู่ใกล้บริเวณชุมชนของชาวมลายูที่มีเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในพื้นที่ก่อนที่จะมีชุมชนแขกมวกะสัน¹² และในช่วงหลังเริ่มมีชาวจีนกลุ่มแรกที่เข้ามาในพื้นที่ซึ่งส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพค้าขายแต่มีจำนวนไม่มากนัก โดยการบอกเล่าจากบิดาของผู้สูงอายุในพื้นที่ซึ่งได้มีการอพยพย้ายถิ่นของประชาชนจากพื้นที่อื่นๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ ได้แก่ จังหวัดนครปฐม สาเหตุที่ย้ายเข้ามาประกอบกิจการค้าในย่านประตูน้ำเนื่องจากมีญาติประกอบกิจการค้าและที่อยู่อาศัยในพื้นที่นี้อยู่ก่อนแล้ว และต่อมาในช่วงรัชกาลที่ 6 หลังจากที่มีการสร้างโรงงานซ่อมรถไฟมวกะสัน ทำให้มีข้าราชการที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาทำงานและอยู่อาศัยในพื้นที่ ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพื้นที่บริเวณแขวงมวกะสัน¹³

¹² ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, เรื่องเดิม, หน้า 265-266.

¹³ สัมภาษณ์ วิจารณ์ เหลืองสุวรรณ, อายุ 65 ปี, 9 กันยายน 2548.

2. ลักษณะกิจกรรมเศรษฐกิจ

- ตลาดน้ำ ในรัชกาลที่ 5 พื้นที่ย่านประตูน้ำได้กลายเป็นย่านศูนย์กลางคมนาคม เนื่องจากมีประตูน้ำเพื่อใช้กักเก็บน้ำในคลองแสนแสบ ทำให้เรือที่วิ่งมาจากพื้นที่เมืองชั้นในและพื้นที่หัวเมืองด้านทิศตะวันออกต้องมาจอดรอเพื่อจะเดินทางผ่านประตูน้ำและต้องใช้เวลาในการเดินทางผ่านประตูน้ำเป็นเวลานานหลายชั่วโมง จึงทำให้การสัญจรผ่านไปมาไม่สะดวก ดังนั้นพื้นที่บริเวณประตูน้ำปทุมวันจึงได้กลายเป็นแหล่งชุมชนมีตลาดเป็นแหล่งขายสินค้านานาชนิด ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยที่เรือไม่ต้องวิ่งเข้าไปค้าขายสินค้าถึงคลองคูเมืองดังเช่นสมัยก่อน ทำให้ประหยัดเวลาในการเดินทางมากขึ้น¹⁴ ส่งผลให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้นจึงทำให้เกิดที่มาของชื่อ “ตลาดประตูน้ำ” ในช่วงนี้ถือว่าเป็นช่วงแรกของการเป็นย่านชุมชนการค้า ซึ่งทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของพื้นที่ อันเป็นผลต่อเนื่องมาจากการเป็นย่านศูนย์กลางคมนาคม โดยในช่วงเวลานี้จะต้องใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลักที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่อื่นกับย่านประตูน้ำในด้านกิจกรรมการค้าขาย ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ทั้งภายในและบริเวณริมสองฝั่งคลองแสนแสบ โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพื้นที่เริ่มต้นจากการเกิดตลาดสดในรูปแบบของตลาดน้ำขึ้น โดยในช่วงเวลาเช้าจะมีเรือแพมาชุมนุมกันเป็นประจำและมีจำนวนมาก โดยใช้เรือขนาดเล็กเป็นพาหนะบรรทุกสินค้าชนิดต่างๆ เช่น อาหาร ผัก และผลไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเรือประเภทบรรทุกสินค้าทางการเกษตรมาจากไร่นาริมคลองแสนแสบ เพื่อนำมาขายส่งตามแหล่งรับซื้ออื่นๆ ที่อยู่ในเขตเมืองชั้นใน ซึ่งอาจสรุปได้ว่าบริเวณตลาดประตูน้ำเป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าประเภทค้าส่งและค้าปลีกของผลผลิตทางการเกษตร (ดูรูปภาพที่ 3.3)

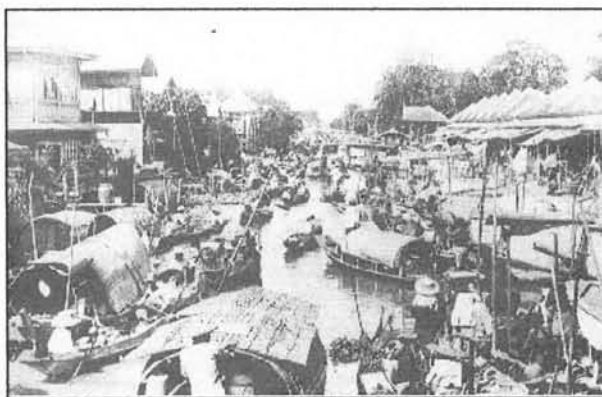

รูปภาพที่ 3.3 ช่วงเวลาหลังจากมีการก่อสร้างประตูน้ำ
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

¹⁴ เทพชู ทับทอง, หนังสือชุดร้อยเรื่องเมืองสยาม ย้อนรอยกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุวีริยาสาส์น, 2546),

และต่อมาเรือเร่ที่อยู่บริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำก็เริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นตลาดในรูปแบบประจำขึ้นมา โดยตลาดน้ำกลายเป็นศูนย์กลางการจำหน่ายสินค้าทั้งอุปโภคและบริโภคหลากหลายชนิด และต่อมาได้เริ่มมีการพัฒนาทางพื้นที่โดยเริ่มมีการสร้างบ้านเรือนและร้านค้าที่สร้างเป็นอาคารชั่วคราวขึ้นในพื้นที่ว่างบริเวณริมสองฝั่งคลองแสนแสบ ทำให้พื้นที่บริเวณประตูน้ำจึงได้กลายเป็นตลาดสดที่สำคัญแห่งหนึ่งตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และตลาดประตูน้ำยังนับว่ามีความสำคัญต่อพื้นที่โดยรอบเป็นอย่างมาก ได้แก่ วงสระปทุม โดยในสมัยของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี ทรงโปรดเสด็จเรือแจวไปจ่ายอาหารที่ตลาดประตูน้ำเป็นประจำ¹⁵ (ดูรูปภาพที่ 3.4) และในระยะหลังเริ่มมีปริมาณการของเรือสินค้าและเรือโดยสารของประชาชนที่สัญจรผ่านเข้ามาภายในพื้นที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ค้าขายบริเวณริมสองฝั่งคลองเกิดความแออัดมากขึ้น ประกอบกับเมื่อประมาณปี พ.ศ.2464 ในรัชกาลที่ 6 นายเลิศหรือพระยาภักตินรเศรษฐีได้เริ่มมีการสร้างอาคารประเภทพาณิชยกรรมขนาดใหญ่ในบริเวณด้านตะวันตกของจุดตัดของถนนเพชรบุรีกับถนนราชปรารภที่อยู่ริมคลองแสนแสบของพื้นที่ย่าน ได้แก่ ตลาดริมน้ำนายเลิศสภาพพื้นที่ภายในของตลาดได้มีการแบ่งสัดส่วนออกเป็นแผงเล็กๆ และแผงลอยยกพื้นสูง โดยแต่ละแผงมีการขายสินค้าหลากหลายประเภท ซึ่งมีทั้งการค้าขายประเภทอาหารสด เช่น ปลาเนื้อสัตว์ ผลไม้ ผัก เป็นต้น ตลอดจนอาหารแห้งนานาชนิด¹⁶ ในขณะเดียวกันได้มีการสร้างร้านค้าและอาคารที่เป็นอาคารถาวร โดยตึกแถวในยุคแรกจะมีการกระจุกตัวอยู่บริเวณจุดตัดของถนนเพชรบุรีกับถนนราชปรารภ¹⁷ ทำให้พื้นที่เริ่มมีความหลากหลายของกิจกรรมการค้ามากขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดตลาดสดในรูปแบบตลาดบกขึ้นในพื้นที่ แต่ก็ถือว่าตลาดน้ำยังมีความสำคัญอยู่มากทำให้รูปแบบของตลาดบกไม่มีความเด่นชัดในมากนัก (ดูรูปภาพที่ 3.5)

รูปภาพที่ 3.4 กิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบของตลาดน้ำ
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

¹⁵ สกุนี ญัฐพลวัฒน์, *คลองและเส้นทางเดินเรือในอดีต*(กรุงเทพฯ: ฐานการพิมพ์, 2541), หน้า 78.

¹⁶ เทพชู หับทอง, *อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ*(กรุงเทพฯ: ปิรามิด, 2545), หน้า 180.

¹⁷ สัมภาษณ์ วิจารณ์ เหลืองสุวรรณ, อายุ 65 ปี, 24 พฤศจิกายน 2548.

รูปภาพที่ 3.5 กิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบของตลาดบก

(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

3. ลักษณะทางสังคม ความคิด-ความเชื่อ ศาสนา

ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่เริ่มมีการอพยพของประชากรจากพื้นที่ต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่มากขึ้น ก่อให้เกิดเป็นชุมชนขนาดเล็กขึ้นในพื้นที่ ซึ่งพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนเชื้อชาติต่างๆ เช่น ชุมชนชาวไทย ชาวอินโดนีเซีย(แขกมกกะสัน) ชาวมลายู เป็นต้น ประกอบกับเริ่มมีชาวจีนกลุ่มแรกที่เข้าไปในพื้นที่ จึงทำให้มีการสร้างศาสนสถานขึ้น ได้แก่ ศาลเจ้าเจตตั้ง ตั้งอยู่บริเวณด้านในของพื้นที่ด้านเหนือของถนนเพชรบุรี(ปัจจุบัน คือ ซอยเพชรบุรี19)¹⁸ จากความหลากหลายทางเชื้อชาติ ส่งผลให้ประชาชนในพื้นที่มีความคิดและความเชื่อที่มีความหลากหลายมากขึ้น ซึ่งแต่ละชุมชนก็จะมีวิถีชีวิตและความเชื่อที่แตกต่างกันตามศาสนาที่ตนเองนับถือ

4. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น โดยเริ่มจากการนำเอาหลักวิชาด้านการผังเมืองเข้ามาเป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งได้มีการกำหนดแบบแผนในการสร้างถนน โครงสร้างทางผังเมือง โดยไม่มีการขุดคลองแต่เปลี่ยนเป็นการสร้างถนนแทน เมื่อมีการตัดถนนและขยายถนนทั้งภายในและภายนอกเขตพระนคร และการเดินทางของเมืองส่วนใหญ่เป็นในระบบถนน มีรถรางลาก รถรางไฟฟ้า รถยนต์ก็เกิดขึ้นในช่วงนี้ และในช่วงเวลานี้เป็นระยะเวลาของการขยายตัวของเมือง และความเจริญต่างๆ ออกสู่พื้นที่โดยรอบ

ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงแรกของการพัฒนาทางพื้นที่ย่านประตูน้ำเกิดขึ้นจากการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ซึ่งได้มีการพัฒนาโครงข่ายระบบคมนาคมทางบก ได้มีการสร้างถนนได้เข้ามาในพื้นที่ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญต่อพื้นที่ย่านนี้อย่างมาก ซึ่งมีการตัดถนนสายสำคัญผ่านเข้ามาในพื้นที่ขึ้น คือ ถนนเพชรบุรี ถนนราชดำริ แต่ถนนทั้งสองเส้นไม่สามารถเชื่อมต่อกันได้เพราะมีคลองแสนแสบเป็นตัวกั้น จึงทำให้ขาดความเชื่อมโยงของโครงข่าย

¹⁸ สัมภาษณ์ สายพิน ปลื้มจิตต์, อายุ 47 ปี, 25 มีนาคม 2549.

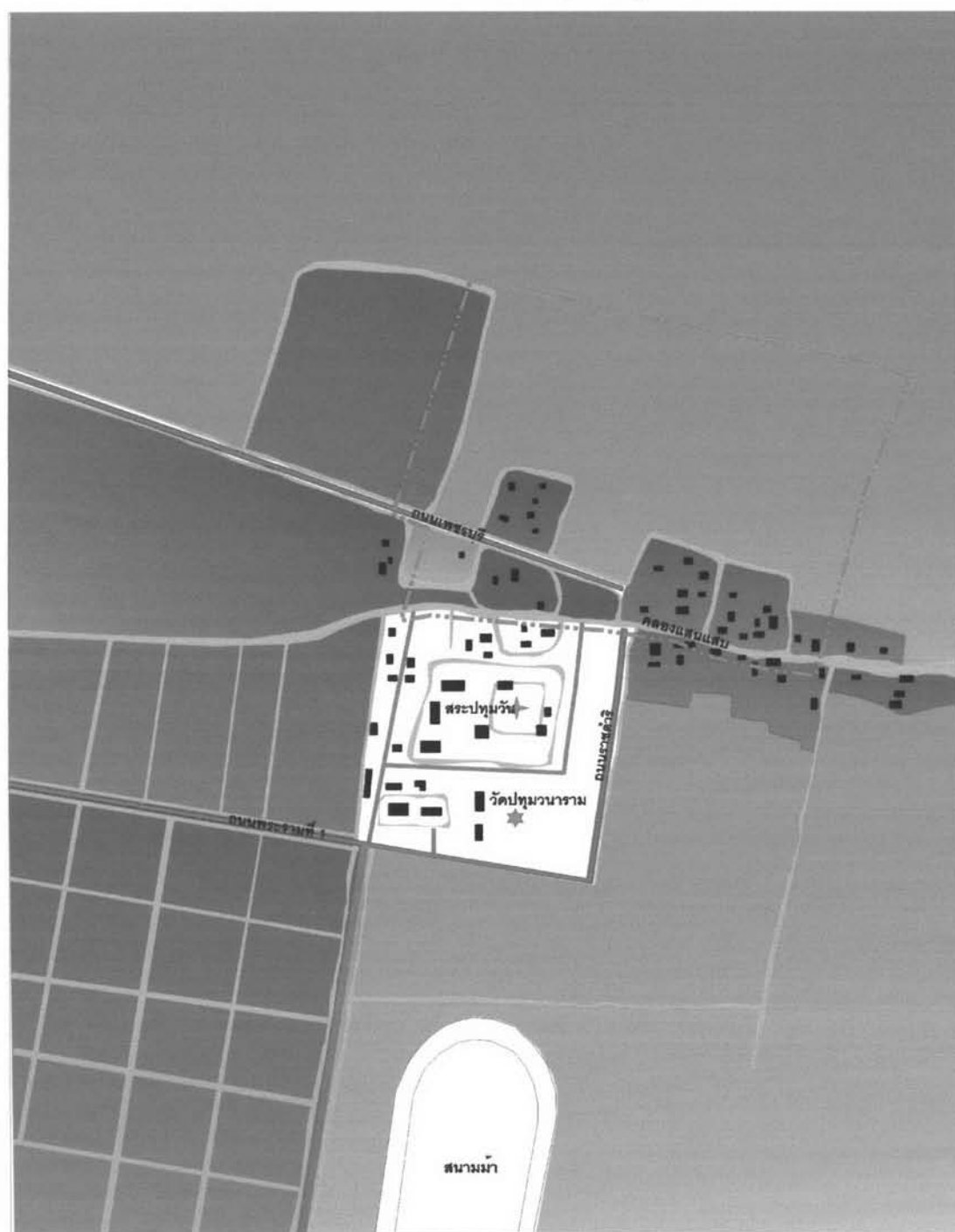
ถนนภายในพื้นที่ ส่งผลให้พื้นที่ย่านขาดความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงของพื้นที่ทางทิศใต้บริเวณย่านปทุมวันสุขุมวิท เพลินจิต ต่อมาเมื่อความเจริญเข้ามาภายในพื้นที่ย่านมีมากขึ้น ทำให้มีการขยายตัวของชุมชนบริเวณริมคลองและถนนสายหลักเพิ่มขึ้น มีการสร้างบ้านเรือนที่ล้อมรอบด้วยเรือกสวนไร่นาและพื้นที่โล่งอยู่อย่างประปราย (ดูแผนที่ 3.2)

ช่วงเวลาต่อมาในปี พ.ศ.2449 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของพื้นที่ เนื่องจากมีการสร้างประตูระบายน้ำในคลองแสนแสบขึ้น เพื่อรักษาระดับน้ำไว้ใช้ในการเกษตร และการคมนาคมทางน้ำ ประตูน้ำมีการเปิด-ปิดเป็นเวลา ทำให้ประชาชนที่ใช้การสัญจรทางเรือที่ผ่านเข้า-ออกในพื้นที่จึงต้องใช้เวลาและเกิดความไม่สะดวก การเดินทางเชื่อมต่อกับพื้นที่ต่างๆ ใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นหลักเท่านั้น คลองแสนแสบจึงกลายเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าที่สำคัญและมีเรือสินค้าทางการเกษตรมาชุมนุมค้าขายกันอย่างคับคั่ง ทำให้พื้นที่ย่านประตูน้ำกลายเป็นตลาดน้ำขึ้น ส่งผลให้การใช้พื้นที่ของย่านประตูน้ำมีการเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่น มีการสร้างอาคารที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นอาคารที่ทำจากไม้ 1-2 ชั้น

และเมื่อมีจำนวนเรือสินค้าเพิ่มขึ้นทำให้การคมนาคมทางน้ำเกิดความไม่คล่องตัว จึงทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนพักอาศัย มีการสร้างบ้านพักอาศัยและร้านค้า ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณริมคลองแสนแสบ และในช่วงเวลาต่อมาได้มีการพัฒนาระบบโครงข่ายคมนาคมขนส่งทางบกเพิ่มขึ้น เช่น การตัดถนนผ่านพื้นที่ การสร้างสะพาน การสร้างทางรถไฟ รถมราง เป็นต้น ทำให้เกิดความเชื่อมโยงของเส้นทางสัญจรเข้าสู่ส่วนต่างๆ ของพื้นที่มากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่กลายเป็นจุดตัดของเส้นทางสัญจรทางบกกับทางน้ำ และต่อมามีการพัฒนาระบบขนส่งสาธารณะเพื่อรองรับการเดินทางของประชาชนไปยังพื้นที่ต่างๆ จากการพัฒนาดังกล่าวยังเป็นผลให้รูปแบบของการสัญจรทางบกเข้ามามีบทบาทมากขึ้น แต่เส้นทางคมนาคมทางน้ำยังคงมีความสำคัญอยู่มาก พื้นที่จึงกลายเป็นศูนย์กลางคมนาคมที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร ผลจากการเป็นจุดตัดของระบบโครงข่ายคมนาคมทำให้มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานอย่างชัดเจนขึ้น โดยมีการขยายตัวของชุมชนบริเวณริมคลองและถนนสายหลักเพิ่มขึ้น

ในรัชกาลที่ 6 เมื่อประมาณปี พ.ศ.2464 นายเลิศหรือพระยาภักตินรเศรษฐ์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสิ่งปลูกสร้างอาคารประเภทพาณิชย์กรรมที่เป็นอาคารถาวรขึ้นเป็นครั้งแรก คือ ตลาดริมน้ำนายเลิศ ซึ่งอยู่ในบริเวณด้านตะวันตกของจุดตัดของถนนเพชรบุรีกับถนนราชปรารภที่อยู่ริมคลองแสนแสบของพื้นที่ย่าน อีกทั้งยังมีการสร้างอาคารตลาดและอาคารที่เป็นตึกแถว 1-2 ชั้น เพื่อการค้าขายสินค้าและเป็นที่พักอาศัย โดยด้านหน้าของอาคารจะหันหน้าออกริมคลองและถนน และยังมีการสร้างบ้านเรือนที่ล้อมรอบด้วยเรือกสวนไร่นาและพื้นที่โล่ง ซึ่งกระจายอยู่อย่างประปรายในบริเวณพื้นที่ย่าน ถึงแม้จะมีสิ่งปลูกสร้างบ้างเล็กน้อยแต่พื้นที่โดยรวมยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม (ดูตารางที่ 3.2 และแผนที่ 3.3)

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 3.2 บริเวณย่านการค้าประตูน้ำ ในปีพ.ศ.2436

สัญลักษณ์

- อาคารหรือร้านค้าริมถนน
- อาคารราชการ
- ที่สวนปลูกผลไม้
- ที่นา
- พื้นที่ศึกษา

- วิัง
- วัด
- ทางรถยนต์(ดินลูกรัง)
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำหรือลำคลอง

มาตราส่วน 1:25,000

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

ตารางที่ 3.2 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเป็นตลาดน้ำ (พ.ศ. 2411- 2468)

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	ความสำคัญต่อพื้นที่ศึกษา
พ.ศ. 2430	การสร้างถนนพระรามที่1 การสร้างถนนเพชรบุรี	เป็นเส้นทางคมนาคมทางบกสายหลักที่ใช้ในปัจจุบัน อีกทั้งยังเป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางสัญจรที่เชื่อมโยงระหว่างพื้นที่เมืองชั้นในกับพื้นที่ย่านประตูน้ำ อีกทั้งยังก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวของถนน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาคารพาณิชย์กึ่งพักอาศัย
พ.ศ. 2445	การสร้างถนนราชดำริ	เป็นถนนที่เชื่อมระหว่างสี่แยกศาลาแดงกับพื้นที่ย่านประตูน้ำ
พ.ศ. 2448	การสร้างประตูน้ำปทุมวัน	เพื่อทดน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูกและรักษาระดับน้ำเพื่อเรือแพไปมาได้สะดวก
พ.ศ. 2449	หลังการสร้างประตูน้ำปทุมวัน	เป็นศูนย์กลางการค้าขายทางน้ำ และจุดพักขนถ่ายสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับฉะเชิงเทราขึ้น
พ.ศ. 2450	เส้นทางรถราง	เป็นระบบขนส่งสาธารณะที่เชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ย่านกับสีลม เป็นเส้นทางที่ติดต่อกับย่านการค้าอื่นๆ
พ.ศ. 2450	การสร้างทางรถไฟสายตะวันออก สายกรุงเทพฯ -ฉะเชิงเทรา	เป็นเส้นทางคมนาคมทางบกและชุมทางการค้าที่มาจากเขมรและบางส่วนมาจากตะวันออกเฉียงเหนือ
พ.ศ. 2451	เส้นทางรถเดินรถเมล์	เป็นการพัฒนาของระบบขนส่งสาธารณะที่เชื่อมโยงระหว่างพื้นที่กับย่านการค้าอื่นๆ เช่น ยศเส สีลม บางลำพู เป็นต้น
พ.ศ. 2452	สะพานเฉลิมโลก55	เป็นสะพานเพื่อข้ามคลองแสนแสบบริเวณประตูน้ำปทุมวัน โดยเชื่อมต่อระหว่างถนนราชดำริเข้ากับถนนเพชรบุรี ทำให้เกิดความเชื่อมโยงของเส้นทางถนนในพื้นที่ย่าน
พ.ศ. 2453	สระปทุม	เป็นสถานที่จัดงานแสดงศิลปกรรมและพานิชการ ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่มีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางด้านการคมนาคมและการค้าทางการเกษตรที่สำคัญ โดยเป็นแหล่งที่มีสินค้าที่เป็นผลผลิตทางการเกษตรในลักษณะระดับภูมิภาค
พ.ศ. 2459	สร้างวังสระปทุม	เป็นพระตำหนักสำหรับประทับของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ย่านได้รับการพัฒนาทางด้านต่างๆ ด้วย
พ.ศ. 2464	-ถนนราชปรารภ -สร้างตลาดริมน้ำนายเลิศ	เป็นถนนที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ทิศเหนือของกรุงเทพมหานครกับพื้นที่ย่านประตูน้ำ เป็นตลาดที่สำคัญแห่งแรกของพื้นที่ย่าน ที่มีบทบาทในด้านการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า และเป็นจุดขนถ่ายสินค้าจากทางพื้นที่กรุงเทพฯ - ฉะเชิงเทรา อีกทั้งยังเป็นจุดต่อรถและเรือของพื้นที่ย่าน
พ.ศ. 2465	-สร้างวังเพชรบูรณ์ -วิทยาลัยอินทราชัย	เป็นวังของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย เป็นสถานศึกษาทางด้านช่างโลหะพรรณแห่งแรกของพื้นที่

ที่มา: จากการวิเคราะห์

เส้นทางสัญจร

- ถนน ในช่วงกลางรัชกาลที่ 5 เป็นระยะของการขยายตัวของเมือง และความเจริญต่างๆ เข้าสู่พื้นที่ โดยการตัดถนนเริ่มจากเขตเมืองชั้นในออกไปสู่เขตรอบนอกและได้ทำการสร้างอย่างจริงจังในงบประมาณกลางปี พ.ศ.2430 ซึ่งเป็นช่วงกลางรัชกาลไปแล้ว เนื่องจากมีผู้บริจาคเงินสร้างถนนหรือขอพระบรมราชานุญาตตัดถนนด้วยทุนทรัพย์ของตน บางแห่งมีคลองขนานกับถนนไปด้วย¹⁹ ซึ่งได้มีการตัดถนนสายสำคัญที่ผ่านเข้ามาในพื้นที่ 2 สาย คือ **เส้นทางที่ 1** ถนนพระรามที่ 1 เริ่มต้นจากสะพานกษัตริย์ศึกถึงถนนราชดำริ **เส้นทางที่ 2** ถนนเพชรบุรี (ชื่อเดิมคือถนนประแจจีน ได้ชื่อมาจากลายประแจจีน อันเป็นลักษณะการเขียนลายในที่แคบโดยขีดเป็นเส้นๆ แล้วม้วนกลับ แสดงถึงความยืดยาว หรือ ชิว โดยได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมจีน ทางด้านความเชื่อถือโชคลางกับสิ่งดีงาม เพื่อความเป็นสิริมงคลของบ้านเมือง) ซึ่งเป็นถนนที่ตัดระหว่างถนนคอเสื้อกับถนนราชดำริ เพื่อย่นระยะทางระหว่างสวนดุสิตกับสวนสระประทุมวัน และต่อมาในปี พ.ศ. 2445 ก็ได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้น คือ ถนนราชดำริ เริ่มต้นตั้งแต่สี่แยกศาลาแดง ถนนพระรามที่ 4 ตัดกับถนนพระรามที่ 1 ที่สี่แยกราชประสงค์ และสิ้นสุดที่คลองแสนแสบ²⁰ โดยมีพระราชดำริให้กำหนดขนาดถนนที่จะสร้าง โดยคำนึงถึงความสำคัญของถนนในอนาคตด้วย เพื่อว่าเมื่อธุรกิจก้าวหน้าขึ้น ประชาชนที่มากขึ้นและนิยมเดินทางด้วยถนนมากขึ้นจะทำให้ถนนคับแคบไปดัง เช่น ถนนเจริญกรุง ซึ่งถนนทั้งสามเส้นนี้บริเวณสองข้างถนนจะมีคูคลองระบายน้ำทะเลถึงคลองแสนแสบและคลองสามเสน ทำให้เวลาฝนตกน้ำก็จะไม่ท่วมถนน และมีการปลูกต้นยางอินเดียและมะพร้าวสลักกัน เพื่อให้รากของต้นไม้ยึดขอบถนนไว้ด้วย โดยในช่วงเวลานี้ถนนเพชรบุรีเป็นถนนที่เชื่อมระหว่างพื้นที่เมืองชั้นในกับพื้นที่ย่านประตูน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นถนนสายแรกที่ตัดผ่านเข้ามาภายในพื้นที่ย่าน และต่อมาในช่วงรัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ.2467 ได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้น คือ ถนนราชปรารภ ในส่วนถนนราชปรารภเป็นถนนที่เชื่อมต่อระหว่างอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิกับพื้นที่ย่านประตูน้ำ สภาพบริเวณริมสองฝั่งถนนล้วนแต่เป็นทุ่งนา ²¹

-**ประตูน้ำ** ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการให้กรมคลองทำการสร้างประตูระบายน้ำขึ้นในคลองแสนแสบ คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก คลองประเวศ และคลองสำโรง เพื่อทดน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูกและรักษาระดับน้ำเพื่อเรือแพไปมาได้สะดวก สำหรับคลองแสนแสบ มีประตูน้ำ 3 ประตู คือ ประตูน้ำสระประทุมวัน ประตูน้ำบางขนาก และประตูน้ำท่าไช้ โดยเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. 2448(ร.

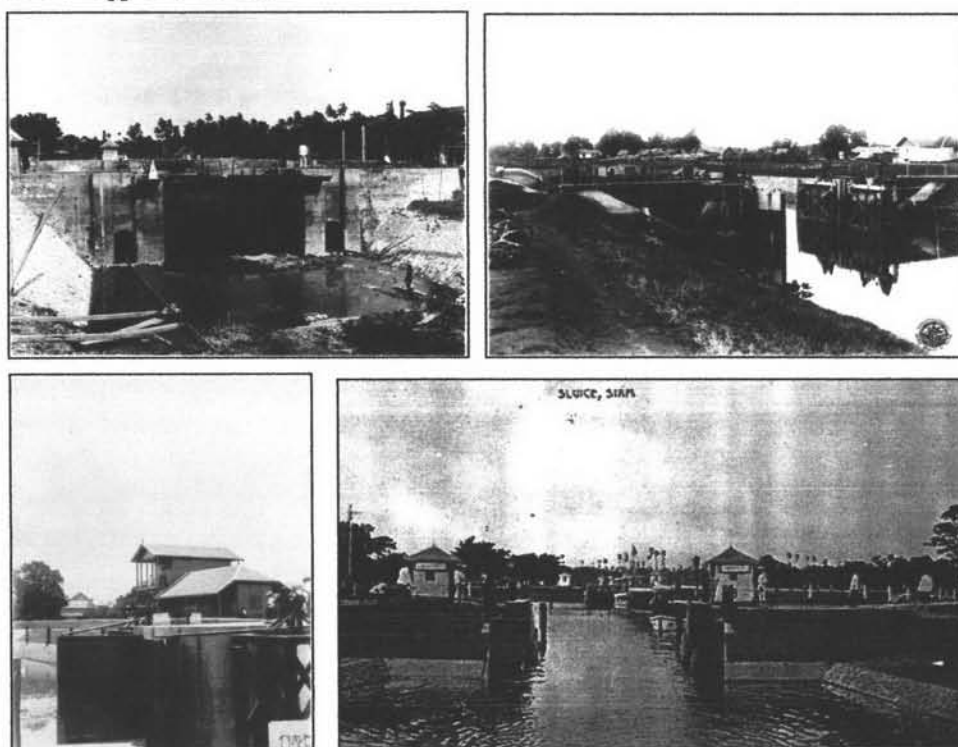
¹⁹ ม.ร.ว.เม่งน้อย และคณะ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 274-279.

²⁰ เทพขุ ทับทอง, ภาพประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ ย้อนยุค(กรุงเทพฯ: บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์ จำกัด, 2539), หน้า 59.

²¹ เทพขุ ทับทอง, อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ(กรุงเทพฯ: ปิรามิด, 2545), หน้า 180.

ศ.124) สร้างอยู่ 1 ปี ก็แล้วเสร็จทั้ง 3 แห่ง สำหรับประตูน้ำสระปทุมวันได้สร้างใกล้กับพระราชวังสระปทุมวัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างไว้ที่กลางท้องนาบางกะปิ สำหรับแปรพระราชฐาน ดังนั้นจึงเรียกประตูน้ำแห่งนี้ว่า ประตูน้ำสระปทุมวัน แล้วต่อมาเรียกให้สั้นลงว่าประตูน้ำปทุมวัน แต่เวลานี้เรียกว่าประตูน้ำ²²

จากเอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตราธิการ เรื่องคลองเปรงและประตูน้ำประทุมวัน วันที่ 14 กันยายน ร.ศ. 124 ได้ระบุว่า “ประตูน้ำที่ประทุมวันแล้วๆ แต่พื้นที่หนทางอื่นๆ ยังไม่เรียบร้อย จะได้รื้อทำนบให้น้ำเข้าในวันสองวันนี้ ประตูน้ำนี้จะเปรียบกับประตูน้ำรังสิตไม่ได้ แต่ถ้าจะทอดพระเนตรเป็นไปรเวตก่อนเปิดทำนบจะเห็นได้ตลอดทั้งหมดทั้งกรณีและพื้นที่ข้างล่างสูงแลลึกเท่าใด ถ้าทอดพระเนตรเมื่อเวลาแล้วเสร็จ จะเห็นแต่ตอนข้างบน แต่ถ้าจะเสร็จพระราชดำเนินจะต้องลงที่สะพานร้อยปี ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดทำสะพานที่จะเสด็จพระราชดำเนินลงที่สะพานร้อยปี ทรงเรือพระที่นั่งไปขึ้นที่ท่าบนทางบก ติดตั้งถนนแลสะพานแลทั้งที่คลองที่ขุดสำหรับให้เรือเดินอ้อมทำนบยังไม่มีสะพาน ถ้าจะเสด็จพระราชดำเนินเวลาใด ขอพระราชทานทราบเกล้า แต่เห็นด้วยเกล้าว่า มีเวลาอยู่แต่วันที่ 17 กับวันที่ 18 เดือนนี้ ถ้าจะไม่เสด็จพระราชดำเนินแล้วจะได้อรื้อทำนบ”²³ (ดูรูปภาพที่ 3.6)

รูปภาพที่ 3.6 บริเวณประตูน้ำปทุมวัน ในปีพ.ศ.2449

(ที่มา :หนังสืออนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ และหอคจดหมายเหตุแห่งชาติ)

²² เทพชู ทับทอง, เรื่องเดิม, หน้า 59.

²³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . มร.5 กษ./11 เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ รัชกาลที่ 5 เรื่อง คลองเปรงและประตูน้ำประทุมวัน .(14 กันยายน รศ.124) , หน้า 1-4.

เมื่อในสมัยรัชกาลที่ 4 ยังไม่มีประตุน้ำนั้นเรือแพขึ้นล่องโดยไม่ติดประตุน้ำ เรือจึงวิ่งเข้าไปตามคลองไปถึงสี่แยกมหานาค และวิ่งเข้าไปถึงคลองคูพระนครใต้โดยตรง แต่เมื่อมีประตุน้ำเพื่อกักเก็บน้ำในคลองเมื่อต้นรัชกาลที่ 5 เรือที่วิ่งมาตามคลองแสนแสบและคลองบางกะปิก็ต้องมาติดประตุน้ำ ต้องเสียเวลาผ่านประตุน้ำเป็นเวลานานหลายชั่วโมง จึงทำให้ไม่สะดวกในการเดินทาง²⁴ เมื่อสร้างประตุน้ำสะพานวันเสร็จแล้ว สถานที่แห่งนี้จึงเป็นแหล่งชุมนุมบรรดาเรือแพที่สัญจรไปมาระหว่างที่รอเปิดปิดประตุน้ำตั้งแต่นั้นมา²⁵ ซึ่งในช่วงเวลานี้ยังไม่มีถนนที่จะใช้เดินทางจากประตุน้ำไปสู่พื้นที่เขตชานเมืองด้านตะวันออก การเดินทางจึงต้องใช้เรือเป็นหลัก คือจากสี่แยกมหานาคมาประตุน้ำปทุมวัน หรือจากหนองจอก-มีนบุรี-คลองตันมาประตุน้ำปทุมวัน เนื่องจากประตุน้ำปทุมวันทำการเปิดประตุน้ำเป็นเวลา โดยจะเปิดในช่วงเวลาเช้าของทุกวัน เรือที่ผ่านไปมาจึงต้องมารอกันอยู่ที่ประตุน้ำ โดยเฉพาะพ่อค้าแม่ค้าที่พายเรือเอาข้าว ผัก และปลาไปขายที่สี่แยกมหานาค จึงต้องมาจอดรออยู่บริเวณนี้ ทำให้ประตุน้ำปทุมวันเป็นที่ติดตลาดแห่งหนึ่ง²⁶ จากการที่ประตุน้ำเป็นแหล่งชุมนุมของเรือ จึงกลายเป็นศูนย์กลางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ อีกทั้งยังส่งผลให้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าอีกด้วย (ดูรูปภาพที่ 3.7)

รูปภาพที่ 3.7 สภาพพื้นที่บริเวณประตุน้ำ ในปีพ.ศ.2450
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

-คลองแสนแสบ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมแก้ไขขนาดปากคลองจากเดิม ซึ่งกว้าง 6 วา เป็นกว้าง 8 วา กั้นให้มีสะพานโยงทั้งสองฝั่งคลองคลอง ฝั่งคลองละ 6 ศอกด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนการคมนาคม และการ

²⁴ เทพชู ทับทอง, หนังสือชุดร้อยเรื่องเมืองสยาม ย้อนรอยกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุวีริยาสาส์น, 2546), หน้า 75.

²⁵ เทพชู ทับทอง, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

²⁶ เทพชู ทับทอง, อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปิรามิด, 2545), หน้า 180.

ค้าขาย ซึ่งนับวันจะขยายตัวสูงขึ้นได้รับความสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น ลักษณะรูปแบบ ศิลปกรรม

-สะพานเฉลิมโลก55 เป็นสะพานในชุดสะพานเฉลิมซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเนื่องในงานพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นประจำทุกปี แต่ละสะพานจะขึ้นต้นด้วยคำว่า "เฉลิม" นำหน้าชื่อและมีตัวเลขตามหลัง ตัวเลขนั้นก็หมายถึงพรรษาแห่งพระชนมายุ²⁷ เป็นการสร้างสะพานเพื่อข้ามคลองแสนแสบตรงตำบลประแจจีนบริเวณประตูน้ำปทุมวัน ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างถนนราชดำริเข้ากับถนนประแจจีน (ถนนเพชรบุรี) ซึ่งเมื่อสร้างสะพานเฉลิมโลก แต่ถนนเพชรบุรียังสร้างไม่ถึงบริเวณนี้ ซึ่งต่อมาก็ได้มีการสร้างต่อจากที่ค้างไว้มาบรรจบที่บริเวณนี้²⁸ ซึ่งสะพานเฉลิมโลกเป็นสะพานที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่อื่นกับประตูน้ำสระปทุม จึงทำให้พื้นที่เป็นแหล่งชุมนุมของบรรดาเรือขายสินค้าที่จะวิ่งผ่านประตูน้ำเข้าไปสี่แยกมหานาคทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน เหตุผลในการเลือกที่ตั้งและรายละเอียดบางประการเกี่ยวกับการก่อสร้างสะพานนี้ระบุไว้ชัดเจนในรายงานกราบบังคมทูลของพระยาสุทนต์นิพนธ์(ต่อมาเป็นเจ้าของพระยายมราช) อธิบดีกรมศุขาภิบาลในพิธีเสด็จเปิดสะพานเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ.127 (พ.ศ.2452) จึงขอคัดบางตอนมาแสดงไว้ในที่นี้ (ดูรูปภาพที่ 3.8)

"...ทรงพระราชดำริเห็นว่าสะพานข้ามคลองนี้เป็นสะพานสำคัญที่จะเชื่อมพระนครตอนเหนือแลตอนใต้ให้ใกล้ถึงกัน จึงได้ทรงเลือกสรรให้สร้างเป็นสะพานเฉลิม ... สะพานนี้ที่ได้พระราชทานนามว่า "สะพานเฉลิม 55" เป็นสะพานข้ามคลองใหญ่ เรือค้าขายสัญจรไปมาไม่มากกลางคืนแลกลางวันทั้งมาประจบกันกับมหรสพสมัยที่ได้ฝ่าละอองธุรีพระบาทเสด็จดำรงศิริราชสมบัติได้ 41 พรรษา ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแห่งกรุงสยามแต่กาลปางก่อนจึงได้ว่าจ้างเหมานายช่างฝรั่งเศสผู้ชำนาญ ให้ทำอย่างมั่นคงถาวรโดยวิธีที่เรียกว่า "เฟโรกองกริด" ซึ่งยังมีได้เคยทำเลยในกรุงเทพฯ ..."

²⁷ ลาวัญย์ โชติามระ, ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้วและชีวิตชาวกรุงสมัยสงคราม(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา,2529), หน้า 13.

²⁸ กรมศิลปากร , กรุงเทพฯ 2489-2539 = Bangkok 1946-1996(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร: มุลนิธิซีแมนส์ไทย, 2539), หน้า 160.

รูปภาพที่ 3.8 สะพานเฉลิมโลกในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ.2452

(ที่มา :หนังสือสะพานเก่ากรุงเทพฯ)

จากรายงานและรูปถ่ายข้างต้นจะแสดงให้เห็นว่าสะพานเฉลิมโลกนี้มีความพิเศษทั้งในด้านประวัติศาสตร์และด้านวิชาการก่อสร้าง คือมีลักษณะที่กักน้ำแข็งแรง พนักราวสะพานทึบและมีลายประดับเลขาคณิต ป้ายชื่อสะพานและพระนามาภิไธยอย่างที่เคยทำไว้กกลางสะพานไม่ปรากฏ คงมีแต่ชื่อสะพานทำเป็นอักษรกดเล็กติดอยู่กับพนักสะพานด้านใน²⁹ ซึ่งเป็นสะพานที่สร้างโดยวิธีคอนกรีตเสริมเหล็ก (Ferro Concrete) เป็นวัสดุก่อสร้าง³⁰ โดยการสร้างสะพานทำให้เกิดความเชื่อมโยงของโครงข่ายเส้นทางถนนระหว่างพื้นที่อื่นกับภายในพื้นที่ย่าน ซึ่งมีประโยชน์อย่างมากต่อการเข้าถึงพื้นที่ ทำให้การสัญจรมีความสะดวกมากขึ้น

- **เส้นทางรถราง** ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการนำรถรางเข้ามาใช้ในการคมนาคมทางบกในพื้นที่เมือง ซึ่งมีรถรางเพียงเส้นทางเดียวที่วิ่งผ่านเข้ามาในพื้นที่ย่าน ลาวัญย์ ไซตามระ กล่าวไว้ว่า รถรางสายสีลม-ประตูน้ำ มีสองช่วง คือ จากสะพานสีลมมาถึงสะพานศาลาแดง และจากศาลาแดงด้านถนนราชดำริไปสู่ระยะที่เชิงสะพานเฉลิมโลก รถรางที่วิ่งในเส้นทางยาวมาก ตัวรถจะมีสองคันต่อกัน และรถรางทุกสายต้องรอหลัก เพื่อให้รถสายขึ้นสายลงสวนกัน ถ้ารถคันที่จะสวนกันยังไม่มา รถคันที่มาก่อนก็ต้องรอไปจนกว่าอีกคันจะมา จึงต้องใช้เวลารอนานมากทำให้เกิดความไม่สะดวก³¹

- **เส้นทางรถเดินรถเมลล์** เทพชู ทับทอง ได้กล่าวว่า ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 จึงได้มีการพัฒนาของระบบขนส่งสาธารณะ เพื่อให้ประชาชนมีความสะดวกในการเดินทางมากขึ้น โดยพระยาภักดีนรเศรษฐ์(นายเลิศ เศรษฐบุตร) ได้เริ่มเดินรถเมลล์สายแรกระหว่างประตูน้ำไปยศเส เรียกว่า รถเมลล์ขาว ตามประวัติกล่าวว่า เป็นรถเมลล์สายแรกของเมืองไทย คือ การเดินรถรับส่งผู้โดยสารมาตั้งแต่ พ.ศ.2451 ระหว่างประตูน้ำ(ปทุมวัน)กับยศเส แล้วต่อมาจึงขยายกิจการวิ่ง

²⁹ ศิริชัย นฤมิตรราชการ, *สะพานเก่ากรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ: สยามสมาคม, 2520), หน้า 62-63.

³⁰ กรมศิลปากร, *เรื่องเดิม*, หน้า 160.

³¹ ลาวัญย์ ไซตามระ, *เรื่องเดิม*, หน้า 29-30.

สายอื่นๆ ตามลำดับ ทีละสายสองสาย เช่น สายประตูน้ำ-สีลม และสายประตูน้ำ-บางลำพู เป็นต้น ซึ่งรถเมล์ชาวนายเลิศจะมีขนาดเล็กและโปร่ง สามารถบรรทุกผู้โดยสารได้ประมาณ 15-20 คน ทำเป็นที่นั่งยาว 2 แถว แต่ต่อมาได้มีการปรับปรุงให้มีขนาดใหญ่และเพิ่มความปลอดภัยให้แก่ผู้โดยสารมากขึ้น³² ซึ่งประชาชนที่ต้องการจะเดินทางจากพื้นที่ชานเมืองเข้าสู่เมืองชั้นในต้องมาต่อรถยนต์ในบริเวณนี้ พื้นที่บริเวณย่านประตูน้ำจึงต้องมีรถเมล์ชาววังผ่านประตูน้ำทุกสาย ทำให้มีการเข้าถึงพื้นที่ได้ดีขึ้นและมีความสามารถในการติดต่อกับพื้นที่อื่นๆ ได้สะดวกขึ้นและมีประชาชนเข้ามาใช้พื้นที่เป็นจำนวนมาก ประตูน้ำจึงกลายเป็นย่านศูนย์กลางคมนาคมที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร

-เส้นทางเดินเรือเมล์

ในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 หลังจากทีนายเลิศได้เปิดกิจการเดินรถเมล์ชาวแล้ว ต่อมาก็ได้มีการสร้างตลาดประตูน้ำขึ้นพร้อมกับได้ทำการวิ่งเรือเมล์ชาวรับส่งผู้โดยสารในคลองแสนแสบจากประตูน้ำผ่านอำเภอมีนบุรีไปจนถึงอำเภอหนองจอกด้วย³³ โดยนายเลิศได้เป็นเจ้าของกิจการรถเมล์ชาวและเรือเมล์ชาวอยู่ในคลองแสนแสบ คลองบางกะปิ คลองตัน คลองพระโขนง เพื่อรองรับการเดินทางของผู้โดยสารที่อยู่ในพื้นที่ทางด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ ให้มีความสะดวกมากขึ้น ผู้โดยสารสามารถจะใช้ตัวต่อได้ทั้งรถเมล์ชาวและเรือเมล์ชาวในวันเดียวกัน³⁴

- การสร้างทางรถไฟสายตะวันออก สายกรุงเทพฯ-ฉะเชิงเทรา

ในด้านการเดินทางสัญจรทางบก ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการสร้างทางรถไฟสายตะวันออก กรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา จากเอกสารรายงานการประชุมเสนาบดี รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ เรื่อง การสร้างทางรถไฟสายตะวันออกระหว่างกรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา(วันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ.120)³⁵ ได้ระบุว่า เป็นเส้นทางที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์และการค้ามาตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลสมัยต่างๆ มาได้ส่งเสริมโดยการขุดคลองเพื่ออำนวยความสะดวกในการคมนาคม ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อมีการพัฒนาทางรถไฟ เพราะเป็นเส้นทางระยะสั้นที่มีผู้คนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่มาก อีกทั้งยังเป็นชุมทางการค้าที่มาจากเขมรและบางส่วนมาจากตะวันออกเฉียงเหนือด้วย

สร้างทางรถไฟ พ.ศ. 2447 โดยเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้มีหนังสือทูลเกล้าขอให้รัฐบาลสร้างทางรถไฟสายตะวันออก กำหนดที่ได้ทำการก่อสร้าง พฤศจิกายน 2448 กำหนดที่เปิดการเดินทาง

³² เทพชู ทับทอง, หนังสือชุดร้อยเรื่องเมืองสยาม ย้อนรอยกรุงเทพฯ(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุวีริยาสาส์น, 2546), หน้า 75-76.

³³ เทพชู ทับทอง, อุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปิรามิด, 2545), หน้า 180.

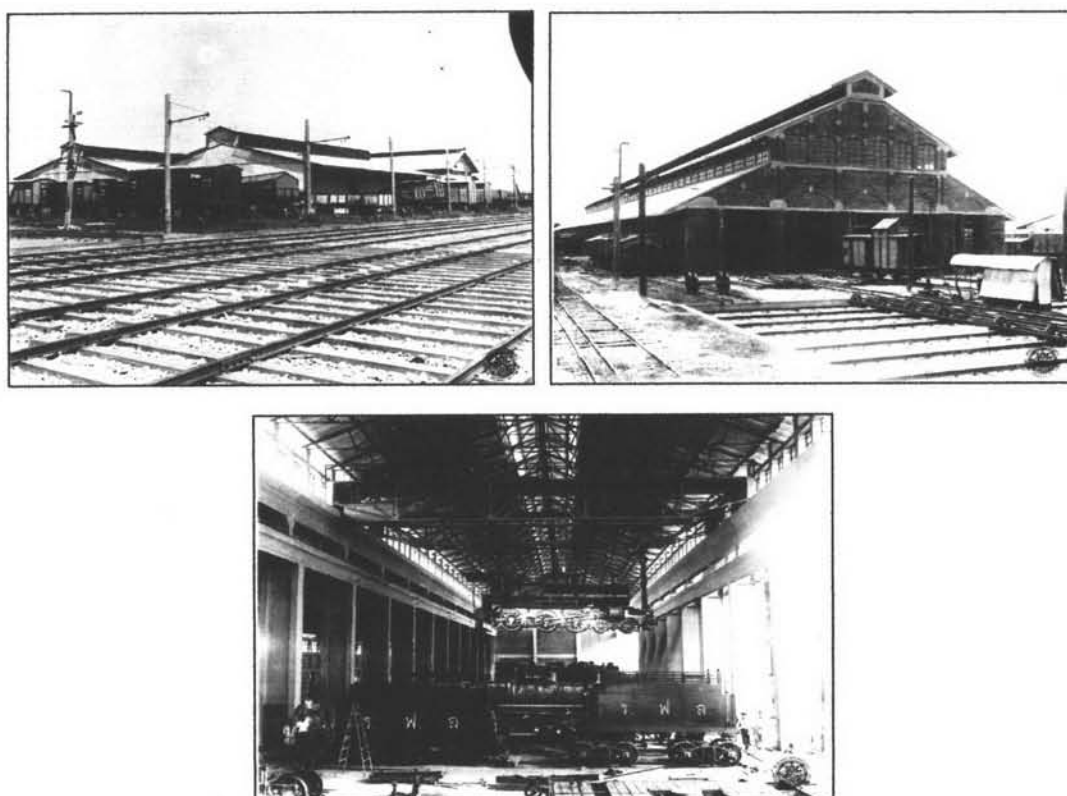
³⁴ เทพชู ทับทอง, เรื่องเดิม, หน้า 76-77.

³⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ๖.5 ยธ.5.2/24 เอกสารรายงานการประชุมเสนาบดี รัชกาลที่ 5 กระทรวงโยธาธิการ เรื่อง การสร้างทางรถไฟสายตะวันออก กรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา(วันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ.120).

รถ พฤศจิกายน 2450 และ วันที่ 13 พฤษภาคม 2449 ประกาศย้ายโรงงานรถไฟไปอยู่มักกะสัน (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 23 หน้า 1204)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้มีการรวมโรงงานต่างๆ ของกรมรถไฟไว้ที่ตำบล มักกะสัน และจัดโรงงานวัดมักกะสันเป็นโรงงานกลาง 27 ก.ค. 2460 – 24 ก.ย. 2461 ของ กระทรวงคมนาคม กล่าวว่ ตามที่โปรดเกล้าฯ ให้รวมโรงงานต่างๆ ของกรมรถไฟไว้ที่ตำบล มักกะสัน จัดโรงงานวัดมักกะสันขึ้นเป็นโรงงานกลางตามที่นายช่างกลใหญ่ไว้วางรูปไว้ นั้น เจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์ได้สั่งกรมรถไฟให้งดการก่อสร้างทั้งปวงที่โรงงานทางสายใต้ ตำบล คันธุรีในมณฑลสุราษฎร์ แลให้รวมการงานมาไว้ที่โรงงานมักกะสันเป็นโรงงานกลางตามกระแส พระบรมราชโองการแต่วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 นี้แล้ว³⁶ ซึ่งจากการสร้างทางรถไฟสาย ตะวันออก กรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา ทำให้กลายเป็นเส้นทางที่มีความสำคัญทางด้านการคมนาคม ขนส่งและการค้ากับพื้นที่ชานเมืองทางทิศตะวันออก และหลังจากที่มีการสร้างโรงงานซ่อมรถไฟ ขึ้นที่มักกะสัน ทำให้ประตูน้ำมีประชาชนเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น (ดูรูปภาพที่ 3.9)

รูปภาพที่ 3.9 โรงงานรถไฟมักกะสันในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 ปี พ.ศ. 2461
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

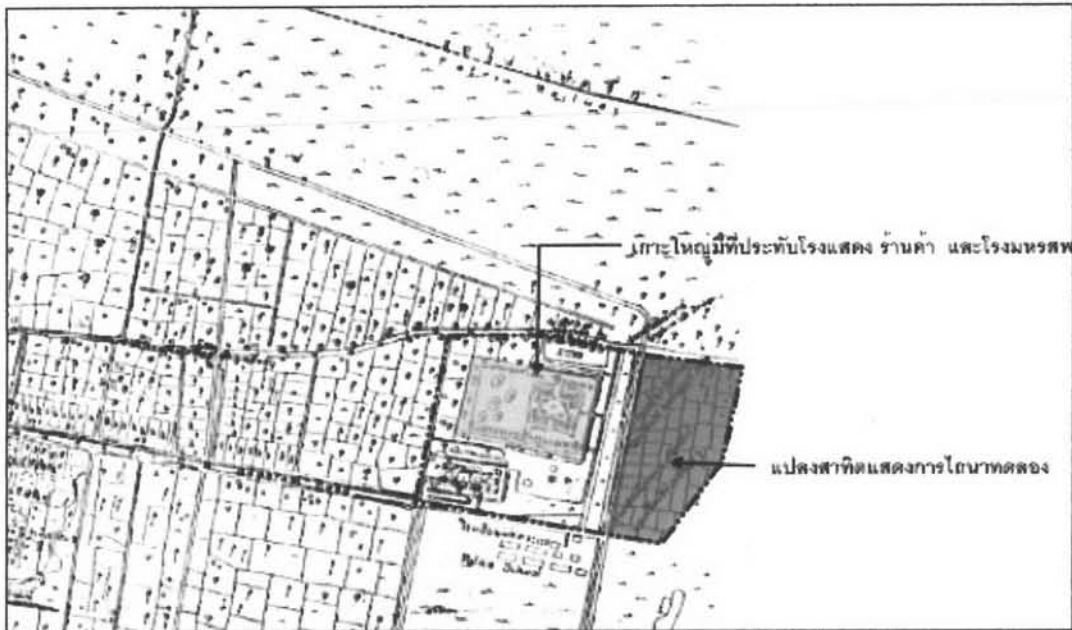
³⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร. 6 คค ม้วนที่ 7 เอกสารรายงานการประชุมเสนาบดี รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม เรื่อง รวมโรงงานต่างๆ ของกรมรถไฟไว้ที่ตำบลมักกะสัน และจัดโรงงานวัดมักกะสันเป็นโรงงานกลาง (27 ก.ค. 2460 – 24 ก.ย. 2461).

สถานที่สำคัญ

- **สระปทุม** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเคยโปรดเกล้าฯ ให้พระยานานาพิริยภาณี บุตรสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี (ไม่ระบุปี) แต่นานมาสระตื้นเขินเสียหาย จึงใช้เป็นแต่ที่มีการสมาคมพิเศษ เช่น งานแสดงกลกิรรมและพาณิชยกรรม ครั้งที่ 1 ณ "สระปทุมวัน" นั้นจัดขึ้นเมื่อเดือนเมษายน ร.ศ.129 เท่ากับ พ.ศ.2453 ก่อนรัชกาลที่ 5 สวรรคตไม่นาน หนังสือรายงานซึ่งเขียนโดย มิสเตอร์ เอ.ซี.บาร์เน็ต และแปลพิมพ์ภาษาไทยโดยขุนธรรมาภคพาที กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นเพื่อขยายการประกวดพันธุ์ข้าวซึ่งเคยจัดกันมาแต่ก่อน 2 ครั้งแล้ว ให้ไพศาลยิ่งขึ้นกว่าเดิม กับเพื่อทรงอุดหนุนการกลกิรรมและพาณิชยกรรมของประเทศ ชักนำราษฎรให้บังเกิดความนิยมทำการเพาะปลูกทำการค้าขายต่างๆ เพื่อความเจริญต่อไป

ในครั้งนั้น กระทรวงเกษตรธิการรับสนองพระบรมราชโองการ จัดงานขึ้นที่ "สระปทุมวัน" ซึ่งเคยเป็นที่รัชกาลที่ 4 เสด็จประพาส แต่ถูกทิ้งร้างมาช้านานแล้ว" สิ้นพระราชทรัพย์ในการซ่อมแปลงปรับปรุงเป็นอันมากพืชพันธุ์ธัญญาหารและข้าวของที่นำมาแสดงในงาน มีจำนวนมากมายหลายพันชนิด มีทั้งพันธุ์ข้าวต่างๆ ที่ส่งเข้าประกวด เช่น ถั่ว งา เผือก มัน ผลไม้ นานาชนิด ไหม ผ้าย นุ่น ป่าน ยางไม้ เปลือกไม้ แร่ธาตุ เครื่องเทศ ไม้หอม ยาสูบ ของป่าน้ำตาล สบู่ สัตว์พาหนะ เครื่องจักร เครื่องยนต์ที่ใช้ในการเพาะปลูก และงานอื่นๆ เครื่องไฟฟ้า เครื่องยนต์ และสินค้าเบ็ดเตล็ด เป็นต้น บริเวณงานมีเนื้อที่ 25 ไร่ จุดสำคัญที่สุด คือ เกาะใหญ่ ซึ่งมีที่ประทับโรงแสดง ร้านค้า และโรงมหรสพเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ออกไปก็คือทุ่งนาสำหรับแสดงการไถนาทดลอง หากจะเปรียบเทียบกับปัจจุบันก็คือบริเวณที่กลายเป็นราชดำริอาเขต³⁷ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า บริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นศูนย์กลางด้านการคมนาคมและการค้าทางการเกษตรที่สำคัญ ซึ่งมีการติดต่อระหว่างพื้นที่ต่างๆ ได้สะดวกและเป็นแหล่งที่มีสินค้าที่เป็นผลผลิตทางการเกษตรในลักษณะระดับภูมิภาค เนื่องจากพื้นที่มีการเชื่อมต่อกับพื้นที่หัวเมืองฝั่งตะวันออก(ดูรูปภาพที่ 3.10, 3.11)

³⁷ เอนก นาวิกมูล, เรื่องเดิม. หน้า37-38.

รูปภาพที่ 3.10 บริเวณงานแสดงกิจกรรมและพาณิชยกรรม ครั้งที่ 1 ที่ปทุมวัน
(ที่มา: จากหนังสือรายงานการแสดงผลงานและพาณิชยกรรม ครั้งที่ 1)

รูปภาพที่ 3.11 บรรยากาศของร้านค้างานแสดงกิจกรรมและพาณิชยกรรม ครั้งที่ 1 ที่ปทุมวัน
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

-**วังสระปทุม** ในรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินแปลงหนึ่งในเขตสระบัวด้านเหนือให้แก่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสซึ่งประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุวรินทิรา พระบรมราชเทวี แต่ยังมีทันได้สร้างวังเพราะเป็นระยะเวลาที่เสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศสหรัฐอเมริกา จนถึงพ.ศ. 2459 สมเด็จพระศรีสุวรินทิราฯ โปรดให้สร้างพระตำหนักสำหรับประทับในบ้นปลายพระชนมชีพ ครั้งแรกสร้างเป็นตำหนักเล็กๆ เรียกว่า พระตำหนักเขียว สำหรับประทับระหว่างการสร้างพระตำหนักใหญ่ ซึ่งได้เล่ากันว่า ผังของพระตำหนักใหญ่นั้นสมเด็จพระศรีสุวรินทิราฯ ทรงออกแบบเอง โดยใช้ก้านไม้ขีดบ้าง ทางพลูบ้าง ร่างทิศทาง และลักษณะห้องต่างๆ เป็นแนวทางให้สถาปนิกนำไปออกแบบถวาย เมื่อสำเร็จแล้ว

เป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นพระตำหนักที่โล่งโปร่งสบาย มีลมพัดผ่านตลอดทุกฤดูกาล โปรดให้เรียกวงนี้ว่า “วังสระปทุม”³⁸

-วังเพชรบูรณ์ ส่วนวังของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย หรือเรียกว่า “วังเพชรบูรณ์” เมื่อ พ.ศ.2465 ในสมัยรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย เสด็จกลับมาจากการศึกษา พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพื้นที่บริเวณสระปทุมวันให้สร้างเป็นวังที่ประทับมาตลอดจนถึงพระชนม์³⁹

-วิทยาลัยอินทราชัย ซึ่งถือว่าเป็นสถานศึกษาแห่งแรกในพื้นที่ย่าน โดยตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพื้นที่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงสนพระทัยและมีพระปรีชาสามารถในงานด้านศิลปะและการช่างทุกประเภท เมื่อ พ.ศ.2465 ได้รับพระราชทานที่สร้างวังบริเวณสระปทุม เรียกว่า “วังเพชรบูรณ์” ด้วยเหตุผลที่ทรงสนพระทัยในวิชาช่างดังกล่าว เมื่อครั้งกระทรวงศึกษาธิการประสงค์จะได้ที่ดินสร้างโรงเรียนช่างโลหะพรรณ จึงทูลขอเช่าที่ดินบริเวณวังเพชรบูรณ์ ด้านติดคลองแสนแสบตั้งโรงเรียนนี้ขึ้น เพื่อเป็นการเทิดทูลพระปรีชาสามารถและสำนึกในพระเมตตาของพระองค์จึงเปลี่ยนชื่อโรงเรียนเป็น “โรงเรียนการช่างอินทราชัย” ซึ่งเป็นที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ปัจจุบันคือที่ตั้งศูนย์การค้าเวสต์เกตเทรดเซนเตอร์)

ชุมชนพักอาศัย

ในรัชกาลที่ 5 ได้มีการขยายตัวของชุมชนในบริเวณพื้นที่มากขึ้น มีพื้นที่ที่ใช้เป็นอยู่อาศัยที่กระจายตัวอยู่ทั่วไป โดยมีการปลูกบ้านพักอาศัยที่มีลักษณะบ้านเดี่ยวอยู่กันเป็นกลุ่มๆ และผลจากการสร้างระบบโครงข่ายคมนาคมยังทำให้เกิดการก่อสร้างอาคารที่มีลักษณะเป็นตึกแถวบริเวณริมถนนสายหลัก เพื่อการค้าขายสินค้าและเป็นที่พักอาศัย ต่อมาในรัชกาลที่ 6 ได้มีการกำหนดเขตสุขาภิบาล ซึ่งเป็นเขตควบคุมการก่อสร้างอาคาร ถนน ล้ำคลอง และควบคุมการรักษาความสะอาดในเขตที่มีประชากรหนาแน่นในกรุงเทพมหานครขึ้นเป็น 3 เขต คือ เขตแรกครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาถึงแนวคลองรอบกรุง เขตที่สอง ตั้งแต่บริเวณคลองรอบกรุงออกไปจนถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม และเขตที่สาม คือ ตั้งแต่แนวคลองผดุงกรุงเกษมออกไปจนถึงปากคลองสามเสนทางด้านเหนือและลงมาถึงถนนสารธรทางด้านใต้ ซึ่งบริเวณนี้เคยเป็นเขตชานเมืองในรัชกาลที่ 5 มาในรัชกาลนี้ได้กลายเป็นเขตพักอาศัยที่มีผู้คนอยู่กันอย่างคับคั่ง ในเขตนี้เป็นเขตที่ได้รับการพัฒนาเป็นย่านพักอาศัยที่มีสภาพแวดล้อมดี บริเวณนอกเขตคลองผดุงกรุงเกษมออกไปทางด้านตะวันออก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสิ่งก่อสร้างประเภทสาธารณูปโภคหลัก สถานที่ราชการ สถาบันการศึกษา และสวนสาธารณะ โดยพื้นที่ของย่านประตูน้ำตั้งอยู่ในเขต

³⁸ สกฤณี ณัฐพลวัฒน์, เรื่องเดิม. หน้า 78.

³⁹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 82.

สุขาภิบาลที่ 3 ซึ่งเป็นพื้นที่มีการสร้างบ้านเรือนของข้าราชการและข้าราชการบริพาร ตั้งอยู่ในบริเวณถนนราชปรารภ ถนนเพชรบุรีตอนใน ตลอดจนบ้านเรือนของพ่อค้าคหบดี ข้าราชการราษฎร ตั้งอยู่ในบริเวณ บริเวณถนนเพชรบุรี ถนนราชดำริ บริเวณปทุมวัน และถนนเพลินจิต เป็นต้น⁴⁰ ทำให้พื้นที่ย่านประตูน้ำมีการสร้างบ้านเรือนของประชาชนเพิ่มขึ้น โดยส่วนใหญ่จะเป็นบ้านเดี่ยวที่มีอาณาบริเวณที่มีกระจายอย่างประปรายอยู่ทั่วไปของพื้นที่ และในสวนอาคารที่มีลักษณะเป็นพักอาศัยถึงพาณิชย์กรรม ได้แก่ ห้องแถว ตึกแถว จะมีการกระจุกตัวบริเวณริมถนนสายหลัก ทำให้พื้นที่กลายเป็นย่านชุมชนการค้าและพักอาศัยที่มีความคึกคักมากขึ้น แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม

5. บทบาทที่สำคัญของพื้นที่

บทบาทของย่านในช่วงนี้ได้เริ่มมีการพัฒนาด้านโครงข่ายคมนาคมทางบกและทางน้ำให้มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ต่างๆของเมืองมากขึ้น ซึ่งถือว่าพื้นที่ย่านประตูน้ำเป็นจุดเปลี่ยนของรูปแบบการเดินทางที่เข้าสู่เมืองชั้นใน (Interchange) ทำให้บทบาทในช่วงนี้ของย่านคือ ศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งทั้งทางบกและทางน้ำ โดยการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของพื้นที่เป็นผลมาจากการสร้างประตูน้ำ เนื่องจากเรือที่วิ่งมาที่คลองแสนแสบต้องมาติดที่ประตูน้ำและต้องเสียเวลาผ่านประตูน้ำเป็นเวลานานหลายชั่วโมง ทำให้เกิดความไม่สะดวกในการเดินทางของประชาชนและเรือบรรทุกสินค้าที่เข้ามาในพื้นที่ จึงทำให้เกิดการพัฒนาาระบบคมนาคมขนส่ง เพื่อรองรับกับความต้องการเดินทางของประชาชนที่ผ่านเข้ามาใช้พื้นที่ และผลจากการที่เป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมทำให้พื้นที่ย่านประตูน้ำได้กลายเป็นแหล่งชุมชนการค้าขึ้น ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาของพื้นที่พาณิชย์กรรมบริเวณริมคลองแสนแสบขึ้น โดยเริ่มจากตลาดสดในรูปแบบของตลาดน้ำ จึงทำให้เกิดบทบาทรองตามมา คือ บทบาททางด้านการค้า โดยเริ่มเกิดเป็นเรือแพมาชุมนุมขายสินค้าทางการเกษตร และร้านค้าที่เป็นอาคารแบบชั่วคราวริมสองฝั่งคลองแสนแสบบริเวณย่านประตูน้ำ เมื่อเริ่มมีการขยายตัวของชุมชนมากขึ้นส่งผลให้บทบาทในช่วงหลังที่มีการพัฒนาเป็นพื้นที่พักอาศัยของข้าราชการและประชาชนทั่วไป จึงมีการสร้างบ้านเรือนและร้านค้าที่เป็นอาคารแบบถาวร และเริ่มมีการขยายตัวของกิจกรรมการค้าหลากหลายประเภทมากขึ้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของรูปแบบร้านค้าจากน้ำขึ้นสู่บก

3.2.3 ช่วงเป็นตลาดบก (พ.ศ.2468 -2489)

1. ลักษณะประชากร

ในช่วงเวลานี้ได้เริ่มมีกลุ่มชาวจีนที่มีการขยายตัวของชุมชนมาจากพื้นที่เมืองชั้นในมากขึ้น โดยมีการสร้างบ้านเรือนเป็นของตนเองและมาเช่าตึกแถวในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเพื่อการพักอาศัย

⁴⁰ ม.ร.ว.แม่งน้อย และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 230-239.

และเป็นการค้าขายในเวลาเดียวกัน โดยชั้นล่างของอาคารจะเป็นที่ประกอบกิจกรรมการค้าขาย และชั้นบนก็ใช้เป็นที่พักอาศัย อีกทั้งยังมีกลุ่มประชากรแฝงที่เข้ามาใช้พื้นที่เพื่อประกอบกิจกรรมการค้าและทำงานเพียงอย่างเดียว ซึ่งประชาชนกลุ่มนี้จะเข้ามาใช้พื้นที่ในตอนกลางวันเท่านั้น⁴¹ ส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้มีจำนวนประชาชนที่เข้ามาใช้พื้นที่มากขึ้น โดยประชาชนส่วนใหญ่มีความหลากหลายของกิจกรรมและวิถีชีวิต

2. ลักษณะกิจกรรมเศรษฐกิจ

- ตลาด โดยในช่วงแรกนี้เป็นช่วงที่มีกิจกรรมการค้าทั้งในรูปแบบของตลาดน้ำและตลาดบก โดยมีเรือแจวมาขายผักต่างๆ เช่น สายบัว ผักบุ้ง เป็นต้น โดยสินค้าที่มาทางเรือจะมาจากบ้านสวนในบริเวณพื้นที่ คลองเตย สีแยกมหานาค ปากคลองตลาด และสินค้าที่มาโดยรถไฟจะมาจากต่างจังหวัด เช่น นครปฐม เป็นต้น และบริเวณหลังโรงพยาบาลศิริราช โดยชาวจีนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพค้าขาย เช่น เครื่องอุปโภค อาหาร ผัสดอง เป็นต้น⁴² และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบของตลาดน้ำเป็นตลาดสดที่เกิดขึ้นใหม่ตามเส้นทางคมนาคมสายหลักเพิ่มขึ้น และในช่วงหลังนี้เองได้เกิดการขยายตัวของพื้นที่พาณิชยกรรมบริเวณริมคลองแสนแสบ ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบของตลาดสดให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น จึงทำให้กิจกรรมการค้าของตลาดสดได้มีการพัฒนาจากรูปแบบของตลาดน้ำเป็นรูปแบบของตลาดบกที่มีความเด่นชัดขึ้น (ดูรูปภาพที่ 3.12)

รูปภาพที่ 3.12 กิจกรรมการค้าในรูปแบบตลาดน้ำบริเวณประตูน้ำปทุมวัน
(ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ต่อมาในปี พ.ศ.2474 ได้มีการขยายตัวของพื้นที่พาณิชยกรรมในบริเวณด้านตะวันออกของถนนราชปรารภที่อยู่ริมคลองแสนแสบของพื้นที่ย่าน โดยจากที่เคยเป็นบ้านพักอาศัยที่อยู่

⁴¹ สัมภาษณ์ นิกา เจียนสนอง, อายุ 72 ปี, 25 มีนาคม 2549.

⁴² สัมภาษณ์ ทองเพิ่ม ทองสมอาจค์, อายุ 75 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

บริเวณริมคลองก็เปลี่ยนเป็นการสร้างตลาดเฉลิมโลก ซึ่งประกอบไปด้วย ตลาดสดขนาดใหญ่ ตลาดสดขนาดเล็ก และอาคารร้านค้าที่มีลักษณะเป็นตึกแถวหลายคูหา ซึ่งบริเวณตลาดเฉลิมโลก จะถูกเรียกว่า ตลาดใหญ่ ส่วนตลาดที่อยู่ถัดเข้ามาด้านในของพื้นที่จะถูกเรียกว่า ตลาดเล็ก ซึ่งตลาดเล็กมีสภาพการค้าที่ค่อนข้างชบเซาเนื่องจากมีสภาพภายในตลาดที่ค่อนข้างสกปรก⁴³ ซึ่งทำให้พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นย่านพาณิชยกรรมหลัก เป็นผลให้เกิดการกระจุกตัวของอาคารเพื่อพาณิชยกรรมและที่พักอาศัยมากขึ้นด้วย จึงทำให้พื้นที่ค้าขายในรูปแบบของตลาดน้ำได้ถูกลดบทบาทลงไปอย่างมาก ซึ่งอาจสรุปได้ว่าเป็นช่วงเวลา que รูปแบบของตลาดบกเข้ามาแทนที่รูปแบบของตลาดน้ำ (ดูรูปภาพที่ 3.13)

รูปภาพที่ 3.13 ลักษณะอาคารร้านค้าประเภทตึกแถวที่อยู่บริเวณริมคลอง
(ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

โดยในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (ในสมัยรัชกาลที่ 8 พ.ศ. 2482) บริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำเป็นแหล่งชุมชนและมีตลาดขนาดใหญ่ที่ให้บริการตลอด 24 ชั่วโมง ซึ่งประชาชนบริเวณพื้นที่โดยรอบนิยมการเดินทางในตอนเช้าที่เรียกว่า “มอริ่งวอล์ก” ซึ่งนิยมมามอริ่งวอล์กที่ประตูน้ำ เพราะมีกาแฟ มีปาท่องโก๋ มีข้าว มีแจ็ก ขายตอนเช้าของทุกวัน ประชาชนก็นิยมมาซื้อสินค้าที่ตลาดประตูน้ำด้วย เพราะมีของสดของแห้งสารพัดอย่างให้เลือกซื้อมากมายในราคาถูก⁴⁴ และในบริเวณตลาดนายเลิศก็มีโรงหนังนายเลิศตั้งอยู่ในบริเวณริมคลองแสนแสบ⁴⁵ และในช่วงเวลาต่อมาได้มีการขยายตัวและพัฒนาโครงสร้างของตลาด ทำให้พื้นที่ที่มีความขยายตัวทางเศรษฐกิจที่รองรับกับกิจกรรมทางการค้าขายที่เกิดขึ้น โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของพื้นที่ คือ การค้าขายสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคและบริโภคประเภทต่างๆ ซึ่งเป็นการรวมเอากิจกรรมนอกเหนือ

⁴³ สัมภาษณ์ นิภา เจียนสนอง, อายุ 72 ปี, 25 มีนาคม 2549.

⁴⁴ เทพชู ทัฬหะ, อนุทินกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปิรามิด, 2545), หน้า347

⁴⁵ สัมภาษณ์ สุณี แซ่เตี๋ย, อายุ 78 ปี, 25 กุมภาพันธ์ 2549.

ตลาดสดเข้ามาเต็มรูปแบบ ก่อให้เกิดแรงดึงดูดทางเศรษฐกิจที่สูงพอที่จะคงความเป็นตลาดสดได้ต่อไป และในในเวลาต่อมาได้มีการสร้างอาคารหรือตึกแถวสองข้างถนนเพิ่มขึ้น เพื่อให้เป็นที่พักอาศัยและร้านค้าในเวลาเดียวกัน ซึ่งส่วนใหญ่ร้านค้าที่มีลักษณะเป็นตึกแถวจะขายสินค้าพื้นเมืองและเสื้อผ้า โดยจะมีกลุ่มลูกค้าที่เดินทางมาทางเรือโดยสารมาจาก มินบุรี หนองจอก แล้วมาขึ้นฝั่งที่ประตูน้ำเพื่อเข้ามาติดต่อค้าขายและขนส่งสินค้าไปขายในบริเวณดังกล่าว⁴⁶ ซึ่งเป็นผลให้กิจกรรมการค้าของย่านมีความเจริญมากขึ้นและประเภทของสินค้าที่มีความหลากหลายมากขึ้น

3. ลักษณะทางสังคม ความคิด-ความเชื่อ ศาสนา

ในช่วงเวลานี้ผู้คนภายในย่านมีความคิดและความเชื่อที่มีความหลากหลายทาง

วัฒนธรรม การดำเนินชีวิตของผู้คนในย่านก่อให้เกิดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบกิจพิธีอันเป็นที่พึ่งทางจิตใจหรือความสบายใจของคนในย่านโดยย่านดังกล่าวมีทั้งชุมชนชาวไทย ชุมชนชาวจีน จึงมีศาสนสถานของแต่ละศาสนาในย่านตลาด ซึ่งเดิมทีภายในพื้นที่บริเวณด้านเหนือของถนนเพชรบุรีพื้นที่นี้ ได้แก่ ศาลเจ้าเจตัง ซึ่งเป็นโรงเจแล้วมีการถมพื้นที่แล้วจึงย้ายมาสร้างเป็นใหม่ และได้เปลี่ยนชื่อเป็น ศาลเจ้าพ่อแป๊ะกง เช่น ศาลเจ้าพ่อแป๊ะกง ศาลเจ้าเจิวตี้เอี้ย เป็นต้น โดยศาลเจ้าพ่อแป๊ะกงจะตั้งอยู่ซึ่งนับว่าศาลเจ้าที่มีความเก่าแก่มากที่สุดในพื้นที่บริเวณนี้ ในส่วนของพื้นที่บริเวณตลาดนายเลิศริมคลองแสนแสบจะเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าเจิวตี้เอี้ย ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ที่เข้ามามีวัตถุประสงค์เพื่อให้การประกอบธุรกิจการค้ามีความเจริญรุ่งเรือง⁴⁷ และจากการพัฒนาพื้นที่เป็นพาณิชยกรรมมากขึ้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านจากที่เคยทำเรือกวอนไรร่นามาเป็นพ่อค้าแม่ค้าที่ทำการค้าขายในตลาด(ดูรูปภาพที่ 3.14)

รูปภาพที่ 3.14 ศาลเจ้าพ่อแป๊ะกง

(ที่มา: ผู้วิจัย 25 มีนาคม 2549)

⁴⁶ สัมภาษณ์ วิจารณ์ เหลืองสุวรรณ, อายุ 63 ปี, 24 พฤศจิกายน 2548.

⁴⁷ สัมภาษณ์ สายพิน ปลื้มจิตต์, อายุ 47 ปี, 25 มีนาคม 2549.

4. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

เนื่องจากเป็นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นระยะเศรษฐกิจตกต่ำ ความเจริญจากทางประเทศยุโรปและอเมริกาได้เผยแพร่เข้ามาสู่เมืองชั้นในของกรุงเทพมหานครเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ใจกลางเมือง โดยทางด้านตะวันออกจากแนวคลองผดุงกรุงเกษมออกไปบริเวณด้านปทุมวัน ถนนเพชรบุรี เพลินจิต และสุขุมวิท แต่ก็ทำให้พื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพไม่มากนัก ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ย่านประตูน้ำในช่วงเวลานี้มีการขยายตัวของเส้นทางของระบบขนส่งสาธารณะทางน้ำเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีประชาชนเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อเป็นจุดเชื่อมต่อการเดินทางทั้งการคมนาคมขนส่งทางบกและทางน้ำไปยังพื้นที่ต่างๆ เป็นจำนวนมากขึ้น และยังมีการเชื่อมโยงด้านคมนาคมกับย่านการค้าอื่นๆ อีกทั้งบริเวณริมคลองแสนแสบและคลองสายย่อยที่เชื่อมต่อระหว่างคลองแสนแสบกับพื้นที่พาณิชยกรรมที่อยู่ด้านในของพื้นที่ย่านยังใช้เป็นจุดจอดเรือโดยสารและเรือสินค้าที่รอเข้า-ออกประตูน้ำและเรือที่เข้ามาติดต่อค้าขายและขนส่งสินค้าภายในพื้นที่ย่านอย่างคับคั่ง ในด้านการพัฒนาพื้นที่พาณิชยกรรมของย่านประตูน้ำได้มีการขยายตัวไปทางฝั่งตะวันออกของพื้นที่บริเวณริมคลองแสนแสบ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่พักอาศัยเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมมากขึ้น โดยในพื้นที่ประตูน้ำฝั่งตะวันออกได้มีการสร้างตลาดเฉลิมโลกที่มีลักษณะเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ที่มีลักษณะยกหลังคาสูงและอาคารที่เป็นตึกแถวครึ่งไม้ครึ่งตึกสูง 1-2 ชั้น โดยตึกแถวส่วนใหญ่จะมีด้านใดด้านหนึ่งหันหน้าออกริมคลอง ซึ่งตึกแถวจะมีการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการค้าขายและที่พักอาศัย อีกทั้งในบริเวณนี้ยังมีการสร้างโรงภาพยนตร์เฉลิมโลกที่ตั้งอยู่บริเวณด้านตะวันออกของตลาดเฉลิมโลก ซึ่งบริเวณด้านหน้าอาคารจะเป็นพื้นที่โล่งที่มีการตกแต่งด้วยน้ำพุ⁴⁸ โดยอาคารบ้านเรือนและร้านค้าส่วนใหญ่จะมีการกระจุกตัวอยู่ที่จุดตัดของถนนสายหลักบริเวณริมคลองแสนแสบและริมถนนเพชรบุรี โดยบริเวณด้านหน้าของตึกแถวเป็นคลองระบายน้ำที่สามารถแจวเรือผ่านได้สะดวก แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการคมนาคมทางน้ำและทางบกมีความสำคัญต่อการพัฒนาพื้นที่เป็นอย่างมาก และบริเวณด้านในของพื้นที่เดิมที่เป็นป่าและมีต้นกล้วยเต็มไปหมดและมีบ้านพักอาศัยขนาดเล็กกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก⁴⁹ (ดูรูปภาพที่ 3.15)

⁴⁸ สัมภาษณ์ นิภา เจียนสนอง, อายุ 72 ปี, 25 มีนาคม 2549.

⁴⁹ สัมภาษณ์ ทองเพิ่ม ทองสมอาจค์, อายุ 75 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.15 บริเวณพื้นที่ย่านการค้าประตูน้ำฝั่งตะวันออก ในปีพ.ศ.2489

สัญลักษณ์

	พื้นที่ศึกษา		ทางรถไฟ
	อาคาร		แม่น้ำและลำคลอง
	ถนน		มุมมอง

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ส่วนในบริเวณฝั่งตะวันตกของพื้นที่ย่านมีการขยายตัวของพื้นที่พักอาศัยจากพื้นที่เมืองชั้นในมาสู่พื้นที่ย่าน โดยมีการขยายตัวของบ้านพักอาศัยที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งที่เป็นบ้านเดี่ยวชั้นเดียวที่มีอาณาบริเวณไปจนถึงบ้านพักอาศัยขนาดเล็กที่มีลักษณะเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวและตึกแถวไม้⁵⁰ ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณทางด้านเหนือของถนนเพชรบุรีและบริเวณสองฝั่งของถนนราชปรารภ และยังมีการสร้างอาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์ที่เป็นลักษณะตึกแถวเพิ่มขึ้น ซึ่งได้มีการกระจุกตัวอยู่บริเวณริมสองฝั่งถนนสายหลักและริมคลองแสนแสบ ในส่วนบริเวณริมคลองแสนแสบยังคงมีอาคารที่เป็นตลาดสดขนาดใหญ่ที่มีลักษณะยกหลังคาสูงและตึกแถวแต่มีสภาพที่ค่อนข้างทรุดโทรม โดยบริเวณด้านหน้าของตึกแถวเป็นคลองระบายน้ำที่มีความกว้างพอที่จะสามารถใช้เรือสัญจรผ่านได้สะดวก ซึ่งคลองระบายน้ำจะอยู่สองฟากของถนนสายหลัก โดยสามารถใช้เชื่อมโยงกับพื้นที่ประตูน้ำฝั่งตะวันออกและพื้นที่โดยรอบ ผลมาจากการพัฒนาทางพื้นที่เพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง ทำให้การใช้พื้นที่ของย่านประตูน้ำมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ซึ่งภาพรวมของสภาพทางกายภาพยังจัดว่าเป็นย่านที่พักอาศัยอย่างเบาบาง

จากการพัฒนาข้างต้นส่งผลให้สภาพทางกายภาพของย่านมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ และในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พื้นที่บริเวณพื้นที่ฝั่งตลาดประตูน้ำ(อาคารโบหยกในปัจจุบัน)ได้ถูกทิ้งระเบิดจนกลายเป็นบ่อน้ำขนาดใหญ่ขึ้น และมีสภาพพื้นที่เป็นแปลงผักผืนใหญ่และป่าหญ้า⁵¹ (ดูรูปภาพที่ 3.16)

จากการพัฒนาในช่วงนี้ทำให้บริเวณพื้นที่กลายเป็นย่านพาณิชย์กรรมและย่านพักอาศัยหนาแน่นปานกลาง ซึ่งถือว่าพื้นที่บริเวณจุดตัดของโครงข่ายคมนาคมที่อยู่บริเวณริมคลองแสนแสบเป็นศูนย์กลางของการประกอบกิจกรรมการค้าของย่าน และได้มีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการขึ้นภายในพื้นที่ย่าน นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ มากขึ้น เช่น สถานศึกษา สถานที่ราชการต่างๆ เป็นต้น (ดูรูปภาพที่ 3.17 และ 3.18) ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าเป็นช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบทางกายภาพอย่างมาก ทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้พื้นที่เพื่อพาณิชย์กรรมและพื้นที่พักอาศัย ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบในด้านอื่นๆ ของพื้นที่ย่านอีกด้วย (ดูตารางที่ 3.3 และแผนที่ 3.4)

⁵⁰ สัมภาษณ์ โสภา พงษ์ปลื้ม, อายุ 65 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

⁵¹ สัมภาษณ์ วิภาวรรณ เหลืองสุวรรณ, อายุ 63 ปี, 24 พฤศจิกายน 2548.

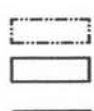

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.16 พื้นที่ย่านการค้าประตูน้ำบริเวณถนนราชปรารภ ในปีพ.ศ.2489

สัญลักษณ์

พื้นที่ศึกษา
อาคาร
ถนน

ทางรถไฟ
แม่น้ำและลำคลอง

ภาควิชาการวางแผนที่ดินและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.17 พื้นที่ย่านการค้าประตูน้ำบริเวณริมคลองแสนแสบ ในปีพ.ศ.2489

สัญลักษณ์

พื้นที่ศึกษา

ทางรถไฟ

อาคาร

แม่น้ำและลำคลอง

ถนน

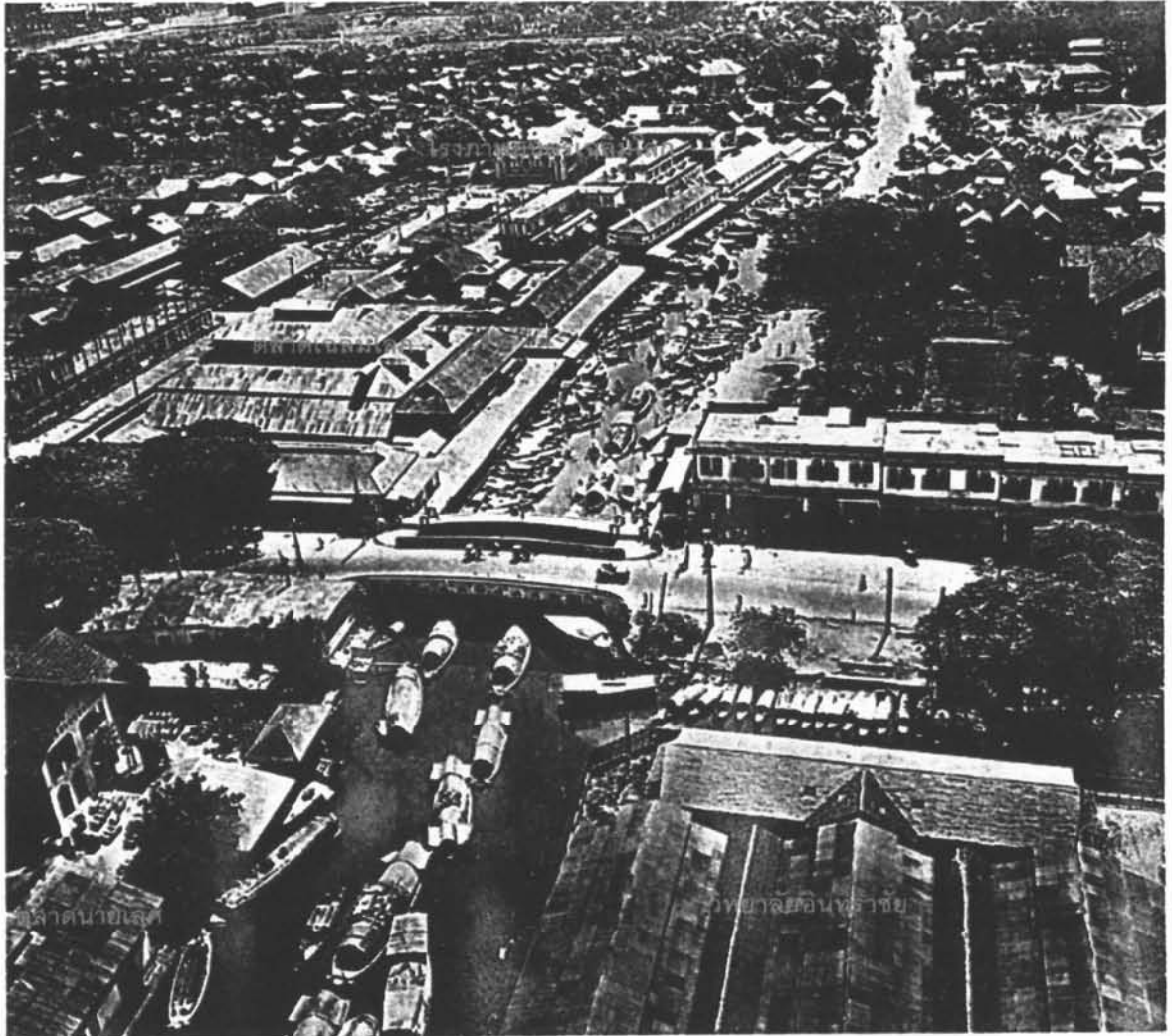
ห้ามสูบ

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ํา กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.18 พื้นที่ย่านการค้าประตูน้ําบริเวณคลองแสนแสบ ในปีพ.ศ.2489

สัญลักษณ์

พื้นที่ศึกษา
อาคาร
ถนน

ทางรถไฟ
แม่น้ำและลำคลอง

ทิศเหนือ

ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ตารางที่ 3.3 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเป็นตลาดบก(พ.ศ.2468 -2489)

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	ความสำคัญต่อพื้นที่ศึกษา
พ.ศ.2474	สร้างตลาดเฉลิมโลก	เป็นศูนย์กลางทางการค้าทางบกที่สำคัญของพื้นที่ ย่าน ที่มีบทบาทในด้านการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า และเป็นจุดขนถ่ายสินค้าจากทางพื้นที่ กรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา โดยเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ที่มีลักษณะโครงสร้างหลังคาสูง ซึ่งมีการค้าขายสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคและบริโภค ประเภทต่างๆ
พ.ศ. 2479	ชุมชนพักอาศัยชั้นดี	ทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัย
พ.ศ. 2482	การขยายตัวของเรือรับส่งผู้โดยสาร คือ เรือเมล์ขาวของนายเลิศและเรือเมล์เขียว	เพื่ออำนวยความสะดวกในการคมนาคมแก่ประชาชนที่ใช้ในการสัญจรเชื่อมต่อกับพื้นที่ย่านการค้าต่างๆ ในเขตเมืองชั้นใน

ที่มา: จากการวิเคราะห์

เส้นทางสัญจร

ถนน โดยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 8 ถนนราชปรารภยังมีสภาพเป็นถนนกรวด เป็นหลุมเป็นบ่อ มีหินก้อนโตๆ ฝังอยู่ตามพื้นที่ถนนทั่วไป ส่วนถนนเพชรบุรีนั้นก็มีสภาพไม่ต่างกับถนนราชปรารภ ซึ่งมีสภาพโดยทั่วไปเหมือนกับถนนราชปรารภ ซึ่งถนนทั้ง 2 สายนี้มีต้นมะฮอกกานีปลูกอยู่สองข้างทางทำให้เกิดความสวยงามของพื้นที่และยังใช้ป้องกันแสงแดดทำให้อากาศไม่ร้อนมากนัก และสองข้างของถนนยังคงมีคูคลองระบายน้ำอยู่ ทำให้พื้นที่บริเวณริมสองข้างถนนไม่เกิดน้ำท่วม⁵² บริเวณพื้นที่ที่อยู่ใกล้ย่านประตูน้ำก็คือ สีแยกราชประสงค์และมักกะสันในแนวถนนราชดำริ ถนนราชปรารภกับสีแยกราชเทวี และบ้านพักรถไฟมักกะสันในแนวถนนเพชรบุรี โดยสภาพของถนนเป็นถนนดินและเริ่มมีถนนบางส่วนเป็นถนนโรยกรวด⁵³ สภาพบริเวณริมสองฝั่งถนนเพชรบุรีล้วนแต่เป็นทุ่งนาและบริเวณด้านหน้าของตึกแถวบริเวณริมถนนสายหลักเป็นคลองระบายน้ำที่มีความกว้างพอที่จะสามารถใช้เรือสัญจรผ่านได้สะดวก อีกทั้งยังมีทางเดินเท้าที่มีความกว้างมากกว่าปัจจุบันประมาณ 3 เท่า⁵⁴

⁵² เทพชู ทับทอง, เรื่องเดียวกัน. หน้า 180.

⁵³ เทพชู ทับทอง, เรื่องเดียวกัน. หน้า 249.

⁵⁴ สัมภาษณ์ วิจารณ์ เหลืองสุวรรณ, อายุ 63 ปี, 24 พฤศจิกายน 2548.

- **เส้นทางการเดินเรือ** เนื่องจากพื้นที่เป็นจุดตัดของเส้นทางสัญจร ทำให้มีการขยายตัวของเส้นทางเดินเรือเพิ่มขึ้น เพื่อประโยชน์ในการเดินทางเชื่อมต่อกับพื้นที่โดยรอบ โดยเมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (ในสมัยรัชกาลที่ 8 พ.ศ. 2482) ประตูน้ำเป็นปากทางเข้ากรุงเทพฯ จุดหนึ่งโดยผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณหนองจอก มีนบุรี คลองตัน บางกะปิ ฯลฯ ซึ่งในเวลานั้นยังไม่มีการสร้างถนน ประชาชนยังต้องใช้คลองแสนแสบเป็นเส้นทางสัญจรหลักที่เชื่อมต่อกับพื้นที่เมืองชั้นในจึงต้องมาขึ้นฝั่งที่ประตูน้ำ มีเรือรับส่งผู้โดยสารอยู่ 2 บริษัท คือ เรือเมล์ขาวของนายเลิศและเรือเมล์เขียว ซึ่งจากเดิมมีแค่ 1 บริษัทเท่านั้น คือ เรือเมล์ขาวนายเลิศ สำหรับเรือเมล์ขาวที่ดีตัวต่อขึ้นรถยนต์โดยสารของนายเลิศได้เลย โดยเรือวิ่งจากประตูน้ำไปสะพานยศเสสายหนึ่งกับสีลมสายหนึ่งได้อีกด้วย⁵⁵ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่เป็นศูนย์กลางคมนาคมที่มีปริมาณของผู้โดยสารที่มาใช้บริการเป็นจำนวนมากขึ้น ส่งผลให้มีประชากรเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น โดยท่าเรือขาวจะตั้งอยู่บริเวณตลาดนายเลิศและท่าเรือเขียวจะตั้งอยู่บริเวณตลาดเฉลิมโลก⁵⁶

ชุมชนพักอาศัย

ในช่วงแรกนี้บริเวณพื้นที่ประตูน้ำ ส่วนใหญ่ยังพบว่าเป็นบ้านพักอาศัยเป็นหลักๆ ที่กระจายอยู่อย่างประปรายในบริเวณพื้นที่ ต่อมาใน พ.ศ. 2479 ซึ่งเป็นช่วงต้นของรัชกาลที่ 8 มีการขยายตัวของเนื้อที่เขตพระนคร โดยเขตตัวเมืองได้ขยายตัวออกจากใจกลางพระนครในแนวคลองผดุงกรุงเกษมออกไปสู่ชานเมืองทางด้านตะวันออก ได้แก่ บริเวณปทุมวัน ถนนเพชรบุรี เพลินจิต และสุขุมวิท ซึ่งเป็นบริเวณย่านพักอาศัยต่อเนื่องกันไป⁵⁷ ทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัย โดยมีกระจายตัวของบ้านพักอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่พบว่าเป็นบ้านเดี่ยวชั้นดีที่มีอาณาบริเวณไปจนถึงบ้านพักอาศัยขนาดเล็กที่มีลักษณะบ้านไม้ชั้นเดียวยกพื้น ใต้ถุนสูงและตึกแถวไม้⁵⁸ และอาคารประเภทตึกแถวบริเวณสองฟากถนนมีจำนวนเพิ่มขึ้น ซึ่งในส่วนของย่านชุมชนพักอาศัยยังมีความหนาแน่นของอาคารต่ำ (ดูรูปภาพที่ 3.19)

⁵⁵ เทพชู ทับทอง, *ภาพประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ ย้อนยุค* (กรุงเทพฯ: บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์ จำกัด, 2539), หน้า 59.

⁵⁶ สัมภาษณ์ ทองเพิ่ม ทองสมอาจค์, อายุ 75 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

⁵⁷ วิมลสิทธิ์และคณะ, *พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 328.

⁵⁸ สัมภาษณ์ ไสกา พงษ์ปลื้ม, อายุ 65 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

รูปภาพที่ 3.19 บ้านเดี่ยวที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 8
(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

5. บทบาทที่สำคัญของพื้นที่

บทบาทในช่วงเวลานี้ยังเป็นบทบาทศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งของกรุงเทพมหานคร ดังเช่นช่วงเวลาที่ผ่านมา จากบทบาทข้างต้นทำให้การเข้าถึงพื้นที่ที่มีความสะดวกขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญทำให้ย่านมีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว สามารถเชื่อมโยงกับย่านการค้าอื่นได้ทั้งทางน้ำและทางบก เป็นส่งผลให้บทบาททางด้านการค้าเด่นชัดขึ้น และเริ่มมีการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นย่านพาณิชย์กรรม มีการขยายตัวของการใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมมากขึ้น โดยมีศูนย์กลางหลักอยู่ที่ตลาดสดประตูน้ำบริเวณริมคลองแสนแสบ โดยมีกิจกรรมการค้าสินค้าทางการเกษตร อาหาร เครื่องอุปโภคและบริโภค

3.2.4 ช่วงเป็นศูนย์กลางการค้าหรือย่านการค้า (พ.ศ. 2489-2547)

เป็นช่วงเวลาที่มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และมีแนวโน้มไปสู่ศูนย์กลางการค้าแบบใหม่ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ชัดเจนมากที่สุด โดยได้แบ่งออกเป็นช่วงเวลาย่อยๆ ได้ดังนี้

ช่วงที่ 4.1 ศูนย์กลางการค้าสินค้าเครื่องอุปโภค และบริโภค (พ.ศ. 2489-2507)

ช่วงที่ 4.2 การเปลี่ยนแปลงเป็นศูนย์กลางการค้าสมัยใหม่ (พ.ศ. 2507-2547)

ช่วงที่ 4.1 ศูนย์กลางการค้าสินค้าเครื่องอุปโภค และบริโภค (พ.ศ. 2489-2507)

1. ลักษณะประชากร

ในช่วงเวลานี้พื้นที่มีจำนวนประชาชนเพิ่มขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนเมืองทำให้มีการเพิ่มของบ้านพักอาศัยจำนวนมากในพื้นที่ย่าน ทำให้มีการอพยพย้ายถิ่นของประชาชนทั้งชาว

ไทยและชาวจีนเข้ามาทำการค้าและพักอาศัยจากพื้นที่เขตเมืองชั้นในและพื้นที่อื่นๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่มากขึ้น โดยในช่วงเวลานี้ได้เริ่มมีประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาของพื้นที่ คือ กลุ่มชาวอินเดียที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่เพื่อการพักอาศัยและเป็นการค้าขายสินค้า ได้แก่ ร้านขายผ้าและเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ซึ่งนับว่าพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางด้านเชื้อสายของประชาชนในพื้นที่มากกว่าช่วงที่ผ่านมา อีกทั้งยังมีกลุ่มประชากรแฝงที่เข้ามาท่องเที่ยว ซึ่งประชาชนกลุ่มนี้จะเข้ามาใช้พื้นที่ในตอนกลางคืนเท่านั้น

2. ลักษณะกิจกรรมเศรษฐกิจ

ในช่วงระยะแรกประมาณปี พ.ศ.2490 ยังเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ยังคงเป็นตลาดสด โดยอยู่บริเวณริมคลองแสนแสบ คือ ตลาดสดนายเลิศและตลาดเฉลิมโลก ซึ่งมีการประกอบกิจกรรมการค้าขายเช่นเดียวกับช่วงที่ผ่านมา โดยมีการค้าขายทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภคจะมีความหลากหลายมากขึ้น ซึ่งมีทั้งการค้าขายประเภทอาหารสด เช่น ปลา เนื้อสัตว์ ผลไม้ ผัก เครื่องปรุง เครื่องดื่ม อาหารคาว อาหารหวาน เป็นต้น โดยสินค้าเครื่องอุปโภคมาจากลำเพ็ง สินค้าผัก ผลไม้ ดอกไม้ และเนื้อสัตว์ มาจากปากคลองตลาด และจะมีเรือเอี่ยมจุ่นจะไปส่งสินค้าบริเวณหนองจอกและมีนบุรี โดยประชาชนในบริเวณย่านนี้ต้องไปซื้อสินค้าจากตลาดนายเลิศ สภาพภายในตลาดมีลักษณะเป็นตลาดสด ส่วนตรงกลางของตลาดเป็นร้านอาหาร และในส่วนด้านหน้าของตลาดในตอนกลางคืนจะเป็นตลาดโต้รุ่ง เรียกว่า ตลาดโต้รุ่งนายเลิศ ซึ่งถือว่าเป็นตลาดโต้รุ่งแห่งแรกของพื้นที่⁵⁹ ในส่วนตลาดเฉลิมโลกมีลักษณะเป็นตลาดสดทั้งหมดที่ค้าขายทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภค โดยหาบเร่ส่วนใหญ่จะขายอาหารสด อาหารสำเร็จรูป และเครื่องอุปโภค ในส่วนที่เป็นอาคารตึกแถวส่วนใหญ่จะขายเครื่องอุปโภคและบริการ และแผงลอยเกือบทุกแผงจะเป็นอาหารสด⁶⁰ ซึ่งพื้นที่พาณิชย์กรรมหลักจะกระจุกตัวอยู่ที่จุดตัดของถนนสายหลักบริเวณริมคลองแสนแสบ และต่อมาได้มีการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมในฝั่งตะวันออกของพื้นที่ย่าน โดยในปี พ.ศ.2503 เนื่องจากได้มีการตัดถนนผ่านเข้ามาทางพื้นที่พาณิชย์กรรมฝั่งตะวันออกของย่านเพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมไปสู่ส่วนต่างๆ ของพื้นที่เมืองทางตะวันออก คือ ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ เป็นผลให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมจากบริเวณริมคลองแสนแสบมาอยู่บริเวณริมถนนสายหลัก ทำให้มีการรื้อถอนสิ่งก่อสร้างที่เป็นตลาดเฉลิมโลก ตึกแถว และโรงแรมเฉลิมโลกที่อยู่บริเวณริมคลองแสนแสบและต่อมาได้ย้ายมาอยู่บริเวณริมถนนเพชรบุรีตัดใหม่⁶¹ และในช่วงปี พ.ศ.2505 ได้มีการสร้างตลาดเฉลิมโลกและตึกแถวบริเวณทางทิศเหนือของหัวมุมถนนเพชรบุรีที่ติดกับถนนราชปรารภ ซึ่งเดิมที่เป็นบ้านเดี่ยวชั้นดีที่มีอาณาเขตและบริเวณพื้นที่

⁵⁹ สัมภาษณ์ หม่งจิว แซ่ไคว้ ,อายุ 60 ปี, 8 มีนาคม 2549.

⁶⁰ สัมภาษณ์ ไสภา พงษ์ปัส,อายุ 65 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

⁶¹ สัมภาษณ์ หม่งจิว แซ่ไคว้ ,อายุ 60 ปี, 8 มีนาคม 2549.

ใกล้เคียงยังมีสภาพเป็นคอกม้าและเลี้ยงเป็ด⁶² โดยตลาดเฉลิมลาภมีลักษณะเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ที่มีรูปแบบของกิจกรรมการค้าขายเช่นเดียวกับตลาดเฉลิมโลก ส่วนใหญ่กิจกรรมการค้าภายในอาคารที่มีลักษณะตึกแถวจะขายสินค้าประเภทเสื้อผ้าและเครื่องสำอาง โดยรับสินค้ามาจากพหุรัดและโบ๊เบ๊ ผลจากการพัฒนาในช่วงนี้ทำให้กิจกรรมการค้าภายในพื้นที่ย่านประตูน้ำมีความเจริญมากยิ่งขึ้น⁶³

3. ลักษณะทางสังคม ความคิด-ความเชื่อ ศาสนา

การพัฒนาพื้นที่เป็นย่านศูนย์กลางการค้าสินค้าเครื่องอุปโภคและบริโภค ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตพ่อค้าแม่ค้าจากที่เคยทำการค้าขายสินค้าทางการเกษตรมาเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภค ในขณะที่เดียวกันได้มีตลาดขายอาหารในตอนกลางคืนจะเป็นตลาดได้รุ่ง ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

4. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 9 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพมากขึ้น โดยในช่วงแรกได้เกิดการพัฒนาด้านการคมนาคมคลองระบายน้ำสองข้างของถนนเพื่อขยายพื้นที่ถนนและอาคาร ทำให้การคมนาคมขนส่งทางบกได้กลายเป็นเส้นทางสัญจรหลัก เป็นผลให้การคมนาคมหลักจึงเปลี่ยนจากทางน้ำมาเป็นทางบกมากขึ้น และต่อมาในปี พ.ศ. 2503 ก็ได้มีการสร้างถนนเพิ่มขึ้นในบริเวณพื้นที่ประตูน้ำฝั่งตะวันออกขึ้น คือ ถนนเพชรบุรี ซึ่งเป็นบริเวณเดียวกันกับที่ตั้งของตลาดเฉลิมโลก โรงหนังเฉลิมโลก อาคารบ้านเรือนต่างๆ จึงทำให้ต้องมีกรรื้อถอนอาคารในบริเวณดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันพื้นที่พาณิชย์กรรมที่อยู่บริเวณริมคลองมีความคับแคบ จึงเกิดการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมบางส่วนได้ขยายตัวมาอยู่บริเวณริมถนนเพชรบุรีตัดใหม่แทนอยู่บริเวณริมคลอง เป็นผลให้พื้นที่ดังกล่าวได้เริ่มมีการสร้างอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมขนาดใหญ่และอาคารพาณิชย์เข้ามาแทนที่บ้านเดี่ยวและห้องแถวในยุคแรกๆ⁶⁴ เมื่อการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมเพิ่มขึ้น และค่อยๆเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่จากลักษณะบ้านเดี่ยวที่มีบริเวณกว้างขวางของขุนนาง คหบดี มาสู่การแบ่งพื้นที่ริมถนนเพื่อปลูกสร้างห้องแถวเพื่อทำการค้าชั้นล่างและอยู่อาศัยชั้นบนของชนชั้นกลางเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งยังมีการก่อสร้างอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมขนาดใหญ่ขึ้น และบางส่วนของพื้นที่ย่านบริเวณริมคลองแสนแสบได้มีการรื้อถอนตลาดเก่าแล้วมีการสร้างตึกแถวขึ้นมาแทน ส่งผลให้บทบาททางด้านการค้าริมคลองแสนแสบลดลง (ดูตารางที่ 3.4 และรูปภาพที่ 3.20)

⁶² สัมภาษณ์ นิกา เจียนสนอง, อายุ 72 ปี, 25 มีนาคม 2549.

⁶³ สัมภาษณ์ วิภา สิทินวงศ์, อายุ 48 ปี, 25 กุมภาพันธ์ 2549.

⁶⁴ สัมภาษณ์ หม่งจิว แซ่ไคว้, อายุ 60 ปี, 8 มีนาคม 2549.

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.20 บริเวณย่านการค้าประตูน้ำ ในปีพ.ศ.2497

สัญลักษณ์

	อาคาร		ทางรถไฟ
	พื้นที่ศึกษา		ทางรถยนต์
			แม่น้ำหรือลำคลอง

ทิศเหนือ

มาตราส่วน 1:25,000

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

ตารางที่ 3.4 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเป็นศูนย์กลางการค้าสินค้าเครื่องอุปโภค และบริโภค

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	ความสำคัญต่อพื้นที่ศึกษา
พ.ศ. 2503	การรื้อถอนและสร้างตลาดเฉลิมโลก	เนื่องจากการสร้างโครงข่ายการคมนาคมตัดผ่านพื้นที่ ทำให้บทบาทด้านพาณิชย์กรรมพื้นที่บริเวณริมคลองแสนแสบลดลง
พ.ศ. 2503	การสร้างถนนเพชรบุรี	เพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมไปสู่ส่วนต่างๆ ของพื้นที่เมืองทางตะวันออก ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรม
พ.ศ. 2505	-การสร้างตลาดเฉลิมโลก -การขยายตัวของอาคารก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่	เป็นตลาดขนาดใหญ่ที่ประกอบกิจกรรมการค้าภายในอาคารที่มีลักษณะตึกแถวจะขายสินค้าประเภทเสื้อผ้าและเครื่องสำอาง การพัฒนาพื้นที่ทำให้การใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมมีความหนาแน่นขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของเศรษฐกิจดีขึ้น

ที่มา: จากการวิเคราะห์

เส้นทางสัญจร

- **ประตูน้ำ** เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2504 ในบริเวณประตูน้ำปทุมวันยังมีเรือแม่ค้ามาจอดรอประตูน้ำเปิดเป็นจำนวนมากส่วนใหญ่จะเป็นเรือพายเรือแจวที่บรรทุกสินค้ามาจากปากคลองตลาดแล้วไปส่งสินค้าที่มินบุรี โดยประตูน้ำจะมีเวลาเปิดปิดเป็นช่วงเวลาและมีวันละหลายรอบ ประมาณ 11.00 - 12.00 น. โดยลักษณะของบานเปิดประตูน้ำจะเป็นเหล็กที่ใช้มือหมุนจำนวน 2 บาน ซึ่งมีการจัดเก็บเงินค่าผ่านทาง ประมาณ 1 สลึง - 50 สตางค์⁶⁵

- **ถนน** เส้นทางคมนาคมทางบกที่สร้างขึ้นใหม่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ย่าน ต่อมาได้เริ่มมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมมากขึ้น จึงมีการถมคูคลองสองข้างทางเป็นถนนและอาคาร ทำให้มีการขยายพื้นที่ถนนสายหลักเป็นการถมคลองระบายน้ำบริเวณริมสองข้างถนน เพื่อรองรับกับการพัฒนาเมืองทางด้านต่างๆ และในปี พ.ศ. 2503 ได้มีการตัดถนนสายใหม่เพิ่มขึ้น คือ ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ซึ่งได้มีการตัดถนนผ่านเข้ามาทางพื้นที่พาณิชย์กรรมฝั่งตะวันออกของย่านเพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมไปสู่ส่วนต่างๆ ของพื้นที่เมืองทางตะวันออก ทำให้เกิดความเชื่อมโยงของระบบโครงข่ายการคมนาคม

- **เส้นทางเดินเรือ** โดยมีจุดขึ้น-ลงเรือโดยสารอยู่ฝั่งตรงข้ามย่านประตูน้ำซึ่งอยู่ในบริเวณย่านการค้าราชประสงค์ ทำให้มีผู้ใช้บริการเรือโดยสารเป็นจำนวนมาก

⁶⁵ สัมภาษณ์ สุรัตน์ แซ่เจียง, อายุ 51 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

ศูนย์กลางพาณิชย์กรรม ย่านประตูน้ำเป็นย่านการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของ กรุงเทพมหานคร พันธุ์เลิศ ไบหยก กล่าวว่า เมื่อประมาณปี 2500 บริเวณที่เป็นย่านประตูน้ำ เป็นสภาพของชนบทแห่งหนึ่งที่มีผู้คนอาศัยกันอยู่อย่างสงบสุขและประชาชนยังชีพด้วยการปลูก ผัก สภาพทั่วไปพื้นที่เมื่อก่อนคือร่องผักอันยาวเยียด การพัฒนาที่ดินย่านนี้เริ่มต้นขึ้นเมื่อที่ดิน แปลงใหญ่หนึ่งประมาณ 40 ไร่ ถูกพระราชทานให้กับชาวต่างชาติผู้หนึ่ง ต่อมาที่ดินแปลงนี้ได้ตก เป็นกรรมสิทธิ์ของธนาคารอาคารสงเคราะห์ และทางธนาคารก็ได้เปิดประมูลได้ไปในราคาประมูล ให้เอกชนทั่วไปซื้อไปโดยนายเล็งเลิศ บิดาของพันธุ์เลิศ พ่อค้าคนจีนซึ่งผู้ทำกิจการเกี่ยวกับโรง น้ำแข็งเป็นผู้ประมูลได้ไปในราคาประมาณ 10 ล้านบาท หรือราคาตารางวาละประมาณ 600 บาท (ปัจจุบันที่ดินราคาตารางวาละประมาณ 200,000 บาท) หลังจากการประมูลที่มาได้แล้วเล็งเลิศก็ได้ จัดตั้งบริษัทขึ้นชื่อ "ภูมิภวัน" ซึ่งเป็นชื่อของหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมท สมัยเมื่อทำงานอยู่ที่ธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การเป็นผู้ตั้งให้ ผู้ถือหุ้นรายใหญ่ในบริษัทภูมิภวันก็คือตระกูลไบหยก และธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ แต่ปัจจุบันกลุ่มไบหยกได้ซื้อคืนจนกลายเป็นผู้ถือหุ้นเต็มเกือบ 100% ซึ่งบริษัทภูมิภวันเป็นบริษัทพัฒนาที่ดินบริษัทแรกที่มีบทบาทสำคัญในการพลิกโฉมหน้า ชุมชนย่านประตูน้ำ โดยมีการวางมาสเตอร์แพลนไว้ว่าจะพัฒนาที่ดินเป็น ตลาด โรงภาพยนตร์ ตึกแถวอาคารพาณิชย์ และโรงแรม

เมื่อปี พ.ศ.2500 ช่วงนี้ได้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจต่างๆ รวมไปถึงกิจการธนาคารที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการก่อสร้างอาคารที่ทำการสำนักงานใหญ่หลายแห่งและรวมทั้ง อาคารธนาคารสาขาต่างๆ จำนวนมาก ในช่วงนี้อาคารสำนักงานสาขาของธนาคารนั้น นอกจาก ธนาคารแห่งประเทศไทยได้มีการขยายสาขา ทั้งในนครหลวงและส่วนภูมิภาค ดังที่กล่าวมาแล้ว ธนาคารพาณิชย์ทั่วไป ได้มีการตั้งสาขาเพิ่มขึ้นจำนวนมากตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจใน บริเวณย่านประตูน้ำ เช่น ธนาคารกรุงเทพสาขาประตูน้ำ⁶⁶ และต่อมาในปี พ.ศ. 2503 ก็ได้มีการ รื้อถอนและสร้างตลาดเฉลิมโลกขึ้นใหม่ และในปี พ.ศ.2505 ได้มีการสร้างตลาดเฉลิมลาภและ ตึกแถวบริเวณทางทิศเหนือของหัวมุมถนนเพชรบุรีที่ติดกับถนนราชปรารภ และในปีเดียวกันย่าน การค้าประตูน้ำได้ขยายตัวและเจริญขึ้นตามทิศทางการขยายตัวของเมือง ซึ่งเกิดขึ้นทางทิศ ตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ตามแนวถนนสุขุมวิท โดยการถึงเอากิจการกรรมการซื้อขายจากย่าน เจริญกรุงออกมาให้บริการประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตบางกะปิ พระโขนง หรือมีกกะสัน ให้ได้รับความสะดวกมากยิ่งขึ้น และเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ชาวต่างชาติและการนำสินค้าจากต่างประเทศ เข้ามาขายซึ่งเริ่มต้นที่ถนนสีลม สุรวงศ์ และขยายตัวขึ้นมาจนถึงราชประสงค์

⁶⁶ วัฒนสิทธิ์ นรยางกูร และคณะ, พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 110.

ช่วงที่ 4.2 การเปลี่ยนแปลงเป็นศูนย์กลางการค้าสมัยใหม่(พ.ศ. 2507-2547)

1. ลักษณะประชากร

ในช่วงเวลานี้มีความหลากหลายทางด้านเชื้อสายของประชาชน โดยประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ย่านสวนใหญ่จะประกอบอาชีพค้าขาย ซึ่งจะมีประชาชนที่อยู่อาศัยและค้าขายที่เป็นการอยู่อาศัยแบบถาวร และมีกลุ่มประชากรแฝงที่เข้ามาค้าขายและทำงานเพียงอย่างเดียว ซึ่งประชาชนกลุ่มนี้จะเข้ามาใช้พื้นที่ในตอนกลางวันเท่านั้น และยังมีประชาชนอีกกลุ่มหนึ่ง คือ ประชาชนที่ทำงานในพื้นที่ย่านและในพื้นที่เมือง ซึ่งประชาชนกลุ่มนี้เป็นผู้ที่เข้ามาใช้พื้นที่ในช่วงเวลากลางคืนเท่านั้น จากบทบาทของย่านในการเป็นย่านพาณิชย์กรรมระดับภูมิภาคและยังมีบทบาทรองในด้านการท่องเที่ยวทำให้มีกลุ่มประชากรแฝงอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มของผู้ที่เข้ามาทำงานผู้ให้บริการและนักท่องเที่ยว ทั้งศูนย์การค้า โรงแรม สำนักงาน สถานบริการและร้านค้าต่างๆ ผลจากการเป็นย่านพาณิชย์กรรมยังทำให้โครงสร้างประชากรมีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งในด้านอายุ เพศ เชื้อชาติ ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประชากรที่อยู่ในวัยทำงานมากกว่าวัยพึ่งพิง

2. ลักษณะกิจกรรมเศรษฐกิจ

ในปี พ.ศ. 2507 มีการขยายตัวของย่านการค้าออกจากจุดศูนย์กลางเมือง ย่านเยาวราช วังบูรพา เสาชิงช้า พาหุรัด ปากคลองตลาด เคลื่อนทำเลไปทางตะวันออกของกรุงเทพฯ ก่อให้เกิดย่านการค้าราชประสงค์ ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์การค้าทันสมัยแห่งแรกของกรุงเทพฯ ส่งผลให้เกิดการขยายตัวต่อเนื่องมายังบริเวณย่านประตูน้ำ ในปีพ.ศ.2512 เป็นช่วงที่เริ่มการเปลี่ยนแปลงเป็นศูนย์กลางการค้าสมัยใหม่ของพื้นที่ย่านประตูน้ำ ได้เริ่มมีการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรม ในบริเวณตอนกลางของย่านตลาดประตูน้ำที่ริมบริเวณถนนราชปรารภ ซึ่งได้มีการก่อสร้างศูนย์การค้าสมัยใหม่ขึ้นแห่งแรกภายในพื้นที่ย่าน คือ โรงแรมอินทรา ซึ่งประกอบไปด้วย โรงแรม ร้านอาหาร และศูนย์การค้าฮ่องกง ซึ่งจะขายสินค้าหลากหลายประเภททั้งเสื้อผ้าและเครื่องสำอาง⁶⁷ โดยอาคารศูนย์การค้าอินทราหรือศูนย์การค้าราชปรารภจะอยู่ชั้นล่างของโรงแรมอินทรา ในช่วงแรกจะมีสินค้าหลากหลายประเภทแต่อีกระยะหนึ่งก็กลายเป็นร้านเสื้อผ้าสำเร็จรูปทั้งหมด⁶⁸ แต่หลังจากนั้นศูนย์การค้าดังกล่าวยังไม่เป็นที่นิยมนักเพราะยังไม่ครบวงจร และหลังจากนั้นในปี พ.ศ.2514 สภาพกิจกรรมการค้าของตลาดเฉลิมลาภได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น เนื่องจากสภาพของตลาดสดมีลักษณะทางกายภาพที่เสื่อมโทรมลงและเริ่มทำให้บรรยากาศการค้าชบเซา ทำให้สภาพของตลาดสดจะค่อยๆ หายไปในที่สุด จึงเกิดการปรับเปลี่ยนกิจกรรมการค้าจากตลาดสดเป็นร้านตัดเสื้อ โดยส่วนใหญ่กลุ่มลูกค้าจะเป็นผู้หญิงเมียเช่าจากอำเภอสัตหีบและผู้หญิงที่ทำงานกลางคืนนิยมมาตัดเสื้อผ้าที่ร้านเหล่านี้ ในช่วงที่อเมริกาตั้งฐานทัพใน

⁶⁷ สัมภาษณ์ หมงจิว แซ่โค้ว ,อายุ 60 ปี, 8 มีนาคม 2549.

⁶⁸ วีระพงศ์ จันทร์โพธิ์ศรี และคณะ, เรื่องเดิม. หน้า 28.

ประเทศไทย และต่อมาร้านตัดเสื้อได้เลิกไปเป็นจำนวนมากเนื่องจากหลังจาก 16 ตุลาคม 2516 ฐานทัพของทหารอเมริกาได้ย้ายออกไปประกออบกับผู้หญิงเมียเขาน้อยลง และหลังจากนั้นได้มีชาวต่างชาติในประเทศแถบตะวันออกกลางเข้ามาติดต่อเพื่อซื้อสินค้าราคาถูกลงและปริมาณมาก จึงมีการตัดเสื้อผ้าขายให้แก่ชาวต่างชาติที่จะซื้อแล้วส่งสินค้าออกไปต่างประเทศ ทำให้เริ่มเปลี่ยนกิจกรรมการค้าจากการตัดเย็บเสื้อผ้ามาเปลี่ยนมาเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป⁶⁹ (ดังรูปภาพที่ 3.21) และในปีเดียวกันได้มีการสร้างตลาดกลางและตลาดอินทรา ซึ่งขายสินค้าทั้งเสื้อผ้าและเครื่องอุปโภค

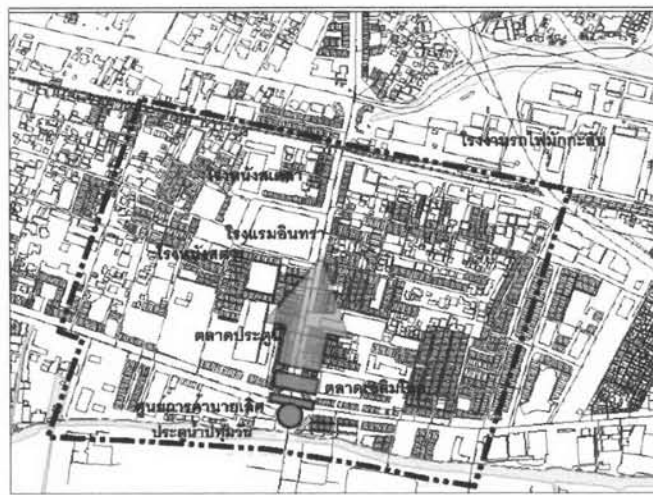
และต่อมาในปลายปี พ.ศ. 2516 ได้เริ่มมีการประกอบกิจกรรมการค้าขายและการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปขึ้นเป็นครั้งแรกในพื้นที่ย่านประตูน้ำ อีกทั้งยังมีการก่อสร้างตลาดที่ขายสินค้าประเภทเสื้อผ้าและเครื่องสำอาง คือ ตลาดกลางและตลาดอินทรา พันธุ์เลิศ ไบหยก ได้กล่าวว่า เดิมทีประตูน้ำเป็นแหล่งขายสินค้าเครื่องอุปโภคและบริโภคที่มีราคาถูกลง มีทั้งรองเท้าว กระเป๋า แต่ก็มีบางส่วนของพื้นที่ที่มีการรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าในเวลาว่าง เมื่อมีคนมารับจ้างตัดเย็บเป็นจำนวนมาก ก็เริ่มมีวิวัฒนาการตัดเย็บเสื้อผ้าขายหน้าร้านอย่างประปราย ก็เริ่มมีคนรู้จักว่าเป็นแหล่งค้าขายเสื้อผ้า⁷⁰ โดยกิจกรรมการตัดเย็บเสื้อผ้าจะกระจุกอยู่ในตลาดเฉลิมลาภ และพันธุ์เลิศ ไบหยก กล่าวว่า ซึ่งในตอนนั้นประตูน้ำมีตลาดเฉลิมลาภ คนก็จะซื้อผ้าผืนที่ลำเพ็งและเอาไปให้เขาตัดมีคนรับจ้างตัดเต็มไปหมด เป็นยุคที่มีจักรเย็บผ้าเต็มไปหมดเข้ามาถึงยุคของประตูน้ำคนเอาจักรมารับจ้างตัดอย่างเดียว บางคนก็รับซื้อผ้ามาขายค่าแรงอย่างเดียว ในขณะที่บางคนมีจักรมากก็จะหาคนงานมาเย็บรับจ้างตัดผ้า ทำไปทำธุรกิจก็เติบโตขยายตัวขึ้น ทำให้มีบางกลุ่มที่คิดว่ารับจ้างตัดอย่างเดียวมีผลกำไรน้อยจึงลงทุนซื้อผ้ามาเองแล้วก็เย็บตัดแล้วก็ส่งขายด้วยตัวเอง ทั้งหมดนี้เป็นอีกขั้นตอนหนึ่งของพัฒนาการตัดเย็บ ตอนนั้นจะเน้นในเรื่องของราคาสินค้าเป็นหลัก คือ ผู้ซื้อจะต้องทำอย่างไรให้ถูก เรียกได้ว่าทำอย่างไรที่จะให้เสื้อผ้าที่ผลิตออกมามีต้นทุนที่ถูกลงและคนที่รับซื้อไปให้มีกำไรมากที่สุด จนกระทั่งเริ่มมีการเลียนแบบการค้าด้วยการทำเหมือนกันหมดเลยจากนั้นมาไม่นานก็มีคนบางพวกหันมาผลิตสินค้าที่เน้นคุณภาพราคาสูงหน่อย ปรากฏว่าคนมาลองซื้อไป เสื้อราคาถูกลงไม่ค่อยดี ในขณะที่เสื้อที่มีคุณภาพแพงกว่า ห้าบาทสิบบาท วางขายของหมดเลยกลับมาเอาอีก คนที่เห็นว่าการขายของมีคุณภาพและราคาเหมาะสมนั้นเป็นไปด้วยดี จึงหันหน้ามาทำเหมือนกันอีกจนในที่สุดก็เป็นตลาดประตูน้ำทุกวันนี้⁷¹ ในช่วงนี้ประตูน้ำยังมีการประกอบกิจกรรมการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูปไม่มากนัก มีแต่ตามชอกตึกเล็กๆ น้อยๆ

⁶⁹ สัมภาษณ์ โสภะ พงษ์ปลื้ม, อายุ 65 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

⁷⁰ วีระพงศ์ จันทร์โพธิ์ศรี และคณะ. บางแง่มุมจากประตูน้ำ ไบหยก อินทรา, *วารสารเศรษฐกิจและสังคม* ปีที่ 25 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2531), หน้า 27.

⁷¹ กองบรรณาธิการ. พันธุ์เลิศ ไบหยก สานฝันกรุงเทพฯ เมืองแฟชั่น, *วารสาร Hi-Class* ปีที่ 20 (มิถุนายน 2546), หน้า 65.

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.21 สภาพกิจกรรมการค้าบริเวณย่านการค้าประตูน้ำ ในปี พ.ศ.2515

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา
- อาคาร
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำและลำคลอง
- มุมมอง

ภาควิชาการวางผังเมืองและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หนังสือ Bangkok ปี พ.ศ.2543

ตลาดเสื้อผ้าสำเร็จรูปของตลาดประตูน้ำในช่วงแรกๆ เป็นการผลิตและขายเสื้อผ้าโหลที่มีราคาถูก โดยแขวนไว้เหนือศีรษะตามชอกชอยต่างๆ ในตลาดประตูน้ำ และมีจักรแผงละ 1-2 หลัง ที่ให้เวลาว่างจากลูกค้าทำการตัดเย็บไปด้วย โดยในช่วงเวลานี้ส่วนใหญ่จะมีร้านตัดเย็บเสื้อผ้าตามสั่งแต่เมื่อค่าแรงมีราคาที่สูงขึ้น ทำให้ลูกค้าหันมานิยมเสื้อผ้าสำเร็จรูปกันมากขึ้น เป็นเหตุให้ผู้ประกอบการที่มีโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าที่อยู่บริเวณชานเมืองเข้ามาจำนวนมากซื้อแผงลอยในตลาดประตูน้ำมากขึ้น และมีบางส่วนที่ทำกิจการอยู่ก่อนแล้วได้มีการพัฒนาตัวเองขึ้น จึงทำให้แผงลอยขายอาหารค่อยๆ หายไป⁷² และต่อมาเริ่มมีการสร้างตลาดกลาง(ตลาดชัยมงคล) และตลาดอินทรา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นร้านเสื้อผ้าสำเร็จรูป ในส่วนกิจกรรมการค้าที่อยู่ในตึกแถวจะเป็นร้านขายอาหารและร้านขายผ้าเป็นเมตร⁷³ และพันธ์เลิศ ไบหยก กล่าวว่า ในบริเวณย่านประตูน้ำได้เริ่มการพัฒนาที่สูงขึ้น เมื่อมีตลาด โรงภาพยนตร์สตาร์ โรงภาพยนตร์สเตล่า โรงแรมอินทราเกิดขึ้น และเมื่อเริ่มมีตลาดก็มีคนเข้ามาเอาจักรเย็บผ้ามาตั้งรับจ้างเย็บผ้า ในช่วงแรกๆ อาจจะมีเพียงไม่กี่ร้านต่อมากลายเป็นศูนย์รวมรับจ้างตัดเสื้อผ้าของกรุงเทพมหานคร และได้พัฒนาเป็นศูนย์รวมการขายส่งและปลีกของเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ พร้อมกับการไต่ระดับในอาชีพของคนจน จากยืนใช้ปากตะโกนหน้ากองสินค้าของตน เป็นการเช่าหน้าร้านแทนพร้อมๆ กับหาช่องทางแข่งตึกแถว หรือซื้อกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย⁷⁴ ในส่วนของโรงภาพยนตร์มี 2 แห่ง ประชาชนในยุคนี้ส่วนใหญ่นิยมไปชมภาพยนตร์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดกิจการสถานบันเทิงในพื้นที่ย่านนี้ จากการพัฒนาพื้นที่ในด้านต่างๆ ได้มีการใช้ที่ดินมีความเข้มข้นมากขึ้น จึงเกิดการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของย่านนี้ที่ชัดเจนขึ้น โดยในช่วงปี พ.ศ.2504-2520 บริเวณตลาดเฉลิมโลกได้มีกิจกรรมการค้าที่คึกคักมาก⁷⁵

เมื่อประมาณปี พ.ศ.2524 พื้นที่บางส่วนมีการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยภายในตลาดสดมากยิ่งขึ้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในพื้นที่ย่านมากขึ้น โดยเริ่มต้นจากกิจกรรมการค้าขายของตลาดสดมีความซบเซาลง เนื่องจากสภาพอาคารเก่าและเกิดความทรุดโทรมขึ้น ทำให้ลักษณะทางกายภาพของตลาดที่เริ่มเสื่อมโทรมลง สำหรับตลาดสดตลาดเฉลิมโลก สภาพกิจกรรมของตลาดสดลดลง เนื่องจากบางส่วนได้เปลี่ยนกิจกรรมการค้ามาเป็นร้านรับรีดผ้า ร้านขายเสื้อผ้า และร้านจำหน่ายเครื่องอุปโภคภายในตลาด (เมื่อประมาณ พ.ศ.2504 ซึ่งเป็นตลาดสดทั้งหมด) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของตลาดเกิดขึ้นจากสภาพของตลาดสด

⁷² วีระพงศ์ จันทร์โพธิ์ศรี. ประตูน้ำ:เจ้ายุทธจักรเสื้อผ้าสำเร็จรูป, วารสารเศรษฐกิจและสังคม ปีที่ 25 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2531),หน้า 20.

⁷³ สัมภาษณ์ โสภา พงษ์ปลื้ม,อายุ 65 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

⁷⁴ อวรวรรณ บัณฑิตกุล . ประตูน้ำสมรมผู้มีผู้ชนะ, วารสารผู้จัดการรายเดือน ปีที่ 22 (พฤษภาคม 2539),หน้า 174.

⁷⁵ สัมภาษณ์ สมศักดิ์ แซ่เตี๋ย,อายุ 68 ปี, 25 มกราคม 2549.

มีลักษณะทางกายภาพที่เสื่อมโทรมลง เช่น โครงสร้างไม่เหมาะสม มีเพดานต่ำ และผู้ประกอบการก็จะแขวนผ้าพลาสติกสำหรับกันฝน เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เพิ่มความอึดอัด ความมืดทึบ และไม่ดึงดูดใจลูกค้า และเริ่มทำให้บรรยากาศการค้าขายเขาและมีแนวโน้มว่าสภาพของตลาดสดจะค่อยๆ หายไปในที่สุด

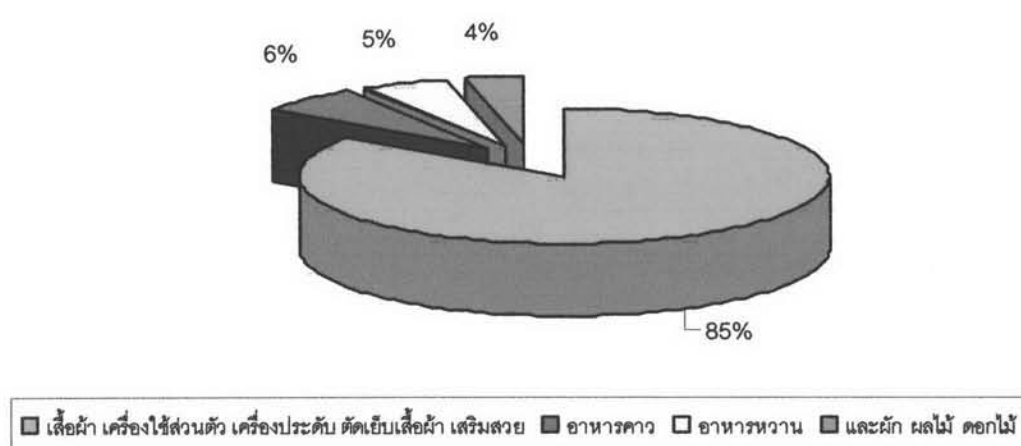
เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดในปี พ.ศ.2524 ส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคและบริการ(เสื้อผ้า เครื่องใช้ส่วนตัว เครื่องประดับ ตัดเย็บเสื้อผ้า เสริมสวย คิดเป็นร้อยละ 85.10 รองลงมา คือ อาหารคาว คิดเป็นร้อยละ 5.89 อาหารหวาน คิดเป็นร้อยละ 5.4 และผัก ผลไม้ ดอกไม้ คิดเป็นร้อยละ 3.61 ตามลำดับ (ดูตารางที่ 3.5 และแผนภูมิที่ 3.1)

ตารางที่ 3.5 แสดงการเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดเฉลิมลาภในปี พ.ศ.2524

ประเภทของสินค้า	ร้อยละ
เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ส่วนตัว เครื่องประดับ ฯลฯ	85.10
ผัก ผลไม้ ดอกไม้	3.61
อาหารคาว	5.89
อาหารหวาน	5.4

ที่มา: หนังสือตลาดในกรุงเทพมหานคร: การขยายตัวและพัฒนาการ

แผนภูมิที่ 3.1 แสดงการเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดเฉลิมลาภในปี พ.ศ.2524

โดยสินค้าเครื่องอุปโภคมาจากสำเพ็ง พญาไท บีบี๋ อาหารคาว หวาน มาจากประตูน้ำ สินค้าผัก ผลไม้ ดอกไม้ มาจากปากคลองตลาด โดยกิจกรรมทางการค้าขายภายในตลาดจะมีการค้าขายสินค้าต่างๆทั้งอาหารและสินค้าต่างๆ และยังมีบริการอื่นๆ เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า และ

เครื่องอุปโภค-บริการที่มีความสัมพันธ์กับกิจการหลักของตลาด ได้แก่ การบริการรีดผ้า อัดจีบพลีท บักเลื่อมเสื้อผ้าสำหรับบริการผู้ทำงานกลางคืน เครื่องใช้สำหรับการตัดเย็บเสื้อผ้า ฯลฯ และยังมีร้านตัดเย็บเสื้อผ้าสำหรับส่งขายพวกชาวต่างชาติ เนื่องจากในช่วงที่อเมริกาตั้งฐานทัพในประเทศไทยมีผู้หญิงเมียนมาติดเสื้อผ้าที่ร้านเหล่านี้ ผู้หญิงเหล่านั้นมักจะพาชาวต่างชาติมาด้วย จึงมีการตัดเสื้อผ้าขายให้แก่ชาวต่างชาติ ซึ่งจะซื้อแล้วส่งสินค้าออกไปนอกประเทศ ซึ่งร้านขายสินค้าประเภทอาหารสดมีปริมาณน้อยมากและซบเซาซึ่งถูกล้อมรอบด้วยกิจกรรมการตัดเย็บเสื้อผ้า ซึ่งแบ่งพื้นที่เป็นคูลาเล็กๆ ขนาด 1x1 เมตร หรือ 1x2 เมตรเท่านั้น โดยจะมีจักรเย็บผ้าตั้งเรียงรายไป 1-4 คนทำงาน เนื่องจากกิจกรรมการค้าขายภายในตลาดสดขายไม่ดีเท่าหาบเร่ภายนอกตลาด จึงมีร้านค้าหลายรายนำสินค้าไปขายในลักษณะหาบเร่ภายนอกด้วย ร้านค้าภายในตลาดมีลักษณะเป็นร้านขายส่ง ในส่วนของตลาดสดใช้พื้นที่ใต้ถนนพลมมีลักษณะเป็นแผงลอยกึ่งถาวรมีประตูเหล็กล้อมรอบ โดยเวลาประมาณ 10.00 น. ตลาดสดจะวายเพราะขายไม่ดีและบริเวณภายนอกตลาดบริเวณทางเท้าจะมีสินค้าหาบเร่วางอยู่ ซึ่งร้านค้าและหาบเร่ภายนอกตลาดส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นร้านขายปลีก เช่น สินค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป หรือเครื่องใช้ส่วนตัว เป็นต้น สำหรับช่วงเวลาที่มีการประกอบกิจกรรมสูงสุด ประมาณ 16.00-19.00 น.

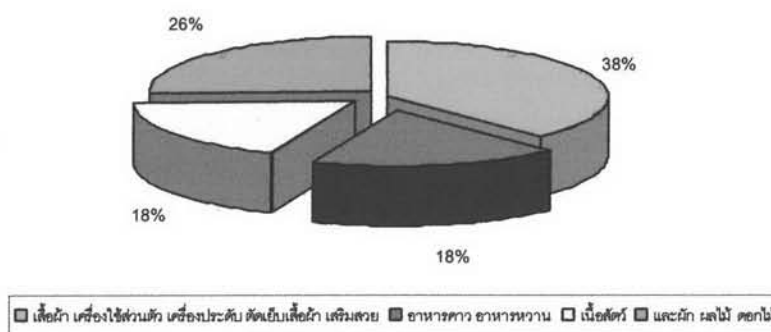
ในช่วงเวลาเดียวกัน พื้นที่บริเวณตลาดเฉลิมโลก ที่ตั้งอยู่บริเวณด้านตะวันออกของพื้นที่ย่าน ยังคงมีสภาพเป็นตลาดสดขนาดใหญ่ของย่านประตูน้ำ เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาด ส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคและบริการ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ส่วนตัว เครื่องประดับ ฯลฯ คิดเป็นร้อยละ 37.74 รองลงมา คือ ผัก ผลไม้ ดอกไม้ คิดเป็นร้อยละ 25.53 อาหารคาว-หวานคิดเป็นร้อยละ 18.47 และเนื้อสัตว์ คิดเป็นร้อยละ 18.26 ตามลำดับ (ดูตารางที่ 3.6 และแผนภูมิที่ 3.2)

ตารางที่ 3.6 แสดงการเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดเฉลิมโลกในปี พ.ศ.2524

ประเภทของสินค้า	ร้อยละ
เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ส่วนตัว เครื่องประดับ ฯลฯ	37.74
ผัก ผลไม้ ดอกไม้	25.53
อาหารคาว-หวาน	18.47
เนื้อสัตว์	18.26

ที่มา: หนังสือตลาดในกรุงเทพมหานคร: การขยายตัวและพัฒนาการ

แผนภูมิที่ 3.2 แสดงการเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดเจดิมโลกในปี พ.ศ.2524

โดยสินค้าเครื่องอุปโภคมาจากลำเพ็ง สินค้าผัก ผลไม้ ดอกไม้ และเนื้อสัตว์ มาจากปากคลองตลาด ตลาดสดยังมีถือเป็นกิจกรรมหลักประเภทหนึ่ง โดยสภาพภายในของตลาดแห่งนี้ สินค้าหาบเร่ส่วนใหญ่จะเป็นประเภทเนื้อสัตว์และผักหรือปะปนกันตั้งอยู่ตามแนวทางเดินภายในตลาด ร้านค้าภายในตลาดก็มีลักษณะขายปลีกเช่นเดียวกับหาบเร่ บางแผงจะว่างเนื่องจากหาบเร่ภายนอกดึงลูกค้าไป เนื่องจากทางเดินภายในตลาดเกิดความไม่สะดวก ซึ่งภายในตลาดมีแผงลอยแบบถาวร (ลักษณะเหมือนเรือแนว รั้วตัดเสื้อผ้าชาย แผงลอยภายในตลาดส่วนใหญ่จะใช้เป็นที่วางของเครื่องใช้ของพ่อค้ามากกว่า เช่น กาละมัง กระป๋อง ซึ่งดูเหมือนว่ากิจการแผงลอยที่ว่างนั้นได้มีการปิดตัวลงไป และห้องแถวบางห้องภายในตลาดสดไม่มีการประกอบกิจการทางการค้าแต่ใช้เป็นที่พักอาศัยเพียง สำนักงาน และโกดังสินค้า ด้านหลังตลาดสดเป็นโกดังเก็บสินค้า 3-4 ห้อง ซึ่งกลายสภาพมาจากร้านค้าที่ปิดกิจการลงไป จึงผู้ประกอบการใช้เป็นที่โกดังเก็บของแล้วนำสินค้ามาขายภายนอกตลาด และบริเวณภายนอกตลาดจะมีผู้ประกอบการรายย่อยจะตั้งสินค้าประเภทผักสดและผลไม้บริเวณริมทางเดินด้านถนนราชปรารภ ในลักษณะหาบเร่ กิจกรรมการค้าดังกล่าวจะค่อยๆ สลายตัวไปในเวลา 10.00-11.00 น. และเปลี่ยนเป็นหาบเร่ประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูป ของใช้ส่วนตัว และอาหารหวาน จนถึงเวลาประมาณ 20.00-21.00น. สำหรับช่วงเวลาที่มีการประกอบกิจกรรมสูงสุดจะมี 2 ช่วงเวลา คือ ประมาณ 06.00-09.00 น. และ 16.00-19.00 น.⁷⁶ แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมการค้าภายในตลาดสดเริ่มซบเซาลง อาจเป็นผลมาจากการสภาพทางกายภาพของตลาดที่เริ่มเสื่อมโทรมลง เนื่องจากตลาดทั้งสองนั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และกรมการศาสนา ซึ่งทำให้การ

⁷⁶ เกียรติ จิระกุล และคณะ, *ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและพัฒนาการ* (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 124-131.

ปรับปรุงตลาดสดเป็นไปได้อย่าง จึงทำให้ผู้ประกอบการของตลาดสดมีการเปลี่ยนรูปแบบการค้าจากร้านค้ามาเป็นหาบเร่บริเวณด้านนอกตลาดสดมากขึ้น ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนกิจกรรมการค้าให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจหลักของพื้นที่

หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมสภาพของตลาดสด ได้มีการปรับปรุงสภาพภายในพื้นที่ของตลาดให้เหมาะสมกับกิจกรรมการค้าที่เกิดขึ้นใหม่ ส่งผลให้เกิดกิจกรรมประเภทต่างๆ เพิ่มขึ้น เช่น ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ร้านรับรีดผ้า ขายเสื้อผ้าและเครื่องอุปโภค เป็นต้น และได้มีร้านค้าประเภทห้องแถวได้เปลี่ยนสภาพเป็นการร้านขายส่งเสื้อผ้าสำเร็จรูป และของที่ระลึก เพื่อรองรับกับความต้องการของผู้ใช้บริการ ส่งผลให้มีกิจกรรมประเภทต่างๆ เพิ่มขึ้น รวมทั้งมีการสร้างอาคารร้านค้าประเภทห้องแถวเพื่อเป็นร้านค้าและที่พักอาศัยเป็นจำนวนมากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ.2519 ได้มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทต่างๆ ขึ้น เช่น ร้านขายสินค้า โรงภาพยนตร์ ร้านตัดผม โรงเรียนสอนตัดเย็บเสื้อผ้า และโรงเรียนสอนทำผม เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ.2522 เริ่มเข้าสู่ยุคโรงภาพยนตร์ชบเซา ประกอบกับได้มีพระราชบัญญัติอาคารชุดปี พ.ศ.2522 ประกาศออกมาบังคับใช้ ทำให้เริ่มมีการขยายตัวของอาคารก่อสร้างอาคารสูงภายในพื้นที่ขึ้น โดยในปี พ.ศ.2526 ได้รื้อโรงภาพยนตร์สตาร์แล้วสร้างเป็นโรงแรมและศูนย์การค้าขึ้นมาแทน คือ อาคารโบหยก 1 โดยชั้นล่างเป็นศูนย์การค้าและชั้นบนเป็นโรงแรม นับเป็นอาคารที่สูงที่สุดในประเทศไทยในเวลานี้ ซึ่งอาคารมีความสูง 46 ชั้น จึงทำให้ประสบความสำเร็จในการขายอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาคารโบหยก 1 เป็นอาคารสูง โครงการแรกตั้งเป้าหมายชัดเจนว่าต้องการให้เป็นศูนย์กลางการขายส่งที่ใหญ่ที่สุด ทำการตลาดในช่วงเวลานั้น นายพันธ์เลิศ โบหยก เจ้าของกิจการอาคารโบหยก กล่าวว่า “คนย่านประตูน้ำเป็นคนติดพื้นที่มาก ผู้ค้ามีความเชื่อว่าจะไม่มีการย้ายทำเลที่ตั้งเด็ดขาดอยู่ตรงไหนก็ตรงนั้น เพราะเชื่อว่าที่อยู่บริเวณนั้นโชคดีที่สุดแล้ว แต่เมื่อการขายส่งและขายปลีกเริ่มมีความคึกคัก ตลาดต่างประเทศเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น การแข่งขันการจัดหน้าร้านก็เป็นเรื่องจำเป็น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตด้วยการสร้างฐานะจากพ่อค้าที่เคยเช่าร้าน หน้าร้าน หรือร้านเล็กๆ มาเช่าซื้อพื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตน ประกอบกับธุรกิจเสื้อผ้าส่งออกในช่วงนี้มีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ส่วนชาวต่างประเทศได้เห็นประโยชน์ของธุรกิจเสื้อผ้า จึงเป็นเพียงพ่อค้าคนกลางมาซื้อเสื้อผ้าจากเมืองไทยแล้วนำไปขายในต่างประเทศ หรือบางกลุ่มที่คิดจะไปขายที่ต่างประเทศเองโดยมีฐานผลิตอยู่ที่ประตูน้ำซึ่งปัจจุบันกลายเป็นแหล่งเสื้อผ้าที่มีผู้คนทั้งในประเทศและต่างประเทศเข้ามาเพื่อเลือกซื้อกันมาก ส่งผลให้ย่านประตูน้ำเป็นย่านที่มีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่อย่างไรก็ตามต้องขายสินค้าในราคาถูก คือ การนำเสนอนั้นไม่ดีและไม่มีความน่าเชื่อถือจึงเป็นมาของการสร้างอาคารโบหยก 1 ให้ทุกคนเป็นกรรมสิทธิ์แทนที่จะเป็นดินเหนียวน้ำเสียและสกปรก ได้จัดระเบียบใหม่ทุกคนก็มีร้านเป็นของตัวเองในอาคารโบหยก 1 จนบางคนก็หันมาทำยี่ห้อสินค้าที่เป็นของตัวเอง

อาคารโบหยกหนึ่งมีร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูปอยู่ประมาณ 300 ร้าน โดยกระจายอยู่ 3 ชั้น คือ ชั้นใต้ดิน ชั้นที่ 1 และชั้นที่ 2 มีการแบ่งพื้นที่ขายออกเป็นคอร์ทละ 5x5 เมตร โดยส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าประเภทเสื้อผ้าสมัยนิยมของวัยรุ่น ซึ่งมีการขายส่งและขายปลีกบ้างเล็กน้อย ต่อมากิจกรรมการค้ามีความเจริญขึ้นก็เริ่มเปลี่ยนเป็นการขายส่งและขายปลีกเกือบทั้งหมด”⁷⁷ ผลจากการพัฒนาครั้งนี้ได้ทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักขึ้นในพื้นที่ ย่านประตูน้ำจึงได้กลายเป็นย่านศูนย์กลางธุรกิจค้าส่งและค้าปลีกของเสื้อผ้าสำเร็จรูป

ในปี พ.ศ.2534 กิจกรรมการค้าบริเวณตลาดประตูน้ำมีความรุ่งเรืองอย่างมาก เนื่องจากมีประชาชนเข้ามาซื้อสินค้าจากพื้นที่ต่างๆ เป็นจำนวนมาก เช่น พระโขนง บางจาก สะพานควาย รังสิต เป็นต้น ประกอบกับการลงทุนพัฒนาของศูนย์การค้าสมัยใหม่ได้มีการขยายตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว⁷⁸ โดยเริ่มมีการพัฒนาจากพื้นที่โล่งว่างเพื่อสร้างเป็นอาคารสำนักงาน อาคารเพื่อพักอาศัย และอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่ ในขณะที่บางอาคารก็เปลี่ยนประโยชน์ใช้สอย ได้แก่ ห้างพันธุ์ทิพย์พลาซ่า จากที่เคยค้าขายเสื้อผ้าก็เปลี่ยนมาค้าขายอุปกรณ์เกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ และบางส่วนก็มีการรื้อถอนออกเพื่อสร้างอาคารสูง ซึ่งได้รื้อถอนโรงพยาบาลนครเตล่งเพื่อสร้างอาคารโบหยก2 และได้รื้อถอนตลาดเฉลิมโลกเพื่อสร้างอาคารประตูน้ำคอมเพล็กซ์ ในขณะที่เดียวกันอาคารที่เป็นตึกแถวที่เกิดในช่วงยุคแรกก็มีสภาพทรุดโทรม บางส่วนจึงถูกรื้อออกเพื่อสร้างอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่และอาคารเพื่อพักอาศัย โดยส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณหัวมุมตรงจุดตัดของถนนเพชรบุรีกับถนนราชปรารภและด้านในของพื้นที่ย่าน อาคารที่เกิดขึ้นในช่วงหลังนี้มักจะเป็นอาคารศูนย์การค้า ที่สามารถรองรับการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นตามการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของพื้นที่ย่าน เป็นผลให้พื้นที่มีการพัฒนาอย่างเข้มข้นที่สูงสุด การพัฒนาย่านพาณิชยกรรมทำให้เกิดการกระจุกตัวของศูนย์การค้า ตลาด และอาคารพาณิชย์เป็นจำนวนมากที่อยู่ในบริเวณย่านตลาดประตูน้ำ ในส่วนพื้นที่ย่านประตูน้ำฝั่งตะวันออกส่วนใหญ่จะมีกิจกรรมการค้าขายที่เป็นอาคารพาณิชย์และหาบเร่แผงลอยอยู่บริเวณริมถนนราชปรารภและด้านในของพื้นที่จะเป็นย่านที่พักอาศัย ผลจากการพัฒนาครั้งนี้ทำให้พื้นที่ได้กลายเป็นย่านการค้าขึ้น แต่ในปี พ.ศ.2535 เริ่มมีการสร้างตลาดสดในบริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ส่งผลให้ประชาชนเข้ามาจับจ่ายซื้อสินค้าในพื้นที่น้อยลง

ต่อมาในช่วงเวลาประมาณปี พ.ศ.2538-2542 ซึ่งเป็นช่วงหลังจากที่มีห้างสรรพสินค้าและศูนย์การค้าเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก กิจกรรมทางการค้าส่งเสื้อผ้าสำเร็จรูปซึ่งสินค้าก็เป็นสินค้าราคาถูกลำหรับตลาดที่มีกำลังเงินจำกัด เนื่องจากเป็นช่วงที่มีปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศ

⁷⁷ กองบรรณาธิการ, พันธุ์เลิศ โบหยก สานฝันกรุงเทพฯ เมืองแฟชั่น, วารสาร Hi-Class ปีที่ 20 (มิถุนายน 2546), หน้า 65.

⁷⁸ สัมภาษณ์ วิภา สัททวงศ์, อายุ 48 ปี, 25 กุมภาพันธ์ 2549.

ไทยกับประเทศในแถบตะวันออกกลาง ทำให้มีชาวตะวันออกกลางเข้ามาในพื้นที่น้อยลง ซึ่งทำให้สภาพธุรกิจของพื้นที่ซบเซาลง⁷⁹ กิจกรรมการค้าส่งและผลิตที่อยู่ในพื้นที่ทำให้เกิดความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยและความไม่สะดวกสบายกับทั้งผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เองและผู้ที่เข้ามาเดินเลือกซื้อหาสินค้า และในเวลาเดียวกันก็เกิดปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจในประเทศขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้การขยายตัวทางเศรษฐกิจของพื้นที่ย่านเริ่มถดถอย ซึ่งส่งผลให้ร้านค้าที่ขายสินค้าหลากหลายประเภทเริ่มซบเซาลง และมีบางร้านถึงกับยุบตัวตัวเองไป แม้กระทั่งร้านค้าที่จำหน่ายเสื้อผ้าต่างๆ ทั้งที่เป็นร้านถาวรและร้านแผงลอย และโครงการก่อสร้างอาคารต่างๆ ได้ชะงักงันลง ทำให้บริเวณพื้นที่ย่านมีสิ่งปลูกสร้างที่ถูกปล่อยทิ้งร้างเป็นจำนวนมาก และช่วงเวลาหลังจากนั้นไม่นานสภาพเศรษฐกิจภายในย่านก็เริ่มฟื้นตัว ย่านประตูน้ำก็กลับมามีความเจริญอีกครั้งเมื่อมีการขยายตัวของธุรกิจเสื้อผ้าสำเร็จรูปสูงสุด อันเป็นผลให้ประตูน้ำได้กลายเป็นย่านการค้าส่งและค้าปลีกเสื้อผ้าสำเร็จรูปในปัจจุบัน

ในปัจจุบันบริเวณย่านประตูน้ำ เป็นตลาดเสื้อผ้าสำเร็จรูปสำหรับคนชั้นกลางขึ้นไปจนถึงการส่งออก โดยมีอาณาบริเวณพื้นที่ครอบคลุมในสวน 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ในส่วนแรกที่อยู่บริเวณย่านตลาดประตูน้ำ ได้แก่ ตลาดเฉลิมลาภ อาคารอินทรา ตลาดกลาง ตลาดอินทรา อาคารโบหยก อาคารมารวยพลาซ่า อาคารรุ่งทองพลาซ่า อาคารซีดีคอมเพล็กซ์ และอาคารประตูน้ำแพททินัม และในส่วนที่สองที่อยู่บริเวณย่านประตูน้ำฝั่งตะวันออก คือ อาคารประตูน้ำคอมเพล็กซ์ ซึ่งเป็นร้านค้าที่อยู่ในอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมขนาดใหญ่ ร้านเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่อยู่ในบริเวณดังกล่าวเป็นตลาดขายส่งที่รวมขายปลีกที่มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น Lot และมีพื้นที่ขายที่มีขนาดเล็กที่สุด คือ 5.5 ตารางเมตร และการเพิ่มขึ้นของบ้านพักอาศัยก็ถึงพาณิชย์กรรมเป็นจำนวนมากในพื้นที่ย่าน ซึ่งส่วนใหญ่จะประกอบกิจกรรมการค้าส่งและปลีกเสื้อผ้าสำเร็จรูป โดยแต่ละพื้นที่จะมีบรรยากาศทางการค้าที่แตกต่างกัน ดังนี้ (ดูแผนที่ 3.5)

1. บริเวณพื้นที่ฝั่งตลาดประตูน้ำ

- บริเวณอาคารอินทราและอาคารโบหยก 1,2 เป็นห้างสรรพสินค้าที่รองรับร้านค้าย่อยจำนวนมากที่ขายสินค้าประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูปและเครื่องประดับ กิจกรรมการค้าคึกคักพอสมควร
- บริเวณซอยอินทรา เป็นเส้นทางสัญจรที่เชื่อมต่อระหว่างอาคารโบหยกกับถนนเพชรบุรี จะมีร้านค้าที่เป็นลักษณะตึกแถวอยู่สองข้างทางและบริเวณทางเดินเท้าที่ตั้งของวางหาบเร่ แต่ไม่มีทางเดินเท้าและระดับของทางเท้าไม่เท่ากัน บางส่วนมีการยกพื้นที่สูงกว่าระดับถนนมาก ซึ่งไม่เหมาะสมต่อการเดินทางที่ปลอดภัย กิจกรรมการค้ามีความคึกคักมาก

⁷⁹ สัมภาษณ์ วิชา สัททวงศ์, อายุ 48 ปี, 25 กุมภาพันธ์ 2549.

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 3. 5 พื้นที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจของย่านการค้าประตูน้ำ ปีพ.ศ.2548

<p>สัญลักษณ์</p> <ul style="list-style-type: none"> อาคารหรือร้านค้าริมถนน ที่สวน พื้นที่ศึกษา แม่น้ำหรือลำคลอง วัด วัด ทางรถยนต์ ทางรถยนต์(ดินลูกรัง) ทางรถไฟ 	<p>ทิศเหนือ</p>	<p>ภาควิชาการวางแนวกาศและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
	<p>มาตราส่วน 1:10,000</p>	
<p>ที่มา : กรมแผนที่ทหาร</p>		

- บริเวณห้างสรรพสินค้ากรุงเทพมหานคร ซิตีคอมเพล็กซ์ และมารวยพลาซ่า เป็นห้างสรรพสินค้าที่รองรับร้านค้าย่อยจำนวนมากที่ขายสินค้าประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูปแต่ กิจกรรมการค้าไม่ค่อยคึกคักมากนัก

- ตลาดกลาง ตลาดอินทรา ไบฮกการ์เมนท์ ร้านค้าจะเป็นลักษณะคูหาเล็กๆ ที่มีลักษณะเป็นร้านค้าย่อยที่ขายสินค้าประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องสำอาง และเครื่องประดับ การสัญจรเข้าถึงพื้นที่มีทางเดินเท้าเล็กๆ และร้านค้าที่เป็นลักษณะตึกแถวอยู่บริเวณริมถนน กิจกรรมการค้ามีความคึกคักพอสมควร ในส่วนชั้นบนของอาคารเป็นโกดังสินค้าและห้องพัก

- บริเวณตลาดเฉลิมลาภ จะเป็นลักษณะคูหาเล็กๆ การสัญจรเข้าถึงพื้นที่มีทางเดินเท้าความกว้างไม่มากนัก และร้านค้าที่เป็นลักษณะตึกแถวอยู่บริเวณริมถนน กิจกรรมการค้ามีความคึกคักพอสมควร ซึ่งตลาดเฉลิมลาภสภาพภายในตลาดมีลักษณะเป็นร้านค้าย่อยที่ขายสินค้าประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องสำอาง และเครื่องประดับ อีกทั้งยังมีคงสภาพของลักษณะตลาดสตอปอยู่บ้างเล็กน้อย ในส่วนชั้นบนของอาคารเป็นโกดังสินค้าและโรงงานผลิตเสื้อผ้าขนาดเล็ก บรรยากาศภายในตลาดค่อนข้างชบเซาและมีความมืดทึบ เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดเฉลิมลาภในปี พ.ศ.2548 ส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคและบริการ (เสื้อผ้า เครื่องใช้ส่วนตัว เครื่องประดับ ตัดเย็บเสื้อผ้า เสริมสวย คิดเป็นร้อยละ 93.5 รองลงมา คือ อาหารคาว คิดเป็นร้อยละ 4 อาหารหวาน คิดเป็นร้อยละ 1.5 และผัก ผลไม้ ดอกไม้ คิดเป็นร้อยละ 1 ตามลำดับ (ดูตารางที่ 3.7 และแผนภูมิที่ 3.3)

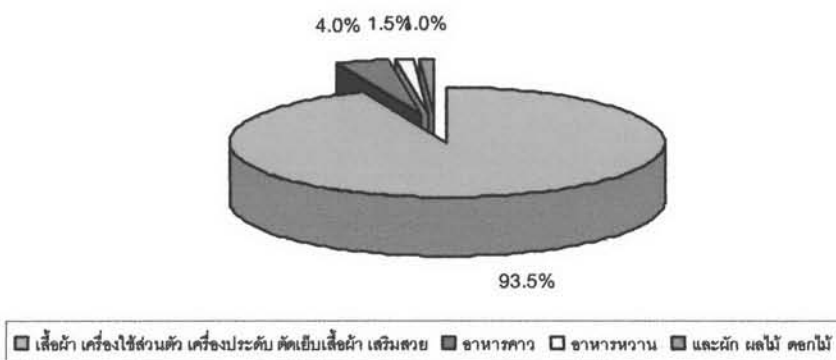
ตารางที่ 3.7 แสดงการเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดเฉลิมลาภในปี

พ.ศ.2548

ประเภทของสินค้า	ร้อยละ
เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ส่วนตัว เครื่องประดับ ฯลฯ	93.5
ผัก ผลไม้ ดอกไม้	1
อาหารคาว	4
อาหารหวาน	1.5

ที่มา: จากการสำรวจ

แผนภูมิที่ 3.3 แสดงการเปรียบเทียบสัดส่วนของสินค้าภายในตลาดเฉลิมลาภในปี พ.ศ.2548

โดยสินค้าเครื่องอุปโภคมาจากลำเพ็ง พญาไท บีบี๋ อาหารคาว หวาน มาจากประตูน้ำ สินค้าผัก ผลไม้ ดอกไม้ มาจากปากคลองตลาด โดยกิจกรรมทางการค้าขายภายในตลาดจะมีการค้าขายสินค้าต่างๆ ทั้งอาหารและสินค้าต่างๆ และยังมีบริการอื่นๆ เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า และเครื่องอุปโภค-บริโภคที่มีความสัมพันธ์กับกิจการหลักของตลาด ได้แก่ การบริการรีดผ้า อัดจีบพลีท ฯลฯ ซึ่งร้านขายสินค้าประเภทอาหารสดมีปริมาณน้อยมากและซบเซาซึ่งถูกล้อมรอบด้วยกิจกรรมการตัดเย็บเสื้อผ้า โดยแบ่งพื้นที่เป็นคูหาเล็กๆ ขนาด 2x2 เมตร หรือ 3x3 เมตรเท่านั้น

- ร้านค้าบริเวณทางเดินเท้าริมถนนสายหลัก ร้านค้าเป็นลักษณะหาบเร่แผงลอย ซึ่งมีการจัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นคูหาเล็กๆ ที่มีหลังคาผ้าใบปกคลุมพื้นที่ตลอดแนวทางเดินเท้า ทำให้การสัญจรของผู้ใช้บริการไม่สะดวกและมีความแออัด กิจกรรมการค้ามีความคึกคัก(ดูรูปภาพที่ 3.22)

บริเวณภายในซอยอินทรา

ร้านค้าบริเวณตลาดเฉลิมลาภ

ร้านค้าบริเวณตลาดเฉลิมลาภ

ร้านค้าบริเวณตลาดกลาง ตลาดอินทรา และโบหยกการ์เมนท์

ร้านค้าบริเวณทางเดินเท้าริมถนนสายหลัก

รูปภาพที่ 3.22 สภาพกิจกรรมการค้าภายในบริเวณพื้นที่ฝั่งตลาดประตูน้ำ

(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

2. บริเวณพื้นที่ประตูน้ำฝั่งตะวันออก

- บริเวณอาคารประตูน้ำคอมเพล็กซ์ เป็นศูนย์การค้าที่รองรับร้านค้าย่อยจำนวนมาก เช่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ และเครื่องสำอาง เป็นต้น เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ขาดความต่อเนื่องของกิจกรรมการค้าจากบริเวณพื้นที่ตลาดประตูน้ำ ส่งผลให้กิจกรรมการค้าในบริเวณนี้ไม่ค่อยคึกคักมากนัก

- ร้านค้าบริเวณทางเดินเท้าริมถนนสายหลัก ร้านค้าเป็นลักษณะหาบเร่แผงลอย ซึ่งมีการจัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นคูหาเล็กๆ ที่มีหลังคาผ้าใบปกคลุมพื้นที่ตลอดแนวทางเดินเท้า ทำให้การ

สัญจรของผู้ใช้บริการไม่สะดวกและมีความแออัด
(ดูรูปภาพที่ 3.23)

กิจกรรมการค้ามีความคึกคักพอสมควร

ร้านค้าบริเวณทางเดินเท้าริมถนนสายหลัก

บริเวณร้านค้าภายในซอยจากรัตน์

รูปภาพที่ 3.23 สภาพกิจกรรมการค้าภายในบริเวณพื้นที่ประตูน้ำฝั่งตะวันออก
(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

3. บริเวณพื้นที่ประตูน้ำฝั่งริมคลองแสนแสบ

- บริเวณอาคารประตูน้ำแพตตินัม เป็นห้างสรรพสินค้าที่มีร้านค้าย่อยจำหน่ายเสื้อผ้าสำเร็จรูปเกือบทั้งหมด กิจกรรมการค้ามีความคึกคักพอสมควร

- บริเวณอาคารพันธุ์ทิพย์ เป็นห้างสรรพสินค้าที่มีร้านค้าย่อยจำหน่ายสินค้าประเภทอิเล็กทรอนิกส์เกือบทั้งหมด กิจกรรมการค้ามีความคึกคักมาก (ดูรูปภาพที่ 3.24)

บริเวณด้านหน้าอาคารประตูน้ำแพตตินัม

บริเวณด้านพันธุ์ทิพย์พลาซ่า

รูปภาพที่ 3.24 สภาพกิจกรรมการค้าภายในบริเวณพื้นที่ประตูน้ำฝั่งริมคลองแสนแสบ
(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

ในส่วนด้านการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปจึงต้องอาศัยแหล่งผลิตจำนวนมาก ซึ่งแหล่งผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปกับเสื้อผ้าบุติกมาจาก 4 แหล่ง ได้แก่ (1) การผลิตในโรงงานของเจ้าของร้านเอง (2) การผลิตโดยผ่านหัวคิว (3) การส่งไปผลิตยังต่างจังหวัด (4) การนำเข้าจากต่างประเทศ ทำให้ประตูน้ำมีร้านขายสินค้าต่างๆ มากมายชนิดปะปนกัน เช่น กระเป๋า รองเท้า แว่นตา นาฬิกา ผ้าผืน ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ตัดผม ตัดผม ร้านขายของชำ ร้านอาหาร เป็นต้น ซึ่งผู้ประกอบการผลิตและจำหน่ายเสื้อยืดแฟชั่นย่านประตูน้ำ กล่าวว่า "และในช่วงหลังนี้สถานการณ์การทำตลาดเสื้อผ้าแฟชั่นตอนนี้ประสบปัญหาการแข่งขันสูงมาก เพราะมีคู่แข่งรายใหญ่ คือ สินค้าจีน ที่เข้ามา มากขึ้นจนทำให้เวลานี้โครงสร้างการผลิตและจำหน่ายสินค้าเสื้อฝ้ายานประตูน้ำเปลี่ยนไป ช่วง 4-5 ปีมานี้โครงสร้างตลาดเสื้อฝ้ายานประตูน้ำและโบหยกก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ซึ่งจากเดิมที่สินค้าเป็นของผู้ประกอบการไทย 100% แต่เวลานี้คาดว่าสินค้าที่เป็นยี่ห้อของไทยและผลิตโดยคนไทย น่าจะเหลือประมาณ 30% เท่านั้น ส่วนอีก 70% เป็นสินค้านำเข้า ซึ่งเวลานี้เป็นสินค้าจีนมากที่สุด ที่เหลือก็เป็นสินค้าจากฮ่องกง ไต้หวัน อินเดีย" และนายสมศักดิ์ โสภณศิริรัตน์ ผู้จัดการร้านสหชัยสปอร์ตแวร์ กล่าวว่า เท่าที่รู้สินค้าจีนมีเข้ามาในย่านประตูน้ำ โบหยก ได้พักใหญ่แล้ว แต่จะอยู่ในโบหยก 1 หรือไม่กี่กรุงเทพมหานคร สองที่นี้จะเยอะเรียกว่าประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งในลักษณะการนำเข้ามาก็คือ พ่อค้าแม่ค้าส่วนใหญ่จะบินไปประเทศจีนเพื่อนำเข้ามาเองโดยตรง⁸⁰ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวอาจทำให้เกิดการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของพื้นที่ย่าน ย่านประตูน้ำจึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นย่านการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร

และในส่วนของกลุ่มค้าปลีกกลุ่มเป้าหมายเป็นลูกค้าระดับกลางและระดับล่าง ซึ่งมีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ สำหรับกลุ่มลูกค้าชาวไทยมาจากทุกภาคของประเทศ นอกจากนี้ยังมีร้านค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูปจากพื้นที่ต่างๆ ในกรุงเทพมหานคร เช่น บางลำพู พาหุรัด อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ฯลฯ เป็นต้น ในส่วนของกลุ่มลูกค้าประจำและนักท่องเที่ยวที่เป็นชาวต่างประเทศ ซึ่งมีทั้งเอเชีย ยุโรป ตะวันออกกลาง และแอฟริกา แสดงให้เห็นถึงบทบาทของย่านในการเป็นย่านศูนย์กลางธุรกิจระดับภูมิภาคและยังมีบทบาทรองรับในด้านการท่องเที่ยวด้วย

3. ลักษณะทางสังคม ความคิด-ความเชื่อ ศาสนา

การพัฒนาพื้นที่เป็นย่านศูนย์กลางพาณิชย์กรรมใจกลางเมืองที่มีการประกอบธุรกิจการค้าส่งและค้าปลีกเสื้อผ้าสำเร็จรูป ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตพ่อค้าแม่ค้าจากที่เคยทำการค้าขายในตลาด ก็เริ่มเปลี่ยนสู่การค้าขายในศูนย์การค้า ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับกิจกรรมเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น วิกร ศรีวิกรม์ กล่าวว่า ได้เคยมีการทำวิจัยกลุ่มเจ้าของกิจการและลูกค้าในย่านประตูน้ำ ก็เคยมีความคิดว่าเป็นไปได้หรือเปล่าถ้าจะย้ายคนจากประตูน้ำออกไป

⁸⁰ กองบรรณาธิการ, พ่อค้าไทยปรับตัวรายวัน สินค้าจีนยึดตลาด, วารสารประชาชาติธุรกิจ ปีที่ 29, กันยายน 2548),

ย้ายตลาดผ้าออกไปยังทำเลอื่นแทนความแออัดที่มีเพิ่มขึ้น แต่พบว่า ไม่มีทางเป็นไปได้ กลุ่มคน
 ประตูน้าจะติดถิ่นที่อยู่เดิมอย่างมาก การคุ้นเคยกับความเป็นอยู่ย่านนี้มากเกินไปที่จะ
 เปลี่ยนแปลงได้แล้ว⁸¹ และผู้ประกอบการรายหนึ่งให้ความเห็นว่า “คนประตูน้าเป็นคนที่วิถีชีวิต
 แบบง่ายๆ สบายๆ หรือแม้แต่ลูกค้าที่มาเดินย่านนี้ก็อาจจะนั่งรถเมล์ หรือนั่งแท็กซี่มา ดังนั้น
 โครงการศูนย์การค้าที่หรูหรามากก็อาจจะไม่มีความจำเป็น” อีกทั้งภายในพื้นที่ของแต่ละตลาดจะ
 มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ ศาลเจ้าที่และมีเตี้ยจั่ววางไว้ด้านล่างของศาลเจ้าที่ เช่น ศาลเจ้าพ่อนนท
 สิทธิฤทธิมงคล ศาลหลวงปู่ชัยมงคล ศาลเจ้าแม่พิมพ์โไล ศาลท่านพญายม เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่
 พึงทางจิตใจและเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของการประกอบกิจกรรมการค้าต่างๆ โดยจะมีการจัดงาน
 เทศกาลปีละครั้งในช่วงเดือน 11-12 และในช่วงเดือน 9 ได้มีการจัดงานเทศกาลสารทจีนเป็น
 ประจำทุกปี ซึ่งได้มีพิธีเทกระจาดขึ้นที่โรงเจโผล่เต็กตั้งโดยตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ย่านประตูน้าฝั่ง
 ตะวันออก⁸² (ดูรูปภาพที่ 3.25)

รูปภาพที่ 3.25 ศาสนสถานภายในบริเวณพื้นที่ย่านประตูน้า

(ที่มา: ผู้วิจัย 8 มีนาคม 2549)

4. องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง

เป็นช่วงที่มีการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมของเมืองชั้นในของกรุงเทพมหานคร โดย
 เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับย่านการค้าภายในพื้นที่เขตกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีการกระจาย
 ออกจากจุดศูนย์กลางของเมืองเคลื่อนทำเลไปทางตะวันออกของกรุงเทพฯ ตามแนวถนนสุขุมวิท

⁸¹ อรรถรณ บัณฑิตกุล . เรื่องเดิม , หน้า 169-176.

⁸² สัมภาษณ์ หม่งจิว แซ่ไคว่ , อายุ 60 ปี, 8 มีนาคม 2549.

โดยได้ดึงเอากิจกรรมการค้าจากย่านเจริญกรุงออกมาให้บริการประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตบางกะปิ พระโขนง และมักกะสัน ให้เกิดความสะดวกมากยิ่งขึ้น และเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่ชาวตะวันตกเข้ามาท่องเที่ยวและทำการค้ามากขึ้น เริ่มต้นจากบริเวณถนนสีลม สุรวงศ์ และขยายตัวมาจนถึง ราชประสงค์และสุขุมวิท ทำให้ย่านการค้าก็ขยายตัวออกมาจึงก่อให้เกิดย่านการค้าราชประสงค์ ได้เกิดห้างสรรพสินค้าขึ้นในบริเวณย่านประตูน้ำ ได้แก่ ศูนย์การค้าราชประสงค์ เริ่มดำเนินการเมื่อปี พ.ศ.2507 ซึ่งถือได้ว่าเป็นศูนย์การค้าที่ทันสมัยแห่งแรกของกรุงเทพฯ และต่อมาในปี พ.ศ.2508 บริเวณปทุมวัน ได้มีการก่อสร้างศูนย์การค้าสยามสแควร์ ซึ่งย่านการค้าทั้งสองนี้มีรูปแบบลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ เป็นอาคารพาณิชย์ตึกแถวรายล้อมห้างสรรพสินค้า ต่อมาในปี พ.ศ.2510 ย่านบางรักและสีลมเป็นบริเวณที่มีโรงแรมขนาดใหญ่สำหรับชาวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวหรือประกอบอาชีพต่างๆ ทำให้มีพัฒนาการของการใช้ที่ดินเป็นย่านการค้ามากขึ้น (ดูรูปภาพที่3.26)

จากพัฒนาการของย่านการค้าที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้ที่ดินเป็นย่านการค้ามาสู่บริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำ ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ย่านประตูน้ำ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงสู่รูปแบบทางกายภาพรูปแบบใหม่ตามแบบอิทธิพลตะวันตก โดยเป็นลักษณะของสิ่งปลูกสร้างอาคารศูนย์การค้าและสถานบริการต่างๆ ที่มีลักษณะตามแบบสถาปัตยกรรมใหม่ที่มีการขยายตัวในแนวตั้งและอาคารขนาดใหญ่ขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2512 ได้เริ่มมีการก่อสร้างอาคารสูงและอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมขนาดใหญ่ภายในพื้นที่ย่านนี้เพิ่มขึ้น คือ ศูนย์การค้าอินทรา มีทั้งโรงพยาบาล ห้างสรรพสินค้า และร้านค้าย่อย

และหลังจากนั้นมานานย่านราชประสงค์มีความคับแคบ โดยในปี พ.ศ. 2515 ทำให้มีการก่อสร้างศูนย์การค้าครบวงจรที่ได้มาตรฐานที่มีลักษณะเป็นอาคารขนาดใหญ่อาคารเดี่ยว ณ ฝั่งตรงข้ามย่านการค้าเดิม คือ ศูนย์การค้าราชดำริ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งดึงดูดชาวกรุงเทพฯ ส่งผลให้มีการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างลักษณะอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมอีกหลายแห่งในละแวกนี้เพิ่มขึ้น ซึ่งส่งผลให้ย่านการค้าใกล้เคียงที่เชื่อมโยงด้วยเส้นทางคมนาคมได้รับการพัฒนาตามไปด้วย เช่น ย่านประตูน้ำ และ บริเวณถนนเพลินจิต คือ ห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัล สาขาชิดลม

และในปี พ.ศ.2516 ได้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ศูนย์กลางพาณิชย์กรรมจากย่านราชประสงค์ออกมาในบริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำ ทำให้มีการพัฒนาด้านการใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมและพักอาศัยที่เข้มข้นมากกว่าช่วงที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้มีความหนาแน่นทางกายภาพที่สูงมาก และพื้นที่โล่งว่างมีสัดส่วนที่ลดลง เนื่องจากมีอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมขนาดใหญ่และอาคารเพื่อพักอาศัยประเภทต่างๆ ที่กระจุกตัวอย่างแออัด ซึ่งอยู่ด้านในของพื้นที่ย่านตลาดประตูน้ำบริเวณริมถนนราชปรารภ เช่น ตลาดกลาง และตลาดอินทรา ฯลฯ เป็นต้น (ดูรูปภาพที่3.27,3.28 และ 3.29)

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.28 บริเวณย่านการค้าประตูน้ำ ในปีพ.ศ.2523

สัญลักษณ์

	อาคาร		ทางรถไฟ
	พื้นที่ศึกษา		ทางรถยนต์
			แม่น้ำหรือลำคลอง

ทิศเหนือ

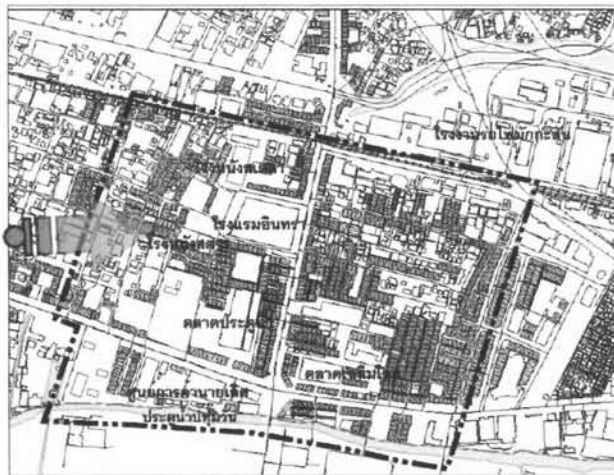
มาตราส่วน 1:25,000

ภาควิชาการวางผังเมืองและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.29 บริเวณย่านการค้าประตูน้ำ ในปีพ.ศ.2525

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา
- ทางรถไฟ
- อาคาร
- แม่น้ำและลำคลอง
- ถนน
- มุมมอง

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในปี พ.ศ.2526 ได้เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในพื้นที่ย่านประตูน้ำ โดยได้มีการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่และลักษณะอาคารสูง คือ อาคารโบหยก1 อีกทั้งยังมีการกระจุกตัวของสิ่งปลูกสร้างเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังมีการพัฒนาจากรูปแบบบ้านเดี่ยวที่พักอาศัย มาเป็นตึกแถว เพื่อกิจกรรมทางด้านพาณิชยกรรมและการพักอาศัย (ดูรูปภาพที่3.30,3.31) และหลังจากนั้นในช่วงปี พ.ศ.2528 - 2531 ได้มีอาคารศูนย์การค้าเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้นและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปเพื่อการแข่งขันทางธุรกิจ โดยหาวิธีต่างๆ เช่น สวนสนุก สวนสัตว์ โรงแรม ห้องประชุม สวนอาหาร เป็นต้น ทำให้เกิดศูนย์การค้าในย่านประตูน้ำหลายแห่ง เช่น พันธุ์ทิพย์พลาซ่า ซีตี้คอมเพล็กซ์ กรุงทองพลาซ่า เป็นต้น และหลังจากนั้นในเขตพื้นที่บริเวณย่านราชประสงค์ได้มีการรื้อถอนบริเวณย่านการค้าราชประสงค์เดิมแล้วก่อสร้างเป็นศูนย์การค้าเวิร์ดเทรดเซ็นเตอร์ และมีการก่อสร้างอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น (ดูรูปภาพที่3.32,3.33 และ3.34)

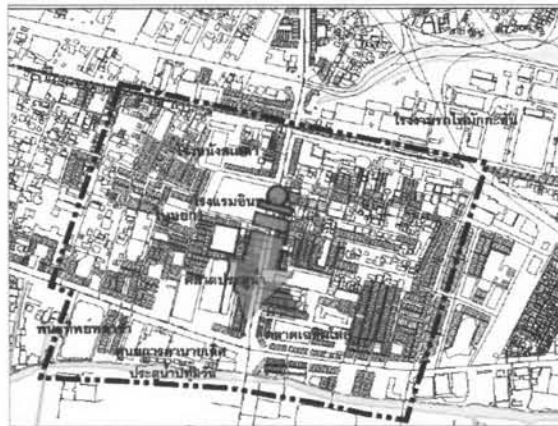
รูปภาพที่ 3.30 สภาพภายในบริเวณสี่แยกราชประสงค์ พ.ศ.2526
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

รูปภาพที่ 3.31 บริเวณสี่แยกราชประสงค์ติดกับถนนสุขุมวิท พ.ศ.2526
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.32 บริเวณย่านการค้าประตูน้ำ ในปีพ.ศ.2531

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา
- อาคาร
- ถนน
- ทางรถไฟ
- แม่น้ำและลำคลอง
- มุมมอง

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : วารสารเศรษฐกิจและสังคม เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ปี พ.ศ.2531

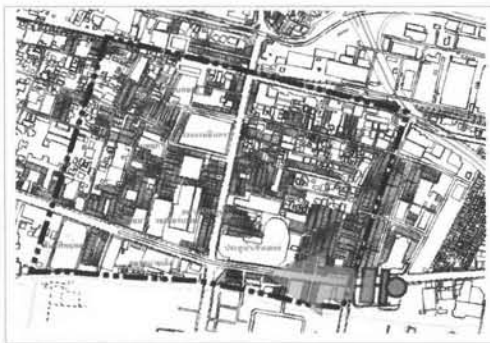
รูปภาพที่ 3.34 สภาพภายในบริเวณย่านราชประสงค์ พ.ศ.2536
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ต่อมาในปี พ.ศ.2534 ได้มีการก่อสร้างโรงแรมอมารี วอเตอร์เกต ซึ่งเป็นโรงแรมขนาดใหญ่ และหลังจากนั้นในปีพ.ศ.2535 ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของศูนย์การค้าให้มีความครบวงจรมากขึ้น โดยมีการรื้อถอนตลาดเก่าที่มีสภาพเสื่อมโทรม เช่น ตลาดเฉลิมโลกเพื่อสร้างโครงการประตูน้ำคอมเพล็กซ์ บริเวณสี่แยกถนนเพชรบุรีตัดกับถนนราชปรารภ (ดูรูปภาพที่3.35)

เมื่อในสมัยรัชกาลที่ 9 ประมาณปี พ.ศ.2538 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกและรื้อถอนประตูน้ำในคลองแสนแสบ เนื่องจากประตูน้ำเป็นอุปสรรคในการสัญจรทางน้ำทำให้ขาดความคล่องตัวในการเดินทาง อีกทั้งยังขัดขวางการไหลของน้ำทำให้การระบายน้ำมีประสิทธิภาพลดลง โดยปัจจุบันบริเวณประตูน้ำปทุมวันได้ใช้เป็นที่กลับเรือโดยสาร⁸³ ทำให้การคมนาคมทางน้ำเกิดความคล่องตัวและประหยัดเวลาในการเดินทางมากขึ้น จึงมีผู้ใช้บริการเรือโดยสารเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ย่านประตูน้ำเป็นจุดเชื่อมต่อของโครงข่ายคมนาคมทางน้ำกับทางบกระหว่างพื้นที่เมืองชั้นในกับพื้นที่อยู่อาศัยในเขตชานเมืองและได้ทำให้โครงข่ายการคมนาคมทางน้ำกลับมามีความสำคัญอีกครั้ง และต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2539 ได้มีการสร้างอาคารสูงขึ้นในพื้นที่ย่านอีกอาคารหนึ่ง คือ อาคารโบหยก 2 ที่เป็นโรงแรม ภัตตาคาร และมีพื้นที่ขายสำหรับร้านค้าขายส่งประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูป และในปีต่อมาได้เกิดโครงการที่อยู่อาศัย คือ โครงการแกรนด์ไทมอนด์ ซึ่งถือเป็นการเริ่มการพัฒนาให้เป็นพื้นที่พักอาศัยในเขตเมือง

⁸³ สัมภาษณ์ สุรัตน์ แซ่เจียง, อายุ 51 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

รูปภาพที่ 3.35 พื้นที่ย่านการค้าประตูน้ำบริเวณริมคลองแสนแสบ ในปีพ.ศ.2536

สัญลักษณ์

- พื้นที่ศึกษา

 อาคาร

 ถนน
- ทางรถไฟ

 แม่น้ำและลำคลอง

 มุมมอง

ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

และในช่วงหลังนี้สภาพทางกายภาพมีความหนาแน่นมากขึ้น พื้นที่โล่งว่างมีปริมาณที่ลดลงอย่างมากจึงได้มีหรือถอนอาคารและตึกแถวเพื่อสร้างเป็นอาคารขนาดใหญ่และอาคารสูง ซึ่งเป็นการใช้ที่ดินเพื่อให้เกิดความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ.2541 เป็นช่วงที่เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในประเทศขึ้นทำให้เกิดภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอย ส่งผลให้การก่อสร้างอาคารเกิดการชะลอตัวลง สภาพทางกายภาพทั่วไปจึงเป็นอาคารร้างและอาคารที่อยู่ในระหว่างการก่อสร้างจำนวนมากที่มีการกระจายตัวภายในพื้นที่ย่าน และหลังจากช่วงฟื้นตัวทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการพัฒนาพื้นที่กลับมาอีกครั้ง ทำให้เกิดการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างมีเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งยังเกิดการปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยของอาคาร เพื่อรองรับกับการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในพื้นที่ย่านนี้ (ดูรูปภาพที่ 3.36)

จนกระทั่งในปัจจุบันที่รูปแบบของศูนย์การค้าได้ปรับเปลี่ยนไปจากเดิมมาเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจแบบครบวงจร มีลักษณะทางกายภาพที่โอเอซิส สวยงาม อีกทั้งยังเกิดการรวมตัวและการปรับปรุงของศูนย์การค้าขนาดใหญ่บริเวณย่านใกล้เคียง และบริเวณชานเมือง ทำให้ย่านการค้าดั้งเดิมลดความสำคัญของตนเองลงซึ่งรวมทั้งย่านการค้าประตูน้ำด้วย ประกอบกับสภาพพื้นที่ในปัจจุบันของย่านประตูน้ำเป็นย่านกิจกรรมการค้าขนาดใหญ่และเป็นพื้นที่พักอาศัยในเขตเมือง ซึ่งประกอบไปด้วย อาคารสูงในรูปของอาร์พาทเมนท์ อาคารชุด คอนโดมิเนียม สำนักงาน อาคารศูนย์การค้า โรงแรม เป็นจำนวนมากขึ้น และยังเป็นบ้านพักอาศัยที่เก่าแก่ ส่งผลให้สภาพพื้นที่เป็นย่านศูนย์กลางพาณิชยกรรมใจกลางเมือง มีความเข้มข้นของการใช้ที่ดินสูง และมีการกระจุกตัวของสิ่งปลูกสร้างอย่างหนาแน่น ประกอบกับพื้นที่เป็นย่านพาณิชยกรรมเก่าแก่ จึงทำให้ภาพรวมของลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ย่านนี้เกิดความทรุดโทรม และการใช้ที่ดินไม่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจ ประกอบกับขาดการปรับปรุงของศูนย์การค้าและห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ทำให้กำลังเข้าสู่ภาวะเสื่อมโทรมที่ทำให้ย่านการค้าแห่งนี้ขาดความสามารถในการรองรับการใช้สอยของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด จึงส่งผลให้สภาพแวดล้อมทางกายภาพเริ่มมีความเสื่อมโทรมลงอย่างมาก (ดูตารางที่ 3.8 รูปภาพที่ 3.37, 3.38, 3.39 และแผนที่ 3.6)

ตารางที่ 3.8 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเป็นศูนย์การค้าหรือย่านการค้า

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	ความสำคัญต่อพื้นที่ศึกษา
พ.ศ. 2507	การสร้างศูนย์การค้าราชประสงค์	เป็นจุดเริ่มต้นของศูนย์การค้าสมัยใหม่รองรับการขยายตัวจากย่านการค้าในเขตเมืองชั้นใน และส่งผลต่อการพัฒนาพื้นที่ของย่านการค้าใกล้เคียงที่เชื่อมโยงด้วยเส้นทางคมนาคม
พ.ศ.2508	ศูนย์การค้าสยามสแควร์	ส่งผลให้ย่านการค้าใกล้เคียงที่เชื่อมโยงด้วยเส้นทางคมนาคมได้รับการพัฒนาตามไปด้วย
พ.ศ.2510	โรงแรมขนาดใหญ่สำหรับชาวต่างชาติย่านบางรักและสีลม	ทำให้มีพัฒนาการของการใช้ที่ดินเป็นย่านการค้ามากขึ้น จากพัฒนาการของย่านการค้าที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้ที่ดินเป็นย่านการค้ามาสู่อบริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำ
พ.ศ. 2512	การสร้างศูนย์การค้าอินทรา	เป็นจุดเริ่มต้นของศูนย์การค้าสมัยใหม่ในพื้นที่ย่าน ซึ่งโครงการศูนย์การค้าขนาดใหญ่ประกอบด้วยห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่และร้านย่อยพร้อมทางเดินในลักษณะอาเขต(arcade)
พ.ศ. 2515	ศูนย์การค้าราชดำริ	ทำให้มีการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างลักษณะอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมอีกหลายแห่งในละแวกนี้เพิ่มขึ้น ซึ่งส่งผลให้ย่านการค้าใกล้เคียงที่เชื่อมโยงด้วยเส้นทางคมนาคมได้รับการพัฒนาตามไปด้วย
พ.ศ. 2516	การสร้างตลาดกลางและตลาดอินทรา	เป็นศูนย์กลางการค้าเสื้อผ้า และเครื่องอุปโภคที่สำคัญ
พ.ศ. 2519	การสร้างโรงแรมห้าดาว และโรงแรมสเตล่า	เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนภายในพื้นที่ย่านและพื้นที่โดยรอบ
พ.ศ. 2524	- การสร้างศูนย์การค้าเมโทร - การเปลี่ยนแปลงของตลาดสดเฉลิมลาภ	เป็นโครงการศูนย์การค้าขนาดใหญ่ ได้เกิดการปรับเปลี่ยนกิจกรรมการค้าจากตลาดสดเป็นร้านตัดเสื้อ
พ.ศ.2525	การรื้อถอนโรงแรมห้าดาว และโรงแรมสเตล่า	ได้เกิดการปรับเปลี่ยนการเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจเป็นโรงแรมและศูนย์การค้าขนาดใหญ่
พ.ศ. 2526	- การสร้างอาคารโบหยก1 - การเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	เป็นอาคารสูงที่ประกอบด้วยโรงแรมและพื้นที่ร้านค้าค้าส่งประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูป โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรองรับกิจกรรมการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป ได้เริ่มมีการประกอบกิจกรรมการค้าขายและการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปขึ้นเป็นครั้งแรก

ที่มา: จากการวิเคราะห์

ตารางที่ 3.8 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเป็นศูนย์การค้าหรือย่านการค้า(ต่อ)

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	ความสำคัญต่อพื้นที่ศึกษา
พ.ศ. 2507	การสร้างศูนย์การค้าราชประสงค์	เป็นจุดเริ่มต้นของศูนย์การค้าสมัยใหม่รองรับการขยายตัวจากย่านการค้าในเขตเมืองชั้นใน และส่งผลต่อการพัฒนาพื้นที่ของย่านการค้าใกล้เคียงที่เชื่อมโยงด้วยเส้นทางคมนาคม
พ.ศ. 2528	ศูนย์การค้าพันธุ์ทิพย์	เป็นอาคารแนวสถาปัตยกรรมแนวเชิงสุนทรีย์ภาพเชิงธุรกิจแห่งแรกของพื้นที่
พ.ศ. 2531	ศูนย์การค้าซีดีคอมเพล็กซ์	เป็นศูนย์การค้าขนาดใหญ่ที่มีทั้งศูนย์อาหาร ดีพาร์ทเมนท์ สโตร์ และซูเปอร์มาร์เก็ต และในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบกิจกรรมการค้ามาเป็นพื้นที่ขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป
พ.ศ. 2534	การก่อสร้างโรงแรมอมารี วอเตอร์เกต	เป็นโรงแรมขนาดใหญ่ ซึ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาในย่านประตูน้ำมากขึ้น
พ.ศ. 2535	- การรื้อถอนตลาดเฉลิมโลก	บทบาทของตลาดสดที่ขายเครื่องอุปโภคและบริโภคลดลง
พ.ศ. 2536	- สร้างศูนย์การค้าประตูน้ำคอมเพล็กซ์	กาพัฒนาพื้นที่ให้เป็นรูปอาคารสรรพกิจ (Complex) แห่งแรกในพื้นที่ย่านประตูน้ำ
พ.ศ. 2538	- การรื้อถอนประตูน้ำปทุมวัน	ทำให้การคมนาคมทางน้ำเกิดความคล่องตัวและประหยัดเวลาในการเดินทางมากขึ้น
พ.ศ. 2539	การสร้างอาคารโบหยก1	เป็นโครงการโรงแรมและศูนย์การค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูปขนาดใหญ่แห่งแรกของพื้นที่ย่าน
พ.ศ. 2540	สร้างอาคารแกรนด์ไดมอนด์	โครงการอาคารสูงสำหรับการอยู่อาศัยอย่างเดียว ซึ่งถือเป็นการเริ่มการพัฒนาให้เป็นพื้นที่พักอาศัยในเขตเมือง
พ.ศ. 2542	การเปลี่ยนแปลงของสภาวะทางเศรษฐกิจ	ได้มีห้างสรรพสินค้าและศูนย์การค้าเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก และสภาพธุรกิจของพื้นที่ซบเซา
ปัจจุบัน	การขยายตัวของอาคารก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ - ศูนย์การค้าประตูน้ำแพททินัม - ย่านการค้าราชประสงค์และปทุมวัน	การพัฒนาพื้นที่ทำให้การใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมมีความหนาแน่นขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของเศรษฐกิจดีขึ้น ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบของศูนย์การค้าไปจากเดิมมาเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจแบบครบวงจร มีลักษณะทางกายภาพที่โอเอซิส สวยงาม อีกทั้งยังเกิดการรวมตัวและการปรับปรุงของศูนย์การค้าขนาดใหญ่ส่งผลให้ย่านการค้าดั้งเดิมลดความสำคัญของตนเองลงซึ่งรวมทั้งย่านการค้าประตูน้ำ

ที่มา: จากการวิเคราะห์

รูปภาพที่ 3.37 สภาพภายในบริเวณพื้นที่ย่านตลาดประตูน้ำ พ.ศ.2548

(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

รูปภาพที่ 3.38 สภาพภายในบริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำฝั่งตะวันออก พ.ศ.2548

(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

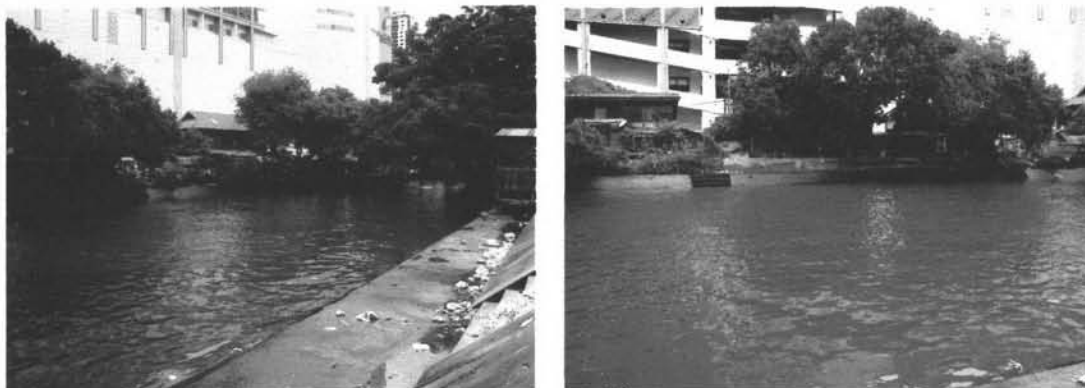

แผนที่ 3.6 บริเวณย่านการค้าประตูน้ำ ในปีพ.ศ.2547

สัญลักษณ์ 	อาคารหรือร้านค้าริมถนน ที่สวน พื้นที่ศึกษา แม่น้ำหรือลำคลอง	* * — — - - -	* * ทางรถยนต์ ทางรถยนต์(ดินลูกรัง) ทางรถไฟ	ดิศเหนือ มาตราส่วน 1:10,000	 ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ที่มา : กรมแผนที่ทหาร				

เส้นทางสัญจร

- **ประตูน้ำ** เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2538 ก็ได้ยกเลิกการใช้ประตูน้ำในคลองแสนแสบ ทำให้การคมนาคมทางน้ำมีคลองตัวและมีความสะดวกมากขึ้นมากขึ้น⁸⁴ (ดูรูปภาพที่ 3.40)

รูปภาพที่ 3.40 สภาพของประตูน้ำปทุมวัน พ.ศ.2548

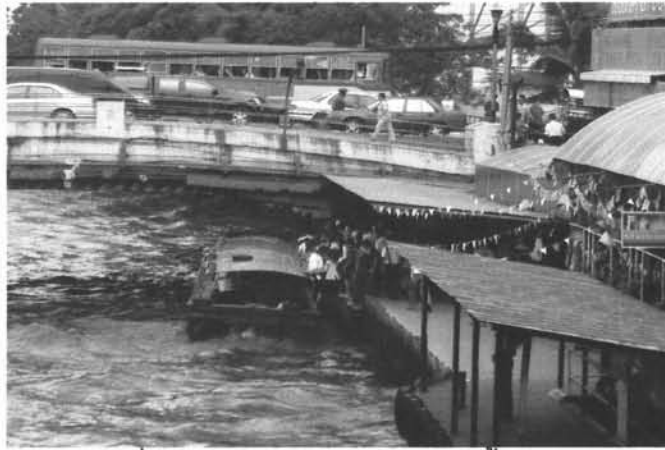
(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

- **ถนน** เป็นพื้นที่ที่ติดต่อกับถนนเส้นสำคัญของเมือง 2 สาย คือ ถนนราชปรารภที่เกี่ยวเนื่องกับถนนวิภาวดี ซึ่งใช้เดินทางทางไปทิศเหนือของกรุงเทพฯ และ ถนนเพชรบุรี ที่ใช้เดินทางไปทางทิศตะวันออก อีกทั้งมีรถโดยสารประจำทางผ่านหลายสาย ซึ่งเส้นทางคมนาคมทางบกที่สร้างขึ้นใหม่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ย่าน ต่อมาได้เริ่มมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมมากขึ้น ได้มีการตัดถนนผ่านเข้ามาทางพื้นที่พาณิชย์กรรมฝั่งตะวันออกของย่านเพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมไปสู่ส่วนต่างๆ ของพื้นที่เมือง

- **เส้นทางรถไฟสายตะวันออก** สามารถรองรับปริมาณคนและสินค้าเป็นจำนวนมากจากย่านชุมชนชานเมืองเข้ามาสู่พื้นที่เมืองได้อย่างสะดวก มีจุดขึ้น-ลงบริเวณสถานีรถไฟมักกะสัน ซึ่งเส้นทางดังกล่าวอยู่ในช่วงดำเนินการปรับปรุงระบบขนส่งทางรถไฟเชื่อมท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ เพราะเป็นจุดรวมของโครงข่ายการคมนาคมหลายประเภททั้งถนนและระบบขนส่งมวลชน โดยการพัฒนาส่วนหนึ่งให้เป็น City Air Terminal โดยเป็นต้นทางระบบขนส่งมวลชนระบบรางจากใจกลางเมืองไปยังสนามบินสุวรรณภูมิ

- **เส้นทางเดินเรือ** โดยมีจุดขึ้น-ลงเรือโดยสารอยู่ฝั่งตรงข้ามย่านประตูน้ำซึ่งอยู่ในบริเวณย่านการค้าราชประสงค์ ทำให้มีผู้ใช้บริการเรือโดยสารเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางน้ำกับทางบก พื้นที่จึงเป็นจุดเปลี่ยนของรูปแบบการเดินทาง (ดูรูปภาพที่ 3.41)

⁸⁴ สัมภาษณ์ สุวัฒน์ แซ่เจียง, อายุ 51 ปี, 15 ธันวาคม 2548.

รูปภาพที่ 3.41 สภาพของท่าเรือประตูน้ำ พ.ศ.2548

(ที่มา: ผู้วิจัย 15 สิงหาคม 2548)

ศูนย์กลางพาณิชย์กรรม ย่านประตูน้ำเป็นย่านการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้เพราะประตูน้ำเป็นย่านพาณิชย์กรรมที่อยู่ใจกลางเมือง ซึ่งมีโรงพยาบาลหลายโรง ร้านตัดผมชื่อดัง มีโรงเรียนสอนตัดเย็บเสื้อผ้า และโรงเรียนสอนทำผม เป็นย่านที่มีการคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบกจึงมีความสะดวก และเป็นย่านที่มีประชากรอยู่อย่างหนาแน่นย่านหนึ่ง จึงทำให้ประตูน้ำมีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตก่อนที่จะมีศูนย์การค้าหรือห้างสรรพสินค้า

ในช่วงปี พ.ศ.2505 ย่านการค้าประตูน้ำได้ขยายตัวและเจริญขึ้นตามทิศทางการขยายตัวของเมือง ซึ่งเกิดขึ้นทางทิศตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ตามแนวถนนสุขุมวิท โดยการถึงเอกกิจกรรมการค้าขยายจากย่านเจริญกรุงออกมาให้บริการประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตบางกะปิ พระโขนง หรือมักกะสัน ให้ได้รับความสะดวกมากยิ่งขึ้น และเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ชาวต่างชาติและการนำสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาขายซึ่งเริ่มต้นที่ถนนสีลม สุรวงศ์ และขยายตัวขึ้นมาจนถึงราชประสงค์ ในช่วงเวลาดังกล่าว เมื่อ พ.ศ. 2507 เกิดห้างไทยไดมารูซึ่งเป็นห้างขนาดใหญ่จากต่างชาติ เริ่มเปิดให้บริการที่ย่านราชประสงค์ และในปี พ.ศ.2511 ห้างไทยไดมารู(ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นห้างอันดับหนึ่ง)ได้ย้ายจากที่เดิมที่อยู่ย่านราชประสงค์ไปตั้งที่ราชดำริอาเขต ทำให้ราชดำริอาเขตเป็นศูนย์การค้าสมบูรณ์แบบเป็นครั้งแรก เช่น ห้างสรรพสินค้า ร้านค้า ร้านอาหาร ซูเปอร์มาร์เก็ต ฯลฯ เป็นต้น จากความสำเร็จดังกล่าวทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่พาณิชย์กรรมออกมาในบริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำ และหลังจากในปี พ.ศ.2512 จึงมีห้างสรรพสินค้าหรือที่เปลี่ยนเป็นเรียกว่า ศูนย์การค้าในกรุงเทพมหานคร มักเลือกตั้งในเขตชุมชน หรือบริเวณที่มีการคมนาคมคับคั่ง เป็นการเพิ่มปัญหาการจราจรให้แก่บริเวณนั้นมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณที่มีศูนย์การค้ากระจุกตัวกันหลายๆ แห่ง ในส่วนของศูนย์การค้าประเภทอาเขตซึ่งประกอบด้วยร้านค้าย่อยๆ ที่รวมอยู่ในอาคารหลังเดียวกัน และยังมีซูเปอร์มาร์เก็ตอีกด้วย หรือห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่รวมอยู่ด้วยนั้น ได้แก่ ศูนย์การค้าอินทราหรือศูนย์การค้าราชปรารภ (อยู่ชั้นล่างๆ ของ

โรงแรมอินทรา)⁸⁵ ซึ่งเป็นโครงการศูนย์การค้าขนาดใหญ่ประกอบด้วยห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ และร้านย่อยพร้อมทางเดินในลักษณะอาเซต(arcade) แต่ศูนย์การค้าดังกล่าวยังไม่เป็นที่นิยมนัก เพราะยังไม่ครบวงจร และในช่วงถัดมาประมาณปี พ.ศ.2516 ก็ได้มีการสร้างตลาดกลางและตลาดอินทราที่มีการขายสินค้าหลากหลายประเภททั้งเสื้อผ้าและเครื่องอุปโภค ซึ่งทำให้บริเวณย่านประตูน้ำได้เริ่มมีการพัฒนาที่สูงขึ้น เมื่อมีตลาด โรงแรมอินทรา โรงภาพยนตร์สตาร์ และโรงภาพยนตร์สเตล่าเกิดขึ้น ต่อมาก็เริ่มมีการสร้างอาคารศูนย์การค้าที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปเพื่อการแย่งชิงลูกค้า โดยหาวิธีการต่างๆ เป็นต้น การจัดสวนสนุกสำหรับเด็ก สวนสัตว์ โรงแรม ห้องประชุม สวนอาหาร สถานที่พักผ่อน และการบริการที่จอดรถขนาดใหญ่ ทั้งนี้เพราะเชื่อว่า ศูนย์การค้านอกจากจะเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้าแล้วยังเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สำคัญอีกด้วย ศูนย์การค้าในย่านการค้าประตูน้ำที่เกิดขึ้น ได้แก่ ในปี พ.ศ.2524 ศูนย์การค้าเมโทร บนถนนเพชรบุรี และเมื่อมีการพัฒนาพื้นที่มากขึ้นก็ได้ทำการซื้อโรงภาพยนตร์สตาร์และสเตล่าเพื่อสร้างอาคารสูงขึ้นมาแทน คือ อาคารไบหยก1 สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2526 จาก พ.ร.บ. อาคารชุดปี 2522 ที่เกิดขึ้น ประกอบไปด้วยโรงแรมและพื้นที่ร้านค้าค้าส่งประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูปประมาณ 300 ร้าน และได้ประสบความสำเร็จในการขายพื้นที่อย่างรวดเร็ว ซึ่งนับว่าเป็นโครงการแรกที่เป็นศูนย์กลางการขายส่งเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่ใหญ่ที่สุด และเป็นผลให้เกิดการก่อสร้างโครงการใหม่ๆเกิดขึ้นอีกหลายโครงการตามมา ในปี พ.ศ.2528 เริ่มมีการสร้างอาคารสำนักงานหรืออาคารพักอาศัยรวมกับศูนย์การค้าเป็นอาคารประเภทคอมเพล็กซ์ เช่น ห้างเอ็กเซล (Excel) แต่เปิดได้เพียงปีเศษๆ ก็ปิดกิจการ และปรับปรุงให้เป็นพันธุ์ทิพย์พลาซ่าในปัจจุบัน พันธุ์ทิพย์พลาซ่าเป็นอาคารดังกล่าวเป็นอาคารแนวสถาปัตยกรรมแนวเชิงสุนทรียภาพเชิงธุรกิจ⁸⁶ เป็นอาคารขนาดใหญ่มีความสูงทั้งหมด 5 ชั้น โดยชั้นที่1-4 เป็นศูนย์การค้า ส่วนชั้นที่ 5 เป็นภัตตาคารและฮอลล์ขนาดใหญ่ และในบริเวณด้านตรงข้ามได้เกิดศูนย์การค้าซีดีพลาซ่า เป็นศูนย์การค้าที่มีความสูง 6 ชั้น⁸⁷ และต่อมาในปี พ.ศ.2531 ได้มีเกิดอาคารศูนย์การค้าซีดีพลาซ่าหรือซีดีเซ็นเตอร์เป็นอาคารสูงทั้งหมด 9 ชั้น ซึ่งเป็นศูนย์การค้าที่มีทั้งศูนย์อาหาร ดิพาร์ทเมนท์ สโตร์ และซูเปอร์มาร์เก็ต และในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบกิจกรรมการค้ามาเป็นพื้นที่ขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป (ปัจจุบันได้เปลี่ยนชื่อเป็นซีดีคอมเพล็กซ์) ต่อมาในปี พ.ศ.2534 ได้มีการก่อสร้างโรงแรมอมารี วอเตอร์เกต ซึ่งเป็นโรงแรมขนาดใหญ่

⁸⁵ วมลสิทธิ์ ทรายางกูร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 274.

⁸⁷ สถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, การค้าปลีกของไทย: ผลกระทบของการแข่งขันจากผู้ประกอบการค้าปลีกขนาดใหญ่จากต่างประเทศ(กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย,2545), หน้า 18-19.

ช่วงหลังจากนั้นในปีพ.ศ.2535 ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของศูนย์การค้าให้มีความครบวงจรมากขึ้น โดยมีการรื้อถอนตลาดเก่าที่มีสภาพเสื่อมโทรม เช่น ตลาดเฉลิมโลกเพื่อสร้างโครงการประตูน้ำคอมเพล็กซ์ บริเวณสี่แยกถนนเพชรบุรีตัดกับถนนราชปรารภมีพื้นที่ 14 ไร่ เป็นอาคารสูง 44 ชั้น ประกอบไป ศูนย์การค้า 6 ชั้น มีพื้นที่ขายทั้งหมดประมาณ 150,000 ตารางเมตร เป็นส่วนของพื้นที่ขายพลาซ่าประมาณ 88,000 ตารางเมตร ส่วนที่เหลือเป็นพื้นที่ขายของอาคารสูงอีก 3 อาคารๆละ 38 ชั้น ประมาณ 58,000 ตารางเมตร ซึ่งประกอบด้วยห้างสรรพสินค้า โรงแรม คอนโดมีเนียม และที่จอดรถ เป็นต้น และมีอีกโครงการตลาดนายเลิศเพื่อสร้างโครงการประตูน้ำแพททินัม เป็นอาคารสูง 12 ชั้น มีพื้นที่ศูนย์การค้า 6 ชั้น และส่วนที่เหลือเป็นพื้นที่จอดรถ ซึ่งเป็นศูนย์การค้าขายเสื้อผ้าสำเร็จรูปแบบครบวงจร ที่รองรับการขยายตัวทางกิจกรรมการค้าส่งและปลีกเสื้อผ้าสำเร็จรูป

เมื่อประมาณต้นปี 2538 ได้เริ่มมีการขยายตัวในพื้นที่ของย่านประตูน้ำ ได้แก่ โครงการประตูทองพลาซ่า เป็นโครงการสูง 5 ชั้น มีพื้นที่ขายในส่วนของพลาซ่า 12,000 ตารางเมตร และเป็นที่จอดรถ 3 ชั้น ด้านหน้าโครงการติดถนนราชปรารภ โครงการเป็นการขายพื้นที่พลาซ่าเพื่อให้เป็นศูนย์กลางธุรกิจการค้าปลีกและค้าส่ง และมีพื้นที่ที่อยู่อาศัยซึ่งอยู่ชั้นบนพลาซ่า โดยแต่ละชั้นจะมีพื้นที่ขายที่เล็กที่สุด ขนาด 5.5 ตารางเมตร⁸⁸ (ปัจจุบันได้หยุดทำการก่อสร้างโครงการแล้ว)

รูปแบบของศูนย์การค้าได้ปรับเปลี่ยนไปจากเดิมมาเป็นสถานที่เพื่อพักผ่อนหย่อนใจแบบครบวงจร เช่น การมีโรงภาพยนตร์หลายโรงอยู่ในห้างมีลักษณะทางกายภาพของอาคารให้อิโถงสวยงาม เกิดการรวมตัวของศูนย์การค้าขนาดใหญ่บริเวณชานเมือง และเกิดห้างสรรพสินค้าที่เน้นขายสินค้าราคาถูกที่ละมากๆ (Discount Store) กระจายอยู่ทั่วไป การเกิดขึ้นและขยายตัวอย่างต่อเนื่องของศูนย์การค้าขนาดใหญ่ทั่วพื้นที่เมืองทำให้ย่านการค้าดั้งเดิมลดความสำคัญของตนเองลงซึ่งรวมทั้งย่านการค้าประตูน้ำด้วย ประตูน้ำยังคงมีกิจกรรมการค้าขายสินค้าอยู่ โดยเฉพาะเสื้อผ้าสำเร็จรูปและเครื่องแต่งกายที่เป็นสินค้าหลักของย่านมาตั้งแต่อดีต แต่รูปแบบของร้านค้าได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นร้านค้าย่อยหรือแผงลอย

และต่อมาได้มีการสร้างอาคารสูงขึ้นในพื้นที่ย่านอีกอาคารหนึ่ง คือ อาคารโบหยก 2 สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2539 ซึ่งเป็นอาคารสูง 78 ชั้นประกอบไปด้วยโรงแรม ภัตตาคาร และมีพื้นที่ขายสำหรับร้านค้าขายส่งประเภทเสื้อผ้าสำเร็จรูปทั้งหมดประมาณ 501 ร้านค้า และในปีต่อมาก็ได้เกิดโครงการที่อยู่อาศัย คือ โครงการแกรนด์ไทมอนด์ ที่อยู่ริมถนนเพชรบุรีตัดใหม่เยื้องกับโรงแรมอมารี วอเตอร์เกต แกรนด์ไทมอนด์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ 4 ไร่เศษ เป็นที่ดินที่ซื้อขาดมาจากเอกชนรายหนึ่งจะมีจุดขายที่ต่างออกไปเพราะเป็นโครงการที่อยู่อาศัยอย่างเดียว 2 ตึก สูง 29 และ

⁸⁸ กองบรรณาธิการ , ทำเลทอง, วารสารธุรกิจที่ดิน ปีที่ 4 , (พฤษภาคม 2530), หน้า 17-20.

35 ชั้น รวมทั้งหมดประมาณ 600 ยูนิต ซึ่งถือเป็นการเริ่มการพัฒนาให้เป็นพื้นที่พักอาศัยในเขตเมืองที่มีรูปแบบของอาคารสูงเพื่อการพักอาศัย

ซึ่งเป็นการสร้างแรงดึงดูดและทางเลือกให้กับประชาชนที่เข้ามาซื้อสินค้าในย่านมากขึ้น ส่งผลให้ย่านประตูน้ำเป็นย่านศูนย์กลางพาณิชยกรรมของเมืองขึ้น ซึ่งเป็นการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมที่มีความหนาแน่นสูง ส่วนใหญ่จะมีกระจุกตัวอยู่บริเวณริมถนนเพชรบุรีและถนนราชปรารภ และภายในซอยอินทรา ซึ่งจะอยู่ในรูปแบบของอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่และอาคารพาณิชย์ ซึ่งในปัจจุบันย่านการค้าประตูน้ำเป็นย่านศูนย์กลางพาณิชยกรรมที่มีความสำคัญทั้งในระดับภาคและระดับประเทศ

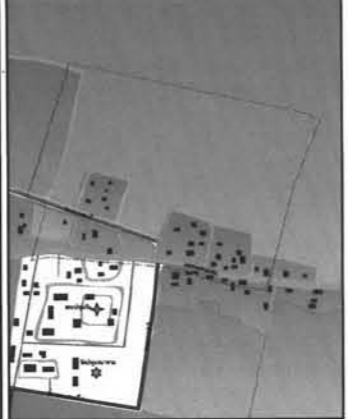

ชุมชนพักอาศัย

ผลจากการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นศูนย์กลางพาณิชยกรรมตั้งแต่ในช่วงที่ 3 จนถึงปัจจุบัน ย่านจึงมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากเพื่อพักอาศัยมาเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมเพิ่มขึ้น แต่การใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัยก็ยังเป็นการใช้ที่ดินหลักของย่านนี้อยู่ ในขณะที่มีการสร้างอาคารพักอาศัยในรูปแบบของทาวน์เฮาส์ อาคารพาณิชย์ หอพัก และอพาร์ทเมนต์ เข้ามาแทนที่บ้านเดี่ยวที่มีอาณาบริเวณและอาคารลักษณะตึกแถวในช่วงยุคแรกที่อยู่ลึกเข้าไปในพื้นที่ ส่วนใหญ่จะกระจุกตัวในพื้นที่ย่านประตูน้ำฝั่งตะวันออกและบริเวณฝั่งตะวันตกของพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้ามาภายในซอยเพชรบุรี 15 17 และ 19 จนถึงริมทางรถไฟสายตะวันออก มีทั้งบ้านเดี่ยว ตึกแถว อาคารพาณิชย์ และอาคารเพื่อพักอาศัยขนาดใหญ่ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีรูปแบบของอาคารที่มีการใช้ประโยชน์เพื่อการค้าร่วมอยู่ด้วย

5. บทบาทที่สำคัญของพื้นที่

บทบาทของย่านในช่วงเวลานี้ คือ ศูนย์กลางพาณิชยกรรมระดับภูมิภาคและระดับประเทศที่มีกิจกรรมการค้าส่งและค้าปลีกเสื้อผ้าสำเร็จรูปขนาดใหญ่ โดยมีกลุ่มลูกค้าที่เป็นทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้ามาในพื้นที่จำนวนมาก ทำให้มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูง ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางพื้นที่อย่างรวดเร็ว และบทบาทรอง คือ ศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งของกรุงเทพมหานคร เนื่องจากปัจจุบันได้เป็นจุดเปลี่ยนของรูปแบบการเดินทางของโครงข่ายคมนาคมทางน้ำและทางบกที่ผ่านเข้าสู่พื้นที่ ทั้งทางรถยนต์ รถไฟ และทางเรือ อีกทั้งในยังมีการโครงการปรับปรุงระบบขนส่งมวลชนขนาดใหญ่ที่เชื่อมกับท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ จากบทบาทข้างต้นเป็นผลให้เกิดบทบาทใหม่ขึ้น คือ บทบาทด้านการท่องเที่ยวเชิงพาณิชย์ เนื่องจากพื้นที่มีเป็นสถานที่พักผ่อนที่รองรับความต้องการของกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ตารางที่ 3.9 แสดงสรุปพัฒนาการและบทบาทของพื้นที่ศึกษา

รายละเอียด	พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ							
	ช่วงที่ 1		ช่วงที่ 2		ช่วงที่ 3		ช่วงที่ 4	
	ช่วงเริ่มก่อรูปของเมือง(พ.ศ. 2367 -2411)		วงเป็นตลาดน้ำ(พ.ศ. 2411- 2468)		ช่วงเป็นตลาดบก (พ.ศ.2468 -2489)		ช่วงเป็นย่านการค้า (พ.ศ. 2489-2547)	
1.ลักษณะประชากร	มีการอพยพย้ายถิ่นของประชากรกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ คือ กลุ่มชาวไทยล้านช้าง		มีการอพยพย้ายถิ่นของประชาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ คือ กลุ่มแขกม้งกะสันและข้าราชการ ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพื้นที่บริเวณแขวงม้งกะสัน		กลุ่มชาวจีนที่มีการขยายตัวของชุมชนมาจากพื้นที่เมืองชั้นใน ที่เข้ามาทำการค้าและพักอาศัยในพื้นที่		ในช่วงแรกมีการอพยพย้ายถิ่นของประชาชนทั้งชาวไทย ชาวจีน และชาวอินเดียเข้ามาทำการค้าและพักอาศัยในพื้นที่มากขึ้น และในช่วงหลังจะมีกลุ่มประชากรแฝงเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น	
2.ลักษณะกิจกรรมสำคัญ	ไม่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ		ในช่วงแรกเป็นตลาดสดในรูปแบบของตลาดน้ำที่ค้าขายผลผลิตทางการเกษตร และในช่วงหลังเริ่มมีตลาดสดในรูปแบบของตลาดบก		ในช่วงแรกเป็นรูปแบบของตลาดน้ำและตลาดบก และในช่วงหลังเป็นรูปแบบของตลาดบกเกือบทั้งหมด		ในช่วงแรกเป็นตลาดสดและเกิดกิจกรรมการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูปและเสื้อผ้าบุติก กิจกรรมการค้าเดิมเริ่มขบเซา และเกิดการปรับเปลี่ยนเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป	
3.ลักษณะทางสังคม ความคิด-ความเชื่อ และศาสนา	ชาวไทยล้านช้างที่มีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ มีวิถีชีวิตแบบที่สงบ ผู้คนมีความสง่างาม มีชีวิตที่เรียบง่าย		มีความหลากหลายของวิถีชีวิตและความเชื่อของแต่ละชุมชน		มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านจากที่เคยทำเรือกสวนไรรามาเป็นพ่อค้าแม่ค้าที่ทำการค้าขายในตลาดและตึกแถวมากขึ้น		มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตพ่อค้าแม่ค้าจากที่เคยทำการค้าขายในตลาด ก็เริ่มเปลี่ยนสู่การค้าขายในศูนย์การค้า และจะติดถิ่นที่อยู่เดิมอย่างมาก	
4.องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง	การขุดคลองแสนแสบ สร้างสระปทุม พระราชวังปทุมวัน และเป็นพื้นที่พักอาศัยอย่างเบาบาง พื้นที่ยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม	 	มีการตัดถนนและมีการสร้างประตูละบายน้ำในคลองแสนแสบ และได้มีการพัฒนาระบบโครงข่ายคมนาคมขนส่งทางบกเพิ่มขึ้น เช่น การตัดถนน การสร้างสะพาน การสร้างทางรถไฟ พื้นที่จึงกลายเป็นจุดตัดของเส้นทางสัญจรทางบกกับทางน้ำ พื้นที่จึงกลายเป็นศูนย์กลางคมนาคม และมีการสร้างอาคารตลาดและอาคารที่เป็นตึกแถว 1- 2 ชั้น พื้นที่โดยรวมยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม	 	มีการขยายตัวของเส้นทางของระบบขนส่งสาธารณะทางน้ำเพิ่มขึ้น และมีการขยายตัวของพื้นที่พาณิชยกรรมไปทางพื้นที่ฝั่งตะวันออกของย่าน และได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่พักอาศัยเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมมากขึ้น ซึ่งมีการสร้างอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่และอาคารที่เป็นตึกแถวสูง 1-2 ชั้น ที่กระจุกตัวอยู่ที่จุดตัดของถนนสาย	 	มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นในบริเวณพื้นที่ประตูน้ำฝั่งตะวันออก จึงเกิดการขยายตัวของพื้นที่พาณิชยกรรมมาอยู่บริเวณริมถนนสายหลักและมีการสร้างอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่และอาคารพาณิชย์เข้ามาแทนที่ บ้านเดี่ยวและห้องแถวในยุคแรกๆ และหลังจากนั้นมีการขยายตัวของอาคารขนาดใหญ่และอาคารสูง ทำให้สภาพทางกายภาพมีความหนาแน่นมาก สภาพอาคารมีความทรุดโทรม และแออัด จึงส่งผลให้สภาพทางกายภาพมีความเสื่อมโทรมอย่างมาก	
5.บทบาทของพื้นที่	พื้นที่เพื่อพักอาศัยและเกษตรกรรม		ศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งทั้งทางบกและทางน้ำ และเกิดบทบาททรง คือ ด้านการค้า		ศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งทั้งทางบกและทางน้ำ บทบาททรงเริ่มเด่นชัดขึ้น		ศูนย์กลางการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป บทบาททรง คือ ศูนย์กลางคมนาคมและการท่องเที่ยว	

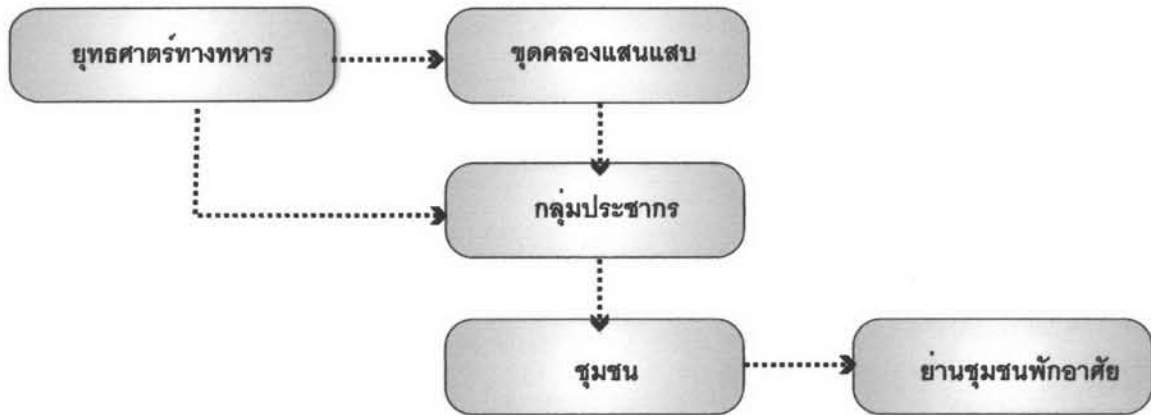
พัฒนาการของย่านการค้าประตูน้ำ กรุงเทพมหานคร

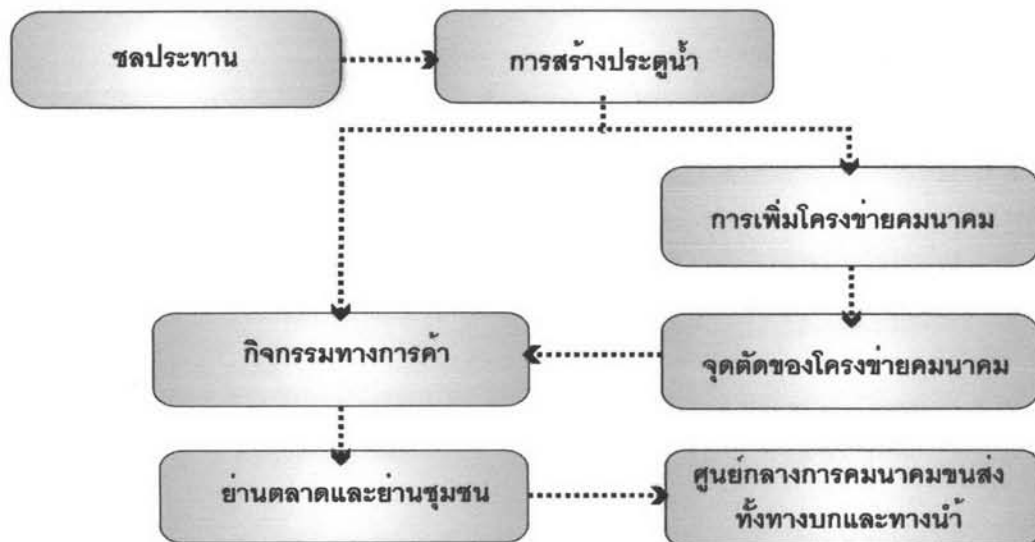
แผนที่ 3.7 พัฒนาการทางพื้นที่ของย่านการค้าประตูน้ำ

สัญลักษณ์ 	อาคารหรือร้านค้าริมถนน ที่สวน พื้นที่ศึกษา แม่น้ำหรือลำคลอง	วิัง วัด ทางรถยนต์ ทางรถยนต์(ดินลูกรัง) ทางรถไฟ	ทิศเหนือ 	 ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
	ที่มา : กรมแผนที่ทหาร	มาตราส่วน 1:25,000		

3.4 รูปแบบของพัฒนาการของพื้นที่ย่านประตูน้ำ
แผนภูมิที่3.4 ขั้นที่ 1 ช่วงเริ่มก่อรูปของเมือง (พ.ศ.2367 -2411)

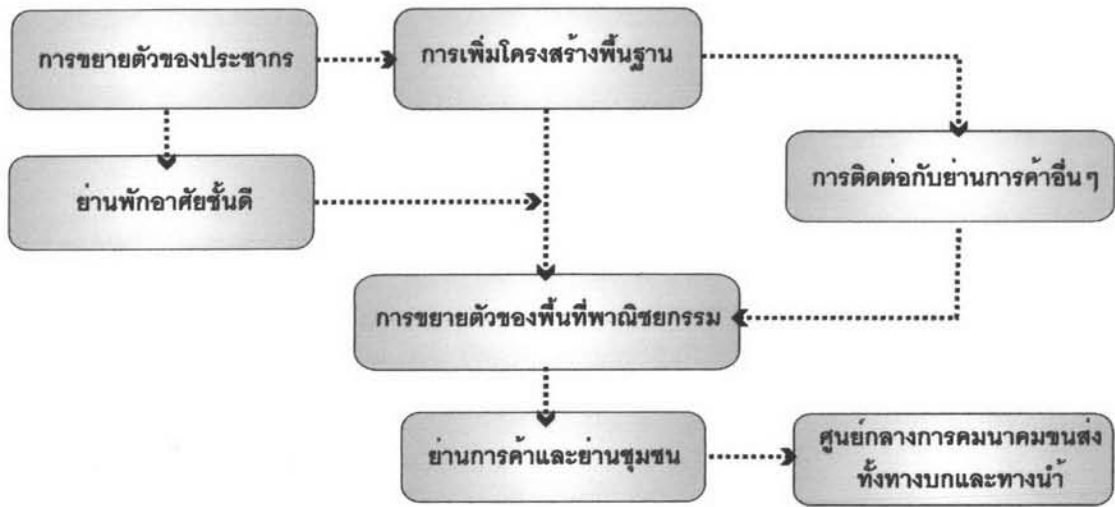

แผนภูมิที่3.5 ขั้นที่ 2 ช่วงเป็นตลาดน้ำ(พ.ศ. 2411- 2468)

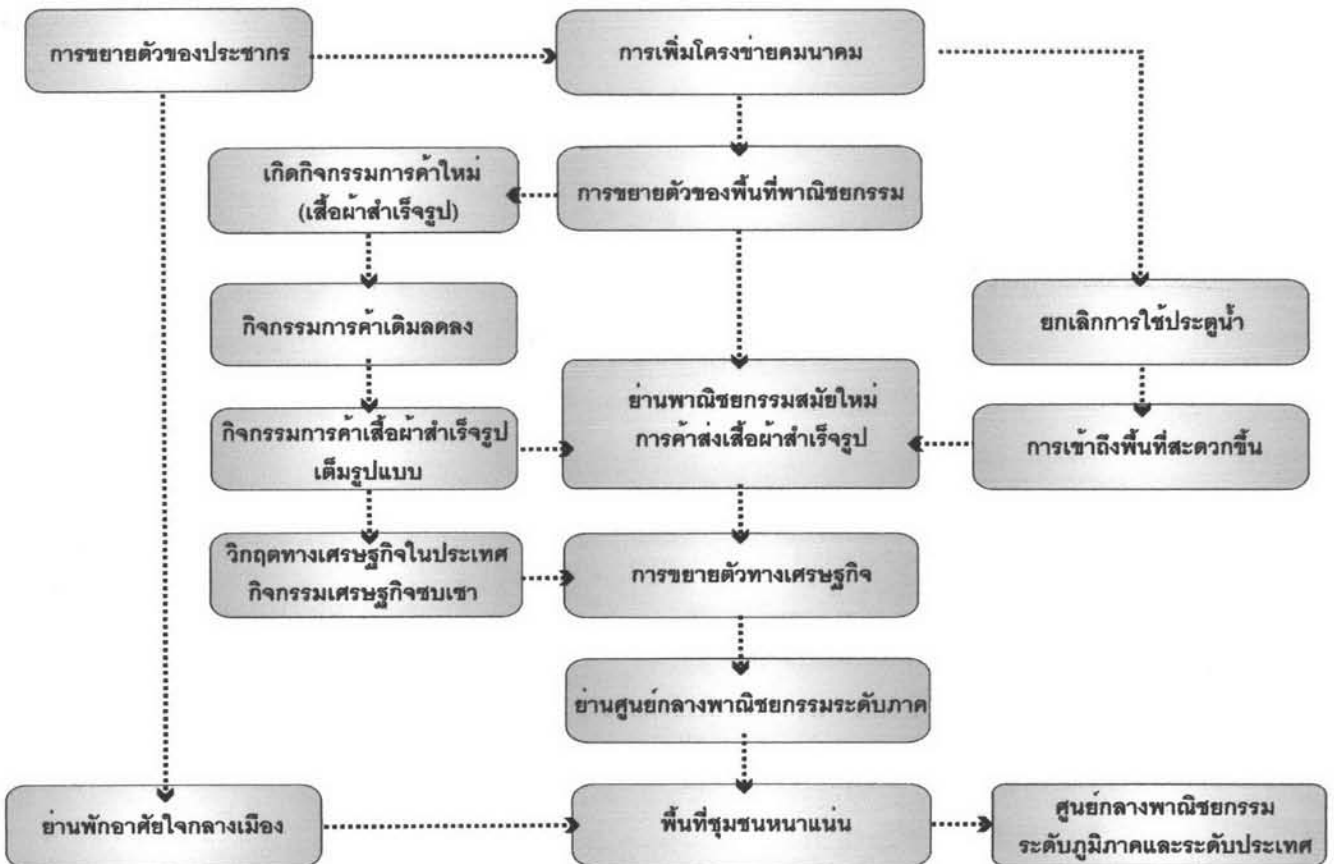

แผนภูมิที่ 3.6 ชั้นที่ 3 ช่วงเป็นตลาดบก (พ.ศ.2468 -2489)

แผนภูมิที่ 3.7 ชั้นที่ 4 ช่วงเป็นศูนย์กลางการค้าหรือย่านการค้า(พ.ศ. 2489-2547)

จากการศึกษาในบทนี้ พบว่า การพัฒนาพื้นที่ย่านการค้าประตูนํ้าเริ่มต้นจากในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางนํ้า โดยมีการขุดคลองแสนแสบเป็นเส้นทางหลักในการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่เมืองชั้นในกับหัวเมืองด้านตะวันออก เพื่อประโยชน์ทางด้านยุทธศาสตร์ทางทหารและการคมนาคมขนส่ง ซึ่งหลังจากการขุดคลองแสนแสบจึงทำให้เกิดการพัฒนาพื้นที่เป็นย่านชุมชนพักอาศัยและเกษตรกรรมในพื้นที่เขตชานเมือง และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการสร้างประตูระบายนํ้าเพื่อเก็บกักนํ้าไว้ใช้ในการเพาะปลูกและรักษาระดับนํ้าเพื่อเรือแพไปมาได้สะดวก ประตูนํ้ามีการเปิดปิดเป็นเวลาจึงมีเรือต่างๆ มาจอดรอผ่านเข้าออกเป็นจำนวนมาก จึงได้มีการขนถ่ายสินค้าจากเรือขึ้นมายาในบริเวณนี้ จึงทำให้พื้นที่ย่านนี้กลายเป็นจุดซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าผลผลิตทางการเกษตรและเครื่องอุปโภคบริโภคที่สำคัญ อีกทั้งมีการพัฒนาด้านโครงข่ายคมนาคมทางบกและทางนํ้า ให้มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ต่างๆ ของเมืองมากขึ้น พื้นที่ย่านประตูนํ้าเป็นจุดเปลี่ยนของรูปแบบการเดินทางที่เข้าสู่เมืองชั้นใน ประชาชนเข้ามาใช้พื้นที่เป็นจำนวนมาก จึงทำให้พื้นที่เกิดการพัฒนามาเป็นย่านพาณิชยกรรมใจกลางเมือง ส่งผลให้พื้นที่มีความเป็นเมืองเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับมีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่ครบครัน ส่งผลให้พื้นที่มีศักยภาพทางด้านต่างๆ ที่เพิ่มขึ้น จึงได้เกิดรูปแบบของอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นช่วงเดียวกันกับการขยายตัวของพื้นที่พาณิชยกรรมของเมืองชั้นในของกรุงเทพมหานคร โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับย่านการค้าภายในพื้นที่เขตกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีการกระจายออกจากจุดศูนย์กลางของเมืองเคลื่อนตัวไปทางตะวันออกของกรุงเทพฯ ตามแนวถนนสุขุมวิท โดยได้ดึงเอากิจกรรมการค้าจากย่านเจริญกรุงออกมาให้บริการประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตบางกะปิ พระโขนง และมักกะสัน ให้เกิดความสะดวกมากยิ่งขึ้น และเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่ชาวตะวันตกเข้ามาท่องเที่ยวและทำการค้ามากขึ้น เริ่มต้นจากบริเวณถนนสีลม สุรวงศ์ และขยายตัวมาจนถึง ราชประสงค์และสุขุมวิท ทำให้ย่านการค้าก็ขยายตัวออกมาจึงก่อให้เกิดย่านการค้าราชประสงค์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการค้าที่ทันสมัยแห่งแรกของกรุงเทพฯ และหลังจากนั้นได้เกิดการขยายตัวมาในบริเวณปทุมวัน บริเวณย่านบางรักและสีลมเป็นบริเวณที่มีโรงแรมขนาดใหญ่สำหรับชาวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวหรือประกอบอาชีพต่างๆ ทำให้มีพัฒนาการของการใช้ที่ดินเป็นย่านการค้ามากขึ้น

จากพัฒนาการของย่านการค้าที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้ที่ดินเป็นย่านการค้ามาสู่บริเวณพื้นที่ย่านประตูนํ้า ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ย่านประตูนํ้า ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงสู่รูปแบบทางกายภาพรูปแบบใหม่ตามแบบอิทธิพลตะวันตก โดยเป็นลักษณะของสิ่งปลูกสร้างอาคารศูนย์การค้าและสถานบริการต่างๆ ที่มีลักษณะตามแบบสถาปัตยกรรมใหม่ที่มีการขยายตัวในแนวตั้งและอาคารขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งได้เริ่มมีการก่อสร้างอาคารสูงและอาคารเพื่อพาณิชยกรรมขนาดใหญ่ภายในพื้นที่ย่านนี้เพิ่มขึ้น ในขณะที่

ย่านราชประสงค์มีความคับแคบ ทำให้มีการก่อสร้างศูนย์การค้าครบวงจรที่ได้มาตรฐานที่มีลักษณะเป็นอาคารขนาดใหญ่อาคารเดี่ยว ณ มุ่งตรงข้ามย่านการค้าเดิม คือ ศูนย์การค้าราชดำริ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งดึงดูดชาวกรุงเทพฯ ส่งผลให้มีการขยายตัวของสิ่งปลูกสร้างลักษณะอาคารเพื่อพาณิชย์กรรมอีกหลายแห่งในละแวกนี้เพิ่มขึ้น ซึ่งส่งผลให้ย่านการค้าใกล้เคียงที่เชื่อมโยงด้วยเส้นทางคมนาคมได้รับการพัฒนาตามไปด้วย เช่น ย่านประตูน้ำ และ บริเวณถนนเพลินจิต จึงได้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ศูนย์กลางพาณิชย์กรรมจากย่านราชประสงค์ออกมาในบริเวณพื้นที่ย่านประตูน้ำ ทำให้มีการพัฒนาด้านการใช้ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรมและพักอาศัยที่เข้มข้นมากกว่าช่วงที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้มีความหนาแน่นทางกายภาพที่สูงมากและพื้นที่โล่งว่างมีสัดส่วนที่ลดลง และต่อมาได้มีการขยายตัวของศูนย์การค้าและสถานที่เพื่อพักผ่อนหย่อนใจแบบครบวงจร เช่น การจัดสวนสนุกสำหรับเด็ก สวนอาหาร โรงภาพยนตร์ และพื้นที่จอดรถ เป็นต้น ศูนย์การค้าประเภทนี้ในย่านการค้าประตูน้ำ ในปัจจุบันรูปแบบของศูนย์การค้าได้ปรับเปลี่ยนจากศูนย์การค้าแบบครบวงจรเป็นศูนย์การค้าที่เน้นกิจกรรมการค้าส่งสินค้าที่ละจำนวนมากๆ (Discount Store) เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องประดับ เครื่องสำอาง เป็นต้น จนกระทั่งในปัจจุบันที่รูปแบบของศูนย์การค้าได้ปรับเปลี่ยนไปจากเดิมมาเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจแบบครบวงจร มีลักษณะทางกายภาพที่โอเอซิส สวยงาม อีกทั้งยังเกิดการรวมตัวและการปรับปรุงของศูนย์การค้าขนาดใหญ่ บริเวณย่านใกล้เคียง และบริเวณชานเมือง ทำให้ย่านการค้าดั้งเดิมลดความสำคัญของตนเองลง ซึ่งรวมทั้งย่านการค้าประตูน้ำด้วย ประกอบกับสภาพพื้นที่ในปัจจุบันของย่านประตูน้ำเป็นย่านกิจกรรมการค้าขนาดใหญ่และเป็นพื้นที่พักอาศัยในเขตเมือง ที่มีความเข้มข้นของการใช้ที่ดินสูง และมีการกระจุกตัวของสิ่งปลูกสร้างอย่างหนาแน่น ประกอบกับพื้นที่เป็นย่านพาณิชย์กรรมเก่าแก่ จึงทำให้ภาพรวมของลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ย่านนี้เกิดความทึบโตรวม และการใช้ที่ดินไม่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจ ประกอบกับขาดการปรับปรุงของศูนย์การค้าและห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ทำให้กำลังเข้าสู่ภาวะเสื่อมโทรมที่ทำให้ย่านการค้าแห่งนี้ขาดความสามารถในการรองรับการใช้สอยของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด จึงทำให้สภาพแวดล้อมทางกายภาพเริ่มมีความเสื่อมโทรมลงอย่างมาก จากการขยายตัวของพื้นที่ย่านการค้าประตูน้ำอย่างต่อเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงข้างต้น ซึ่งส่งผลต่อสภาพปัจจุบันของพื้นที่ศึกษา ทั้งด้านประชากร ด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม ซึ่งได้พัฒนาสืบต่อมาอย่างซับซ้อนและเข้มข้น ดังจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันของพื้นที่ศึกษาในบทต่อไป